

**T.C.
İstanbul Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
İktisat Anabilim Dalı
İktisat Politikası Bilim Dalı**

Yüksek Lisans Tezi

**TÜRKİYE`NİN SINIR KOMŞULARI İLE
TİCARİ İLİŞKİLERİ**

**Bülent Serkan KURAN
2501020145**

**Tez Danışmanı
Prof.Dr.Mithat Zeki DİNÇER**

İstanbul – 2006

ÖZ

Uluslararası rekabetin her geçen gün arttığı globalleşen dünya ekonomisine uyum sağlamak ve güçlü bir dış ticaretle dünya ticaretinden daha fazla pay alabilmek ancak bölgesel ekonomik sistemlerle mümkün olmaktadır.

Ülkelerin kimlik ve kültür olarak yakın oldukları , ortak geçmiş paylaştıkları kendi çevrelerinde ki ülkelerle ticaret yapmaları daha az tanıdıkları ve kendilerine uzak ülkelere nispeten daha kolay ve önemlidir.

Üç bölümden oluşan bu çalışmada ,Türkiye`nin kara sınır komşusu olan ülkelerle , siyasi sorunları olsa bile hiçbir ekonomik sınırlamaya tabi olmadan , mevcut ticaret hacmini arttırarak ticaret yapması gerektiği sonucuna varılmıştır.

ABSTRACT

Foreign trade is one of the most important things in the development plans of the countries. It always had an important place in Turkish development plans in the history.

It is more easier and important to do bussiness together with the countries which have closer culture , identity and common history than countries which is less known and far away.

With this study which is formed from three parts ,its found out that,Turkey should develope and do businees with all its neighbouring countries without any economic limitations even if there are some political problems.

ÖNSÖZ

Globalleşme; iktisadi, siyasi, sosyal ve kültürel alanlarda bazı ortak değerlerin yerel ve milli sınırları aşarak Dünya çapında yayılmasını ifade etmektedir. Global ekonomi ile birlikte ekonomilerde serbestleşme daha fazla önem kazanmaktadır.

Küreselleşme beraberinde bölgeselleşmeyi de getirmektedir. Bugün bölgesel ticaret bloklarının dışında kalan ülkelerin ekonomik yönden gelişme, hatta yaşama şansı çok azalmıştır.

Bu bağlamda globalleşmeye giden yolda ilk adım , bölgeselleşmeden geçmektedir. Ülkelerin sınırdaş oldukları ülkeler ile beğeni ve kültürel benzerlikleri bulunmakta, çoğu zaman bu ülkeler ile ticaret yapmak geçmişten gelen bağlar dolayısı ile daha rahat olmaktadır.

Bölgesel birleşmeler global serbest ticarete karşı veya onu destekleyici yönde de olabilmektedir. Bugünkü dünyada bölgeselleşme ve çok uluslu ticaret , birlikte sürdürülebilmektedir.

Bu çalışma, globalleşme de ilk adım olan bölgeselleşmeyi esas alarak Türkiye`nin sınır komşusu ülkelerle olan mevcut ticaret yapısı, sorunları ve bu ticari ilişkilerin geliştirilme yollarını incelemeyi amaçlamaktadır.

Bu çalışmada bana büyük anlayış gösteren ve destek veren İktisat Fakültesi Dekanı Prof.Dr. Mithat Zeki Dinçer `e teşekkür ediyorum. Ayrıca kardeşim Burçin Kuran`a ve eğitim hayatımın ilk gününden beri bana destek olan annem Ayla Kuran `a teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

Sayfa

ÖZ / ABSTRACT.....	iii
ÖNSÖZ	iv
İÇİNDEKİLER.....	v
TABLOLAR LİSTESİ.....	xi
KISALTMALAR.....	xv
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE İKTİSADİ BİRLİKLER

1.1.DIŞ TİCARET POLİTİKASI.....	4
1.1.1. Dış Ticaret Politikasının Tanımı.....	4
1.1.2. Dış Ticaret Politikasının Amaçları.....	6
1.1.2.1. Dış Ödemeler Dengesizliklerinin Giderilmesi.....	6
1.1.2.2. Dış Rekabetten Korunma.....	6
1.1.2.3. Ekonomik Kalkınma.....	7
1.1.2.4. Piyasa Aksaklıkların Giderilmesi.....	7
1.1.2.5. Ekonominin Liberalleştirilmesi.....	7
1.1.2.6. İç Ekonomik İstikrarın Sağlanması.....	8
1.1.2.7. Hazineye Gelir Sağlamak.....	8
1.1.2.8. Dış Piyasalarda Monopol Gücünden Yararlanma.....	8
1.1.2.9. Otarşi.....	8
1.1.2.10. Sosyal ve Siyasal Nedenler.....	8
1.1.2.11. Dış Politika Amaçları.....	9

1.1.3.Dış Ticaret Politikasının Araçları.....	9
1.1.3.1. Gümrük Tarifeleri.....	9
1.1.3.2. Tarife Dışı Araçlar.....	10
1.1.3.2.1. Miktar Kısıtlamaları.....	10
1.1.3.2.2. Tarife Benzeri Faktörler.....	10
1.1.3.2.3. Görünmez Engeller.....	11
1.1.3.2.4. Gönüllü İhracat Kısıtlamaları.....	11
1.1.3.2.5. İhracatın Özendirilmesi.....	11
1.1.3.2.6. Bağlı Ticaret.....	11
1.1.4.Tarihsel Açından Dış Ticaret Politikaları.....	12
1.1.5. Sanayileşme Stratejileri ve Dış Ticarete Koruyuculuk.....	14
1.1.5.1. Sanayileşme Stratejileri.....	14
1.1.5.1.1.İthalat İkamesi.....	14
1.1.5.1.2. İhracata Dönük Sanayileşme.....	16
1.1.5.2. Dış Ticarete Koruyuculuk.....	17
1.1.5.2.1.Dış Ticarete Koruyuculuğun Nedenleri.....	18
1.1.5.2.1.1.Genel Yaklaşımlar.....	18
1.1.5.2.1.1.1.Ulusal Güvenlik.....	18
1.1.5.2.1.1.2.Genç Endüstri Tezi.....	19
1.1.5.2.1.1.3. Stratejik Ticaret Politikaları.....	20
1.1.5.2.1.1.4. Dampinge Karşı Korunma.....	21
1.1.5.2.1.1.5. Ödemeler Bilançosunun İyileştirilmesi ve İşsizliğin Önlenmesi.....	21
1.1.5.2.1.1.6.Ticaret Hadlerinin İyileştirilmesi....	21
1.1.5.2.1.1.7.Ulusal Pazarlık Gücünü Arttırma...	22
1.1.5.2.2.Özel Yaklaşımlar.....	22
1.1.5.2.2.1.Düşük Yabancı Ücret.....	22
1.1.5.2.2.2.Üretim Maliyetlerini Eşitleme.....	22
1.1.5.2.2.3.Ulusal Pazar Görüşü.....	23

1.2.İKTİSADİ BİRLİK.....	23
1.2.1.Dünya Ticaretinin Serbestleştirilmesi.....	24
1.2.1.1. Evrensel Yaklaşım: GATT.....	24
1.2.1.2. Bölgesel İktisadi Birleşme Hareketleri.....	26
1.2.1.2.1. Tercihli Ticaret Kulüpleri.....	26
1.2.1.2.2. Serbest Ticaret Bölgeleri.....	27
1.2.1.2.3. Gümrük Birliği.....	28
1.2.1.2.4. Ortak Pazarlar.....	28
1.2.1.2.5. İktisadi Birlik.....	29
1.2.1.3. Gümrük Birlikleri Teorisi.....	31
1.2.1.3.1. Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri.....	32
1.2.1.3.2. Gümrük Birliklerinin Statik Etkileri.....	32
1.2.1.3.3. Gümrük Birliklerinin Dinamik Etkileri.....	36
1.2.1.4. İkinci En İyi Teorisi.....	38
1.2.1.5. Kutuplaşma Teorisi.....	39

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYENİN DIŞ TİCARETİ

2.1.TÜRKİYENİN DIŞ TİCARET YAPISI.....	41
2.1.1. 1980 Öncesi Dönem.....	41
2.1.2. 1980 Sonrası Dönem.....	44
2.1.3. Genel Hatları ile Dünya Ekonomisi.....	47
2.1.4. Dünya Mal Ticaretinin Genel Hatlarıyla Türkiye'nin Mal Ticareti ile Kıyaslanması.....	50
2.1.5. Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Ticarete Etkileri.....	53
2.1.6. Uluslararası Ticaretin Doğal Belirleyicileri.....	56

2.2. TÜRKİYE'NİN İHRACAT YAPISI.....	56
2.2.1. Türkiye'nin İhracat Rekabet Gücü.....	63
2.2.2. İhracatta Karşılaşılan Sorunlar.....	65
2.2.3. Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın “Ulusal İhracat Stratejisi”	71
2.3. TÜRKİYE NİN İTHALAT YAPISI.....	77
2.3.1. Türkiye'nin İthalat Yapısına Genel Bakış.....	77
2.3.2. Cumhuriyet Öncesi Dönem.....	77
2.3.3. Cumhuriyet Dönemi.....	78
2.3.3.1. 1923 – 1950 Dönemi.....	78
2.3.3.2. 1950 – 1980 Dönemi.....	80
2.3.3.3. 1980 – 2005 Dönemi.....	82

BÖLÜM 3

TÜRKİYE'NİN SINIR KOMŞUSU ÜLKELERLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

3.1. TÜRKİYE'NİN SINIR KOMŞULARI İLE TİCARİ İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ.....	89
3.2. TÜRKİYE'NİN BATI KOMŞULARI İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	94
3.2.1. Türkiye – Yunanistan Ticaret İlişkileri.....	94
3.2.1.1. Genel Ekonomik Durum.....	94
3.2.1.2. Yunanistan Dış Ticaret Politikası	100
3.2.1.3. Türkiye - Yunanistan Dış Ticaret İlişkisi.	103
3.2.1.4. Değerlendirme.....	106

3.2.2. Türkiye - Bulgaristan Ticaret İlişkileri.....	108
3.2.2.1. Genel Ekonomik Durum.....	108
3.2.2.2. Bulgaristan Dış Ticaret Politikası.....	113
3.2.2.3. Türkiye - Bulgaristan Dış Ticaret İlişkisi.....	117
3.2.2.4. Değerlendirme.....	119
3.3. TÜRKİYE`NİN DOĞU KOMŞULARI İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ.....	122
3.3.1. Türkiye - Gürcistan Ticaret İlişkileri.....	123
3.3.1.1. Genel Ekonomik Durum.....	123
3.3.1.2. Gürcistan Dış Ticaret Politikası.....	131
3.3.1.3. Türkiye - Gürcistan Dış Ticaret İlişkisi.....	135
3.3.1.4. Değerlendirme.....	137
3.3.2. Türkiye - Ermenistan Ticaret İlişkileri.....	140
3.3.2.1. Genel Ekonomik Durum.....	140
3.3.2.2. Ermenistan Dış Ticaret Politikası.....	141
3.3.2.3. Türkiye – Ermenistan Dış Ticaret İlişkisi.....	145
3.3.2.4. Değerlendirme.....	146
3.3.3. Türkiye - Azerbaycan Ticaret İlişkileri.....	147
3.3.3.1. Genel Ekonomik Durum.....	147
3.3.3.2. Azerbaycan Dış Ticaret Politikası.....	151
3.3.3.3. Türkiye - Azerbaycan Dış Ticaret İlişkisi.....	157
3.3.3.4. Değerlendirme.....	162

3.4. TÜRKİYE`NİN GÜNEY KOMŞULARI İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ.....164

3.4.1. Türkiye - İran Ticaret İlişkileri	165
3.4.1.1. Genel Ekonomik Durum.....	165
3.4.1.2. İran Dış Ticaret Politikası.....	169
3.4.1.3. Türkiye - İran Dış Ticaret İlişkisi.....	175
3.4.1.4. Değerlendirme.....	177
3.4.2. Türkiye - Irak Ticaret İlişkileri.....	179
3.4.2.1. Genel Ekonomik Durum.....	179
3.4.2.2. Irak Dış Ticareti.....	182
3.4.2.3. Türkiye-Irak Dış Ticaret İlişkisi.....	183
3.4.2.4. Değerlendirme.....	185
3.4.3. Türkiye - Suriye Ticaret İlişkileri.....	186
3.4.3.1. Genel Ekonomik Durum.....	186
3.4.3.2. Suriye Dış Ticaret Politikası.....	190
3.4.3.3. Türkiye-Suriye Dış Ticaret İlişkisi.....	193
3.4.3.4. Değerlendirme.....	196

SONUÇ.....199

KAYNAKÇA.....204

TABLolar LİSTESİ

Tablo 1 - 1	İktisadi Birlik Çeşitleri.....	30
Tablo 2 - 1	Türkiye`nin Dış Ticareti (1923-1979).....	43
Tablo 2 - 2	Türkiye`nin Dış Ticareti (1980-2005).....	46
Tablo 2 - 3	DTÖ Sınıflamasına Göre Dünya Ticareti.....	49
Tablo 2 - 4	Türkiye`nin Dış ticaretinin GSMH içindeki payları.....	53
Tablo 2 - 5	Dış Ticaret Değerleri (milyon USD).....	57
Tablo 2 - 6	Ekonomik Faaliyetlere Göre İhracat (Bin USD).....	58
Tablo 2 - 7	Türkiye`nin İhracat Performansı (Milyon USD).....	58
Tablo 2 - 8	Türkiye İhracatının Dünya İhracatındaki Payı	59
Tablo 2 - 9	Türkiye`nin İhracatında İlk 10 Ülke.....	60
Tablo 2 - 10	İhracatın Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (Milyon USD).....	62
Tablo 2 - 11	Türkiye`nin İhraç Ürünleri ve Rekabet Güçleri.....	64
Tablo 2 - 12	Türkiye İçin SWOT Analizi.....	73
Tablo 3 - 1	Türkiye`nin Toplam İhracatı.....	89
Tablo 3 - 2	Türkiye`nin Toplam İthalatı.....	90
Tablo 3 - 3	Türkiye`nin Toplam Dış Ticaret Hacmi.....	90
Tablo 3 - 4	Türkiye`ye Komşu Ülkelerin Komşu Ülkelerle Toplam Ticaret İçindeki Payları.....	92
Tablo 3 - 5	Türkiye`ye Komşu Ülkelerin Türkiye`nin Genel Ticareti İçindeki Payları.....	92
Tablo 3 - 6	Yunanistan`ın Temel Sosyal Göstergeleri.....	94
Tablo 3 - 7	Yunanistan`ın Temel Ekonomik Göstergeleri.....	96
Tablo 3 - 8	Yunanistan da Toplam Yerel Üretim ve Enflasyon (%).....	99
Tablo 3 - 9	Yunanistan`ın Yıllara Göre Dış Ticareti (Milyar USD).....	100

Tablo 3 - 10	Yunanistan`ın ÷lke bazında ihracatı (2004).....	102
Tablo 3 - 11	Yunanistan`ın ÷lke bazında ithalatı (2004).....	103
Tablo 3 - 12	Türkiye - Yunanistan Dış Ticareti (milyon USD).....	104
Tablo 3 - 13	Yıllar İtibarı ile Türkiye`ye Gelen Yunanlı Turistler.....	106
Tablo 3 - 14	Bulgaristan`ın Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri (2004)....	108
Tablo 3 - 15	Bulgaristan Cumhuriyeti Enflasyon Oranları (%).....	110
Tablo 3 - 16	Yıllar İtibarı İle Bulgaristan Gsyih Büyüme Hızları (%).....	110
Tablo 3 - 17	Bulgaristan`ın Genel Ekonomik Durumu	111
Tablo 3 - 18	÷lkelerin Bulgaristan'a Doğrudan Yatırım Akışı (Milyon USD)	112
Tablo 3 - 19	Bulgaristan`ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon USD).....	114
Tablo 3 - 20	Başlıca Ürünler İtibarı ile Dış Ticaretin Görünümü (2004).....	115
Tablo 3 - 21	Başlıca ÷lkeler İtibarı ile Dış Ticaret (2004).....	116
Tablo 3 - 22	Türkiye-Bulgaristan Dış Ticaret Değerleri (1000 USD).....	117
Tablo 3 - 23	Gürcistan`ın Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri.....	123
Tablo 3 - 24	Gürcistan`ın Yıllar İtibarı ile GSYİH ve GSYİH Artış Hızları)...	125
Tablo 3 - 25	Gürcistan`ın Yıllar İtibarı ile Enflasyon Oranları (%)	125
Tablo 3 - 26	Gürcistan GSYİH`nın Sektörlere Göre Dağılımı (% ,2003).....	127
Tablo 3 - 27	Gürcistan Genel Ekonomik Durum Özeti	128
Tablo 3 - 28	Yıllar İtibarı ile Gürcistana Doğrudan Yabancı Yatırımların Görünümü.....	131
Tablo 3 - 29	Gürcistan`ın Yıllar İtibarı ile Dış Ticareti (Milyon USD)	132
Tablo 3 - 30	2003 Yılı İtibarı ile Gürcistan`ın Dış Ticarete Başlıca Ürünleri...	132
Tablo 3 - 31	Gürcistan 2003 Yılı İtibarı ile Dış Ticarete Başlıca Partnerleri....	133
Tablo 3 - 32	Yıllara Göre Türkiye Gürcistan Dış Ticaret İlişkisi	135
Tablo 3 - 33	Türkiye - Gürcistan Arasında ki Anlaşma ve Protokoller.....	137
Tablo 3 - 34	Ermenistan`ın Temel Demografik Göstergeleri (2005).....	140
Tablo 3 - 35	Ermenistan`ın Temel Ekonomik Göstergeleri	141
Tablo 3 - 36	Ermenistan`ın İhracat partnerleri (2004).....	143
Tablo 3 - 37	Ermenistan`ın İthalat Partnerleri (2004).....	143
Tablo 3 - 38	Ermenistan`ın 1998 -2001 Döneminde ÷lkelere Göre İthalatı (Milyon USD).....	144

Tablo 3 – 39	Ermenistan`ın 2001 Yılındaki Ülkelere Göre İhracat ve İthalat Rakamları	135
Tablo 3 – 40	Azerbaycan`ın Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri (2005)..	147
Tablo 3 – 41	Azerbaycan Cumhuriyeti Enflasyon Oranları.....	150
Tablo 3 – 42	GSYİH`nın Sektörel Dağılımı (2002)	151
Tablo 3 - 43	Azerbaycan`ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon USD).....	152
Tablo 3 – 44	Azerbaycan`ın 2002 Yılı İtibarı ile Dış Ticarete Başlıca Ürünler .	153
Tablo 3 – 45	Azerbaycan`ın 2004 İtibarı ile Dış Ticarete Başlıca Partnerleri...	153
Tablo 3 – 46	1994-1999 yılları arasındaki yabancı sermaye girişi	154
Tablo 3 – 47	2002 Yılı Ocak-Eylül Döneminde Azerbaycan da Enerji Sektörü Dışındaki Sektörlere Yapılan Yatırımlar	155
Tablo 3 - 48	Azerbaycan ile Türkiye`nin İhracatı ve İthalatı	157
Tablo 3 – 49	Sektörel olarak Türkiye`nin Azerbaycana İhracatı	159
Tablo 3 – 50	İran`ın Temel Sosyal Göstergeleri.....	165
Tablo 3 – 51	İran`ın Temel Ekonomik Göstergeleri	166
Tablo 3 – 52	İran`ın Dış Ticaret Değerleri	171
Tablo 3 – 53	İran`ın Ham Petrol ve Doğal Gaz İhracatı.....	172
Tablo 3 – 54	İran`ın Yıllar İtibariyle Dış Ticarete Başlıca Ortakları	173
Tablo 3 – 55	Türkiye - İran Dış Ticaret Göstergeleri	175
Tablo 3 – 56	Türkiye – İran arasında ki Anlaşma ve Protokoller	177
Tablo 3 – 57	Irak`In Temel Sosyal Göstergeleri	179
Tablo 3 – 58	Irak`ın Dış Ticarete Başlıca Ortakları (2004).....	182
Tablo 3 – 59	Suriye`nin Temel Sosyal Göstergeleri	186
Tablo 3 – 60	Suriye`nin Temel Ekonomik Göstergeleri	187
Tablo 3 - 61	Suriye`nin GSYİH'nın Dağılımı	189
Tablo 3 – 62	Suriye'nin Yıllar İtibariyle Dış Ticaretinde Devletin Payı	192
Tablo 3 – 63	Suriye'nin Dış Ticaret Partnerleri (2005).....	193
Tablo 3 – 64	Türkiye-Suriye Dış Ticareti	194
Tablo 3 – 67	Türkiye – Suriye Ekonomik Anlaşma ve Protokoller	196

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik 1	Gümrük Birliğinin Statik Etkileri	34
----------	---	----

KISALTMALAR LİSTESİ

- A.B.D** Amerika Birleşik Devletleri
- AIOC** Azerbaijan International Operating Company
- AT** Avrupa Topluluğu
- AB** Avrupa Birliği
- BCCI** Bulgar Sanayi ve Ticaret Odası
- BDT** Bağımsız Devletler Topluluğu
- BDZ** Bulgar Devlet Demiryolları
- BIA** Bulgar Sanayi Birliği
- BNB** (Bulgarian National Bank) – Bulgar Merkez Bankası
- C.I.A.** (Central Intelligence Agency) - Amerikan Merkezi Haber Alma Teşkilatı
- CEFTA** (Central European Free Trade Association)
Merkezi Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması
- COMECON** (Council For Mutual Economic Assistance)
Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi
- DEH** Yunanistan Kamu Gücü İşbirliği

- DEİK** Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu
- DİE** Devlet İstatistik Enstitüsü
- DİR** Dahilde İşleme Rejimi
- DPT** Devlet Planlama Teşkilatı
- DTM** Dış Ticaret Müsteşarlığı
- DTÖ** Dünya Ticaret Örgütü
- EFTA** (European Free Trade Association) Avrupa Serbest Ticari Bölgesi
- EIU** (The Economist Intelligence Unit) The Economist İstihbarat Birimi
- EMU** Avrupa Para Birliği (European Monetary Union)
- EOT** Yunan Turizm Ofisi
- EU** Avrupa Birliği (AB) (European Union)
- GATT** Genel Gümrük Vergisi ve Ticaret Anlaşması
- GSMH** Gayri Safi Milli Hasıla
- GSYİH** Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
- IBA** Azerbaycan Uluslararası Bankası (International Bank of Azerbaijan)
- IBRD** Dünya Bankası (International Bank For Reconstruction And Development)

- ILSA** İran ve Libya'ya yönelik Yaptırım Yasası (Iran-Lıbya Sanctions)
- IMF** Uluslararası Para Fonu (International Monetary Fund)
- IOE** (International Office of Epizootics)
- ITC** Uluslararası Ticaret Merkezi (International Trade Center)
- ITEP** Yunanistan Turizmi Geliştirme Enstitüsü
- ITO** Uluslararası Ticaret Örgütü (International Trade Organization)
- KOBİ** Küçük ve Orta Büyüklükte İşletmeler
- MFN** En Çok Kayırılan Ülke (Most Favoured Nation)
- MOU** BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı
- MTM** Müsaadeye Tabi Mallar
- NAFTA** Kuzey Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (North American Free Trade Association)
- OECD** Ekonomik İşbirliği Ve Kalkınma Teşkilatı (Organization Of Economic Cooperation And Development)
- ORT.** Ortalama
- OTE** Hellenic İletişim Kurumu
- SEBC** Suriye Avrupa Ticaret Merkezi (Syrian European Business Center)

SOCAR	Azerbaycan Petrol Şirketi
SSCB	Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
STA	Serbest Ticaret Anlaşması
TPAO	Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TSE	Türk Standartları Enstitüsü
UN	Birleşmiş Milletler (United Nations)
USD	A.B.D. Doları (United States Dolar)
WTO	Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization)
TABDC	Turkish-Armenian Business Development Council

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti ,serbest piyasa ekonomisi ve dış pazarlara açılma yolunda özellikle 1980'li yıllardan itibaren gerçekleştirdiği atılımlar sonunda , başta Avrupa olmak üzere , dünya pazarlarında kayda değer bir yere sahip olmuştur. Bununla birlikte, dış ticarete atılımlar gerçekleştiren Türkiye'nin , komşuları ile ekonomik ve ticari ilişkileri arzu edilen seviyeye ulaşamamıştır.

Geo-stratejik konumu itibariyle bir bölge ülkesi olan Türkiye'nin komşuları bu çalışmada ele alınacak olan kara sınır komşuları (Suriye, Irak, İran, Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan, Bulgaristan ve Yunanistan) dışında, "Kara ve Deniz Komşuları" olarak kabul edilirse , Türkiye'nin komşularına bölgesel olarak , Rusya Federasyonu , Ukrayna , Romanya , Moldova (denize çıkışı olmasa da), Libya, Mısır, İsrail ve Lübnan'ı da dahil etmek gerekecektir.

Türkiye, gerek siyasi, gerek ekonomik açıdan bir dünya devleti olmak hedefi çerçevesinde , öncelikle bölgesindeki konumunu siyasi ve ekonomik açıdan güçlendirmek durumundadır .Bu çerçevede ,Türkiye'nin komşuları ile ekonomik ve ticari ilişkilerini geliştirmesine büyük önem vermesi gerekmektedir.

ABD, Kanada, Fransa ve Almanya gibi gelişmiş ülkelerin ekonomik ve ticari ilişkilerine bakıldığında, bu ülkelerin komşu ve bölgesindeki ülkelerle ticari ilişkilerinin genel ticaretleri içinde ağırlıklı bir yer tuttuğunu görülmektedir. Fransa'nın 2001 yılında komşuları ile (İngiltere, İspanya, İtalya, Almanya, Belçika-Lüksembourg ve İsviçre) yaptığı ticaretin toplam ticareti içindeki payı %50,9'dur. Almanya'nın 2001 yılında komşuları ile (Danimarka, Hollanda, Belçika, Lüksembourg , Fransa, İsviçre, Avusturya, Çek Cumhuriyeti ve Polonya) ticaretinin toplam ticareti içindeki oranı %37,91 , Kanada'nın ABD ve Meksika ile ticaretinin toplam ticareti içindeki payı %77,87, ABD'nin Kanada ve Meksika ile gerçekleştirdiği ticaretin toplam ticaret içindeki oranı %31,2'dir.

Gelişmiş ülkelerdeki bu duruma karşılık Türkiye'nin komşu ülkelerle ticaretinin toplam ticareti içindeki oranı 1999 yılında %15.8 , 2000 yılında %18.0 , 2001 yılında %20.1 , 2002 yılında ise %18.6'dır. Türkiye'nin bölge ülkeleri ile yaptığı ticaretin toplam ticareti içindeki payı, gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında oranlar oldukça düşük seviyede kalmaktadır.

Türkiye'nin gelişmiş ülkelere göre sınır komşuları ile ticaretini etkileyen önemli bir nokta gelişmiş ülkelerin çevrelerinde ki ülkelerinde belirli bir seviyenin üzerinde bulunuyor olmasıdır. Türkiye'nin çevresinde ki ülkeler gelişmekte olan ülkeler olduğundan ,hatta doğusunda bulunan ülkeler gelişmemiş olduğundan bu ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkiler geliştirmek son derece zor olmaktadır.

Dünyanın bazı bölgelerinde ekonomik ve ticari ilişkilerin komşu ülkeler arasındaki siyasi ilişkileri yönlendirdiği görülmekle birlikte, Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede, siyasi ilişkilerin, daha ziyade ekonomik ve ticari ilişkileri etkilediği gerçeğinin de altını çizmek gerekmektedir. Komşu ülkelerle yaşanan ikili sorunların veya bizzat bu ülkelerin kendi iç sorunlarının, Türkiye'nin gerek komşularıyla gerek diğer bölge ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerini olumsuz etkilediği açıktır.

Dış etkiler olarak tanımlanabilecek bu zorluklar yanında, Türkiye'nin kendi iç ekonomik çalkantılarından kaynaklanan sorunlar da komşular ile ticareti etkilemektedir. Türkiye son yıllarda, bu olumsuzlukları bir ölçüde aşarak, komşuları ile ekonomik ve ticari ilişkilerini , siyasi gelişmelerin etkilerinden bağımsız olarak artırmak yönünde özel bir gayret göstermektedir. Birbirlerini takip eden Rusya ve Türkiye deki ekonomik krizlerin etkisi altındaki 1999 ve 2001 yıllarındaki düşüşleri göz ardı edildiğinde, Türkiye'nin komşu ülkelerle ticaretinin belirgin bir şekilde artma eğilimi içine girdiğini söylemek mümkündür.

Barış ve istikrarın hakim olacağı ortam içinde komşular arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesinin çok daha kolay ve hızlı olacağı muhakkaktır. Bu nedenle , Türkiye'nin komşularıyla ticari ilişkilerini bugün olduğundan ileri noktalara taşıyabilmesi için her şeyden önce bölgesinde barış ve istikrarın hakim olması gerekmektedir. Bu ortam sağlanabildiği takdirde, sahip olduğu imkân ve yetenekleri sayesinde çok kısa bir süre içinde komşularıyla ticaretini daha üst seviyelere taşıyabilecektir.

Bu çalışmada Türkiye'nin kara sınır komşusu ülkeler ile olan ticari ilişkileri ,tablo ve grafiklerle destekli olarak üç bölümde ele alınmıştır.Birinci bölümde dış ticaret politikaları ve ekonomik entegrasyon türleri , ikinci bölümde Türkiye'nin dış ticaret yapısı ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Türkiye'nin kara sınır komşuları ile olan ticari ilişkileri ilk iki bölümle bağlantılı olarak ele alınarak incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE İKTİSADİ BİRLİKLER

Bu bölümün birinci kısmında ilk olarak dış ticaret politikasının tanımı, amaçları, araçları ve tarihsel açıdan dış ticaret politikalarının gelişimi ve sanayileşme strateji çeşitleri, dış ticarete koruyuculuk ile ilgili tezler incelenecektir.

Bölümün ikinci kısmında ise dünya ticaretinde serbestleşme hareketleri, iktisadi işbirliği süreçleri ve türleri, ikinci en iyi ve kutuplaşma teorileri açıklanacaktır.

1.1. DIŞ TİCARET POLİTİKASI

1.1.1. Dış Ticaret Politikasının Tanımı

Uluslararası iktisadi işlemler, ülkeler arası para karşılığı tüm mal ve hizmet hareketlerini ve sermaye hareketlerini kapsar, bunun uluslararası iktisadi ilişkilerde para karşılığı tüm mal ve hizmet alışverişlerini kapsayan kısmına “Dış Ticaret” denilmektedir.¹

Dış ticaret politikası (Foreign Trade Policy) , hükümetlerin doğrudan ülkenin dış ticaret akımlarını sınırlandırarak azaltmak, özendirerek arttırmak veya bu işlemlerin yapılış şekillerini düzenlemek için almış oldukları önlem veya teşviklerin oluşturduğu sistematik bir bütündür.

---

¹ Gottfried Haberler, **Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış**, çev.Necati Mumcu, İstanbul, İst.Üni . İkt.Fak. İktisadi Gelişme Enstitüsü:12, 1970, s.11.

Hükümetler çeşitli amaçları gerçekleştirmek için uluslararası ticarete müdahalede bulunurlar. Bu müdahaleler ekonomik olduğu kadar sosyal ya da siyasi nedenlerle de olabilir.

Örneğin, ithalatın ulusal ekonomiye verebileceği zararlara karşı, gelişmiş sanayi ülkelerinde büyük bir duyarlılık bulunmaktadır. Özellikle ithalatla rekabet edemeyen iç üretici grupların baskıları, hükümetleri koruyucu önlemler almaya sevk etmektedir.

Buna karşın, devletin dış ekonomik ilişkilere müdahaleleri genellikle bu faaliyetlerin engellenmesi veya sınırlandırılması amacına yöneliktir. Gümrük tarifeleri, kotalar, kambiyo denetimi bu tarz müdahalelerden bazılarıdır.²

Dış ticarete müdahaleler dolaysız veya dolaylı olabilir. Gümrük vergileri ve tarifeler doğrudan dış ticarete yönelik önlemlere örnek olarak gösterilebilirken, başka amaçlar için alınmış olmamakla birlikte dış ekonomik ilişkileri etkileyenler ise diğer grupta yer alır.

Yine dış ticaret politikası genel ekonomi politikasının önemli bir aracıdır, bundan dolayı dış ticaret politikası ile diğer ekonomik politikalar arasında yakın bir ilişki söz konusudur. İç ekonomi ile ilgili politikalar dış ticareti etkileyebileceği gibi, bunun tersi de doğrudur.

Dünya ekonomisinde büyük yeri olan ülkelerin dış ekonomik politikaları, diğer ülkeleri de derinden etkileyebilmektedir. Özellikle koruyuculuk alanında bu oldukça geçerlidir. Büyük ülkelerin başlattıkları dış ticareti sınırlandırıcı politikalar hızla çevreye yayılır ve dünya ekonomisini daraltıcı bir süreci başlatabilir.

Buna karşın gelişmekte olan ülkelerde ekonomik politikanın temel amacı kalkınma olduğundan hükümetler dış ticarete geleneksel olarak yoğun müdahalelerde

---

² Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, 11.baskı, İstanbul, Güzem Yayınları no:11, 1996, s.106-109.

bulunmuşlardır. Bu ülkelerde adeta uluslararası ticaret politikası kalkınma aracı olarak kullanılmıştır.

Dış ekonomik ilişkilere müdahale yalnızca ithalat ve ihracat gibi mal ve hizmet akımlarını kapsamayabilir. Emek, sermaye ve teknoloji gibi faktör hareketleri de müdahalelere konu olabilmektedir.

1.1.2.Dış Ticaret Politikasının Amaçları

Dış ticarete müdahale edilmesinin bazı önemli sebepleri şu şekilde sıralanabilir:³

1.1.2.1.Dış Ödemeler Dengesizliklerinin Giderilmesi

Ödemeler dengesi açıkları ulusal ekonomiler üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabilir. Bu olumsuz sonuçları yaşayan ülkelerde, bu açıkları giderme amacına yönelik olarak , döviz rezervlerini arttırmak amacı ile, döviz kazandırıcı işlemlerini arttırılmasını sağlamak dış ticaret politikaları ile sağlanabilir.

1.1.2.2.Dış Rekabette Korunma

Hem gelişmekte olan hem de gelişmiş olan ülkeler tarafından yerli endüstrinin korunması amacı ile ithalatı sınırlandırma yoluna gidilebilir.⁴

Özellikle gelişmekte olan ülkelerde, yeni kurulmuş veya kurulmakta olan endüstriler, belli bir olgunluk aşamasına gelinceye kadar ithalattan korunmaya ihtiyaç duyarlar.

---

³ Havva Tunç, **Uluslararası Ticaret ,Para ve Finans** , İstanbul, Alfa Yayınları, 2004, s.48.

Bununla beraber gelişmiş ülkelerde ise geliştirmekte olan ülkelerin ihraç ettikleri tekstil gibi emek yoğun bir kısım endüstri malları ile rekabet edemeyen yurtiçi endüstri dallarını korumak amacı ile koruyucu politikalar düzenlenir.

1.1.2.3.Ekonomik Kalkınma

Geliştirmekte olan ülkeler dış ticaret politikasını kalkınmanın bir aracı olarak kullanırlar. İçer dönük bir kalkınma yolu izleyen ülkelerde ekonomik kalkınma stratejisi olarak ithalat - ikamesi belirlenirken, dışa dönük bir yol izleyen ülkelerde ise strateji ihracatın özendirilmesidir. İhracat özendirilmesi ile ülkeye girecek döviz miktarının artırılması, reel sektörün büyümesi ve istihdam artışının sağlanması hedeflenir.

1.1.2.4.Piyasa Aksaklıklarının Giderilmesi

İç piyasada rekabeti arttırmak ve bu yolla iç piyasada oluşan tekelleri kırmak, kaliteli ürünlere ve düşük fiyatlara ulaşmak istendiğinde dış ticaret politikaları, başta gümrük tarifelerini azaltmak gibi öteki kısıtlamaların azaltılması ile uygulanabilir. Böylece ülkede tekel olan ürünlere, kaliteli ve düşük fiyatlı rakipler çıkabilir.

1.1.2.5.Ekonominin Liberalleştirilmesi

Serbest piyasa ekonomisini bütün kurum ve kuralları ile uygulamak isteyen günümüz ülkeleri liberal bir dış ticaret politikası uygulayarak ulusal ekonomilerinin dünya ekonomisi ile bütünleşmesini sağlamaya çalışırlar.⁵

---

⁵ Seyidoğlu, a. g.e., s.106-109.

1.1.2.6. İç Ekonomik İstikrarın Sağlanması

Ülkelerin iç ekonomik istikrarsızlığı işsizlik veya enflasyon şeklinde olur. İşsizlik olan bir ülkede hükümet, gümrük tarifeleri veya kotalar ile ithalatı kısıtlayarak, talebin yurtiçi ürünlere aktarılmasını sağlayabilir, böylece diğer ülkeye o ülke mallarına olan talep azalmasından dolayı adeta işsizlik ihraç edilmiş olunur.

1.1.2.7. Hazineye Gelir Sağlamak

İthalat ve ihracat üzerine konulan vergiler az gelişmiş ülkelerde önemli bir gelir kaynağı oluşturur.

1.1.2.8. Dış Piyasalarda Monopol Gücünden Yararlanma

İhraç edilen mallarla ilgili olarak uluslararası piyasalarda monopolcu duruma geçmek düşünüldüğünde, ülkeler tek üreticisi oldukları ürünlerin dışarıya satışına sınırlandırmalar koyar veya benzer mal üreten ülkeler ile anlaşarak bu alanda kartel kurma yoluna gidebilir. Bu şekilde uygulanabilen aşırı yüksek fiyatlarla ticaret hadleri ülke için değiştirilmeye çalışılır.

1.1.2.9. Otarşi

Otarşi, ekonomik bakımdan kendi kendine yeterlilik demektir. Bu amacı benimseyen ülkelerin dış ticaret politikasının amacı dış dünya ile ekonomik ilişkilerini en düşük düzeyde tutmaktır.

1.1.2.10. Sosyal ve Siyasal Nedenler

Hükümetler, bir üretici grubunu kayırmak veya gelir dağılımının o sınıf aleyhine değişmesini sağlamak istiyorlarsa dış ticaret politikalarında değişiklikler yapabilirler. Bir üretici grubunu kayırmak isterlerse o sektörle ilgili malların

ithalinden alınan gümrük vergilerini yükseltirler, tersi durumunda ise o endüstrileri korumaktan vazgeçebilirler.

1.1.2.11. Dış Politika Amaçları

Dış ticaret politikası, sadece ekonomik karalardan bağımsız olarak, izlenen dış siyaset ile yakın alakalıdır. Dost ülkelere gümrük indirimleri şeklinde ödünler vermek, bu ülkelerle ticaretin özendirilmesi amaçlı teşvikler vermek veya mesafeli ülkelerle ticareti kısıtlayıcı koruma önlemleri almak gibi.

1.1.3.Dış Ticaret Politikasının Araçları

Devletler dış ticaret politikalarında istedikleri amaçlarına ulaşmak için dış ticaret politikası araçlarından yararlanırlar.

Devletlerin dış ticarete müdahale için geleneksel olarak kullandıkları araç gümrük tarifeleridir. Ancak zaman içerisinde çok sayıda yeni araç ve düzenleme ortaya çıkmıştır. Zamanla tarifelere dayalı korumacılıktan tarife dışı korumacılık türlerine geçilmesi, dış ticarete saydamlığı azaltıcı ve belirsizliği arttırıcı bir sonuç ortaya çıkarmıştır. Gümrük tarifeleri ve tarife dışı araçlar şu şekilde ifade edilebilir:⁶

1.1.3.1.Gümrük Tarifeleri

İthal malların bir ülkeye girişinde hangi matrah ve ne oranda vergi ödeyeceklerini bildiren tarifedir. Gümrük tarifeleri, ilgili ülkeler tarafından saptanır ve malların cinsiyle her malın vergi oranını kapsamaktadır. İki türlü gümrük tarifesi vardır, anlaşmalı gümrük tarifeleri kendileriyle ticaret anlaşması olan ülkelere gelen mallar için yapılırken; genel gümrük tarifesi kendileriyle ticaret anlaşması olmayan ülkelere mallarına uygulanan tarifelerdir. Ticarete konu olan malların ülke sınırlarından geçişi sırasında alınan vergilerdir. Bu Gümrük Vergileri (Customs Duties) bir ülkeye

---

⁶ Seyidoğlu, a.g.e , s.109.

giren ithal mallardan veya bir ülkeden çıkan ihraç mallardan alınan vergilerdir. Gümrük vergileri, genellikle ithal mallara uygulanırlar ve değer (ad valorem) ya da fiziksel miktar üzerinden alınırlar. Yerli sanayii korumak için alınanlar ve devlete gelir sağlamak için alınanlar şeklinde ikiye ayrılırlar.⁷

Ticarete konulan kısıtlamaların en önemlisi olan mal üzerine konulan vergilere denilen tarifeler üç kalemde toplanabilir. Bunlar Ad valorem, spesifik vergiler ve bileşik vergilerdir.⁸

1.1.3.2.Tarife Dışı Araçlar

Ülkeden döviz çıkışını engellemek zorlaştırmak için oluşturulan müdahale önlemleridir. Bazıları şöyledir:

1.1.3.2.1.Miktar Kısıtlamaları

Devletin ithalatı doğrudan doğruya kısıtlamasına dayanan uygulamaları kapsar. İthal edilecek kalemleri ve bunların sınırlarını belirlemek şeklindeki İthalat kotaları, ülke içi üretimine veya siyasi nedenlerle ithalata koyulan yasaklamalar ve döviz kontrolü gibi önlemleri kapsar.

1.1.3.2.2.Tarife Benzeri Faktörler

Çoklu kur uygulamaları, yerli katkı oranları, ithal-ikame endüstrilere verilen sübvansiyonlar bu grupta yer alırlar. Bunlar da gümrük tarifeleri gibi ithalatı pahalılaştırıp yerli üretimin karlılığını arttıran, yani fiyat mekanizması yolu ile serbest ticarete müdahale niteliğinde olan önlemlerdir.

1.1.3.2.3.Görünmez Engeller

---

⁷ Finans Hattı, *Finans Sözlüğü*, (Çevrimiçi) <http://www.finhat.com/finhat/menu/sozluk/sozluki.html>, 10.10.2004.

⁸ Tunç, **a.g.e.**, s.131.

Devletin çeşitli nedenlerle ortaya çıkarmış olduğu idari, teknik düzenleme veya standartları kapsar. Esas amacı dış ticareti sınırlandırmak olmasa da dolaylı yoldan bunu sağladığı için bir tür dış ticaret engeli niteliği taşır.

1.1.3.2.4.Gönüllü İhracat Kısıtlamaları

Gönüllü ihracat kısıtlamalarına (Voluntary Export Restraints) , ihracat kotaları da denilmektedir. İthalat kotalarından farkları ithalatçı ve ihracatçı ülkeler arasında bir anlaşmaya dayanması ve karşı tarafın ihracatı üzerine konulmuş olmasıdır.

1.1.3.2.5.İhracatın Özendirilmesi

Dış ticaret politikası araçları her zaman dış ticareti sınırlayıcı rolde olmazlar. Bazen ihracatın ya da genel olarak döviz kazandırıcı işlemlerin özendirilmesi şeklinde de olabilir. Buna örnek olarak ihraç malı üreten üreticilere üretimde maliyetlerin düşürülmesine yönelik yapılanmalarla ve bürokrasinin azaltılmasıyla destek olunması gösterilebilir.

1.1.3.2.6. Bağlı Ticaret

Bu tür ticaret çoğunlukla ülkeler arası anlaşmalara dayanır ve taraflardan biri devlet kuruluşu niteliğinde olur. Döviz tasarrufu sağlamak, serbest dövizle satılmayan düşük kaliteli yerli üretimin ihracatını gerçekleştirebilmek, yabancı sermaye yoluyla büyük sanayi tesisleri kurmak gibi nedenlerle “Bağlı Ticaret” (Counter-Trade) yapılabilir.

1.1.4.Tarihsel Açıdan Dış Ticaret Politikaları

XVI. yy.dan XIX. yy a kadar geçerli olan merkantilist felsefe, dış ticaret politikasının temel amacı olarak, yoğun devlet müdahalesi ile ödemeler dengesinde fazlalıklar oluşturmayı sağlamak ve böylece hazinenin altın stokunu arttırmayı amaçlayan bir dış ticaret politikasına sahipti⁹. XVIII. asrın başlarından itibaren etkisini kaybetmeye başlayan bu görüş yerini “En Çok Kayırılmış Ülke Kuralı” (The Most Favored Nation Clause-MFN) uygulamasına bırakmıştır.

Bu kuralın anlamı şudur; eğer anlaşma yapan iki ülkeden biri bir başka ülkeye gümrük indirimi şeklinde bir ödün verirse, bunu anlaşmaya taraf olan ülkeye de tanımak zorundadır.¹⁰

En çok kayırılmış ülke kuralı “Kayıtlı” (Conditional) ve “Kayıtsız” (Unconditional) olmak üzere iki kola ayrılmaktadır. Kayıtlı şekilde, ülkenin başka ülkeye verdiği ödünün anlaşmalı ülkeye de sağlanabilmesi için onun da eşdeğerde bir ödün sağlaması gerekir. XIX. yy.`ın ikinci yarısından itibaren eşdeğerde ödüne gerek duymayan kayıtsız kural daha fazla işlerlik kazanmış olup, günümüzde benimsenen ana ilke budur. GATT üyesi ülkeler birbirlerine karşı kayıtsız MFN yi kabul etmiş sayılırlar.¹¹

Birinci Dünya savaşı öncesinde en gelişmiş sanayi ülkesi aynı zamanda serbest ticaretinde en şiddetli savunucularından olan İngiltere`dir. Bu dönemde Liberalizm, İngiliz ve Fransız düşüncesinin damgasını taşımaktadır.19.yy. başında Avrupa uluslar dengesinde bu iki ağır basmaktadır. Bu dönemde sanayileşmeye yeni başlamış olan Almanya, Fransa, A.B.D. gibi ülkeler, sanayileşebilmek için ileri ülkelerin rekabetinden kendilerini koruyabilmek için, koruyuculuğu savunmaktadırlar.¹²

1929 Büyük Dünya depresyonu döneminde bütün ülkeler tarifelerini yükseltmiş, bir rekabetçi devalüasyonlar dönemine girilmiş, başka bir ifade ile merkantilist uygulamalar yeniden uygulanmaya başlanmıştır. Hatta geleneksel olarak

⁹ Tefvik Güran, **İktisat Tarihi**, İstanbul, t.y. , s. 98.

¹⁰ Seyidoğlu, **a.g.e.**, s.110.

¹¹ Tunç, **a.g.e.**, s.48.

¹² Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 10.Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002, s.179.

serbest ticaretin savunucusu ve teşvikçisi olan İngiltere bile bu dönemde “Commonwealth” tercihli tarife sistemini kurmuş bu bölge dışında kalan ülkelere karşı gümrük tarifelerini önemli derecede yükseltmiştir.

İkinci Dünya savaşı sonrasında uluslararası işbirliği düşüncesinin yaygınlaşması sonucu bir dizi uluslararası örgüt kurulmuştur. Bu uluslararası örgütlerden bazıları “Birleşmiş Milletler Teşkilatı” (UN) , “Uluslararası Para Fonu” (IMF) ve “Dünya Bankası” (IBRD) dır.

Bunlardan IMF VE IBRD, A.B.D. nin New Hampshire eyaletinin Bretton woods kentinde 1–22 Temmuz 1944 tarihleri arasında bir araya gelen 45 ülkenin 27 Aralık 1945 te ana sözleşmeyi imzalamaları ile kurulmuşlardır. IMF ve IBRD ye Bretton Woods ikizleri ya da kurumları denilmektedir.¹³

Aynı dönemde uluslararası ticareti serbestleştirmek amacı ile “Uluslararası Ticaret Örgütü ” (ITO) kurulmuş ancak A.B.D.nin sözleşmeyi onaylamamasından dolayı resmi olarak faaliyete geçememiştir. ITO yerine 1948 yılında GATT ortaya çıkmıştır. Bu organizasyon sayesinde ikinci dünya savaşından sonraki dönemde gümrük tarifeleri önemli ölçüde azaltılmıştır.

Bu dönemde tarifeler gittikçe azaltılmış bulunduğu halde bu sefer dış ticarete ortaya görünmez engeller çıkmıştır. 1970 lerden sonra dünya da koruyuculuk akımları yeniden ön plana çıkmaya başlamıştır. Bu döneme “Yeni Korumacılık” adı verilir.

1994 de sonuçlanan Uruguay toplantılarından sonra iki önemli sonuca varılmıştır. Bunlar görünmez engellerin kaldırılması konusunda uzlaşma ve GATT anlaşmasını da kapsamına alacak şekilde “Dünya Ticaret Örgütü” (WTO) nün kurulmasıdır.

1.1.5. Sanayileşme Stratejileri ve Dış Ticarete Koruyuculuk

1.1.5.1.Sanayileşme Stratejileri

Dış ticaretle olan ilişkilerine göre sanayileşme stratejileri ithalat-ikamesi (Import-Substitution) ve ihracata dönük (Export-Oriented) sanayileşme olarak iki gruba ayrılır.¹⁴

Bir ülkede büyümeyi harekete geçiren kaynaklar üç grup olarak sınıflandırılabilir: İthalat ikamesi, ihracat ve iç talep artışları. İlk ikisi dış ticaretle, üçüncüsü ise yurtiçi harcamalarla ilgilidir.

İthalat ikamesine dayalı büyümenin amacı ithalatın yerine yerli üretimin geçirilmesidir.

İhracata dönük sanayileşmede ise itici güç iç talepten değil dış talepten sağlanır. Burada üretim Dünya piyasaları için yapılır ve ihracatın artırılması hedeflenir. İhracata yönelik büyümenin göstergesi, ihracatın GSMH içindeki payının yükseltilmesidir. İhracata dönük sanayileşmenin diğer bir amacı da ihracatta sanayi ürünleri payının yükseltilmesidir. İhracatın artışı ile birlikte, ihracatın yapısının sanayi mallarına doğru kaydırılması amaçlanır.

1.1.5.1.1.İthalat İkamesi

İthalat ikamesi daha önce yurtdışından ithal edilen malların, uygulanan koruyucu ve özendirici önlemlerle yurt içinde üretilmesini öngören temel bir sanayileşme stratejisidir. İthalat ikamesi ile dış koruma daima birlikte hareket eder. Ulusal ekonomi her türlü dış ticaret ve kambiyo kısıtlamaları ile dış piyasanın rekabetinden korunmaya çalışılır.

---

¹³ Mahfi Eğilmez ve Ercan Kumcu, **Ekonomi Politikası**, 7.Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004 , s.74.

¹⁴ Seyidoğlu, **a.g.e.** , s.566.

İthalat ikamesi genellikle döviz kontrolü ile birlikte uygulanır, denge değerlerinin altında tutulan kurlar ulusal parayı aşırı değerlendirir, bu da dış ticaret dengesini olumsuz yönde etkiler. Döviz kurları gibi faiz oranları da devletçe belirlenir ve piyasa denge değerinin altında tutulur.

Bu tür sanayileşmede uygulanan iktisat politikaları ülkeyi dış dünyadan soyutlar. Baskı altında tutulan (repressive) bir fiyat, faiz ve kur politikası vardır. Uygulanan yüksek koruma önlemleri dolayısı ile iç fiyatların dünya fiyatları ile ilgisi kalmaz. Hükümet müdahalelerinin doğal sonucu, yoğun bir bürokratik mekanizmanın ortaya çıkmasıdır.

İthalat ikamesi stratejisini eleştirenler, bu stratejinin kaynak israfı, dışa bağımlılık, ihracat endüstrileri aleyhine doğan çarpıklık, ülkeye yabancı bir sanayi yapısı getirilmesi gibi alanlarda eleştirirler.¹⁵

İthalat ikamesi uygulamalarının ilk aşamalarında genellikle koruyuculuğun geçici olacağı söylenir. Korunan endüstrilerin bir süre sonra gelişip, önce iç piyasanın ihtiyaçlarını karşılayacağı, sonra da dünya piyasalarında kendine yer edineceğine inanılır. Ancak bu görüşlerin genelde gerçekleşmediği görülmüştür.

Endüstrilerin rekabet düşüncesine göre seçilmemesi, sürekli korumayı gerektirmiştir. Bu durumda söz konusu olan “Genç Endüstriler Tezine” uygun bir korumacılık değildir. Çünkü tüm sanayinin korunması ve desteklenmesi amaçlanır. Bu stratejiyi eleştirenler bunların sonucunda gerek fiyat gerek kalite yönünden dünya piyasaları ile bağlantısı kopmuş, dış dünyadan soyutlanmış bir ekonomik yapının ortaya çıkacağını öne sürerler.¹⁶

1.1.5.1.2. İhracata Dönük Sanayileşme

---

¹⁵ Halil Seyidoğlu, **Türkiye'nin Sanayi ve Dış Ticaret Politikaları**, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 1982, s.35.

¹⁶ Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat**, s.567-568.

İthalat ikamesinin karşıtı , “İhracata Dönük Sanayileşme” (Export Oriented Industrialization) veya “İhracatın Özendirilmesi” dir (Export Promotion) .

Sanayileşmede seçicilik ana ilkedir. İthal ikamesinin tersine tüm endüstrilerin değil ancak gelişip rekabet edebilecek endüstrilerin özendirilmesine ve desteklenmesine çalışılır.

Üretimde amaç dış piyasalara yönelmek olduğundan, iç piyasa darlığı ortadan kalkar, dolayısıyla üretim tesisleri optimum teknik kapasite ile kurulabilir ve ölçek ekonomilerinden yararlanma olanağı elde edilir.

İhracata yönelen bir sanayileşme modelinde dış ticaret politikasının temel amacı, kurulan ve ileride kurulacak olan endüstrileri dış piyasanın rekabetine hazırlamaktır.

İhracata yönelik sanayileşme, koruyuculuk yerine dış rekabeti temel aldığı için, üretici davranışlarında ve üretimin yapısında önemli değışmeleri gerektirir. Dış rekabet monopollerini kırar, sürekli kalite arttırıcı ve iş geliştirici araştırmalara sevk eder. Rekabet ile teknolojik gelişme arasında yakın bir ilişki vardır.

İhracata yönelik politikaların dolaysız etkisi dış ödemeler bilançosu üzerinde görülür. İhracat hacmindeki gelişme döviz rezervlerini arttırır. Bu da ithalat giderlerinin daha rahat karşılanmasına olanak verir.

İhracatı özendirmenin temel koşulu, ithalata belirli bir zamanlamaya bağlı olarak serbestiyet kazandırılmasıdır. Koruma amacı olarak tarifelere dayanan bir sistem, daima miktar kısıtlamalarına dayanan bir sistemden daha az sakıncalıdır. Bu bakımdan dışa yönelmek isteyen ülkeler, ithalatın serbestleştirilmesine kotaların kaldırılması ile başlarlar.

1.1.5.2.Dış Ticarete Koruyuculuk

Dış ticaret politikasında genel olarak iki görüş çatışmaktadır; Serbest ticaret politikası ve buna karşı olarak korumacı politikalar.

Serbest ticareti savunanlar uluslararası uzmanlaşmanın yararları üzerinde durmaktadırlar. Burada önemli olan fiyat mekanizmasının serbest işleyişi sonucunda optimum dağılımının olması ve Dünya üretiminin maksimum seviyeye ulaşmasıdır.

Korumacı politikaların, kaynak dağılımını bozacağını savunan serbest ticareti savunanlar, koruyuculuğun rekabet fikrini baltalayacağını, üretimde ayrıcalıklar sağlayarak işverenleri yeni fikirler üretmeden uzaklaştıracağına ve tembelliğe iteceğini savunur. Ayrıca bir sektöre koruma getirince onu girdi olarak kullanan diğer sektörlerin maliyetleri yükseleceğinden bu sefer onlar rekabet edemez hale geleceklerdir, bu sefer o sektörler için korumaya ihtiyaç duyulacaktır, böylece koruma korumayı getirecektir.

Serbest ticaret politikasını savunanlar koruyuculuğun monopolcülüğü besleyeceğini, büyük firmaların küçük firmaları endüstriden kovarak ya da kendilerine katarak tekelci duruma gelebileceklerini ifade ederler.

Serbest ticaret, piyasa mekanizmasının işleyişine dayandığından koruyuculuğun getireceği ağır bürokrasiyi da ortadan kaldırır, koruyucu önlemlerin uygulanması çok karmaşık bir bürokrasiyi gerektirebilir ki bu da kaynak israfına, rüşvet ve suistimallerin ortaya çıkmasına neden olabilir.

1.1.5.2.1.Dış Ticarete Koruyuculuğun Nedenleri

Dış ticarete koruyuculuğu savunanlar başlıca olarak şu nedenleri öne sürerler; ulusal güvenlik, genç endüstri tezi, stratejik ticaret politikası, dampedinge karşı koruma, ödemeler dengesinin iyileştirilmesi ve işsizliğin önlenmesi, ticaret hadlerinin iyileştirilmesi, ulusal pazarlık gücünün artırılması.¹⁷

Bunlar gibi genel görüşler dışında özellikle sanayileşmiş ülkelerde emek-yoğun üretim dallarının temsilcileri kendilerini yabancı ülkelerde ki dış ticarete karşı koruyucu önlemler altına alınmasını isteyen özel yaklaşımlarda vardır. Bunları savunanların başlıca tezleri yabancı ülkelerde ki düşük yabancı ücret, bu ülkelerde olan üretim maliyetlerini eşitleme ve ulusal pazar görüşüdür.¹⁸

1.1.5.2.1.1.Genel Yaklaşımlar

1.1.5.2.1.1.1.Ulusal Güvenlik

Ülkelerinin savaş esnasında maliyeti ne olursa olsun ulusal savunma endüstrilerine sahip olmaları gerekliliğinden hareketle ulusal savunma ile doğrudan ilgili olan endüstrilerin kurulması ve geliştirilmesinde dış korumaya ihtiyaç duyulması görüşüdür.

Bir savaş sırasında ulusal savunma endüstrilerine sahip olmak bir zorunluluk olduğundan ilgili endüstrilerin korunmaya ihtiyacı vardır. Bununla beraber her ulus tam anlamıyla kendi kendine yeterli sayılamaz zira hiçbir ülke tam anlamıyla gerekli bazı hammaddelere sahip olmamaktadır. Bu mallarda yeterli olabilmek ancak savaştan önce yapılan sınırlamalarla sınırlıdır.

---

¹⁷ Sema Kalaycıoğlu , **Dış Ticarete Korumacılık ve Liberasyon**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 1991 , s.28.

¹⁸ Seyidoğlu , **a.g.e.**, s.112.

1.1.5.2.1.1.2. Genç Endüstri Tezi

Devletin dış ticarete müdahalesini gerektiren önemli nedenlerden birisi “Genç Endüstri Tezi” dir .(Infant Industry Argument).

Bu tez oldukça eski olup XVIII asır sonları ve XIX asır başlarına kadar inmektedir. İlk savunucuları Almanya da Friedrich List ve A.B.D de Alexander Hamilton dır.

Asıl olarak sanayileşmeye yeni başlayan ülkelerle ilgili olan Genç Endüstri Tezi; ileride gelişip karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olacak endüstriler optimum üretim düzeyine ulaşmaya kadar gümrük tarifeleri ile dış rekabete karşı korunmalıdırlar olarak ifade edilebilir.¹⁹

Uluslararası rekabette, genç endüstriler henüz işin başındayken yıkmak için yapılan girimlerin örnekleri pek çoktur. Bir ülkeye işlenmiş ürün satan firmalar o ülkede aynı ürünün üretilmesini kendi çıkarları açısından uygun görmeyebilir ve daha başlangıç aşamasında bu yeni sektörü çökertmeye yönelik davranışlarda bulunabilir.

Genç Endüstri Tezinde ki önemli bir nokta, koruyuculuğun sürekli değil geçici olduğudur. Koruma sadece endüstriye zaman kazandırmayı amaçlar.

Maliyetlerin düşmesi içsel ve dışsal ölçek ekonomileri ile açıklanır. Koruyuculuk şemsiyesi altında üretim hacmi genişledikçe, işçiler işi yaparak öğrenirler, daha gelişmiş teknikleri kullanma olanağı doğar ve yönetim bilgisi ilerler. Bunlar “İçsel Ölçek Ekonomileri” dir. Ayrıca endüstrideki firma sayısı arttıkça teknik bilgi alışverişi hızlanır, kalifiye işçi sağlanması kolaylaşır ve ulaştırma

---

¹⁹ Seyidoğlu , a.g.e., s.113.

haberleşme, bankacılık gibi alt yapı tesisleri tamamlanır. Firma dışında sağlanan bu gibi yararlarla da “Dışsal Ölçek Ekonomileri” denilmektedir.²⁰

Genç endüstri tezi ile koruma sayesinde yeni kurulan endüstrilerin optimum üretim hacmine ulaştığında, içsel ve dışsal ekonomiler nedeniyle, yabancı üreticilerle rekabet edebilecek düzeye gelecekleri savunulmaktadır.

Ana sanayileşme stratejileri açısından bakılırsa Genç Endüstriler Tezi “Dinamik Karşılaştırmalı Üstünlükler” e dayanmakta ve ihracata yönelik kalkınma modellerine uygun bulunmaktadır.

Bu sanayileşme stratejisine göre her endüstrinin değil ,yalnızca gelişme potansiyeline sahip olanların seçilip korunması gerekir.Bu bakımdan tez tüm endüstrilerin korunmasını öngören ithalat ikamesi stratejisinden farklı bir anlayışa dayanır.

Bu tezin iyi çalışabilmesi için en önemli faktör, hükümet yetkililerinin koruma isteyen endüstrileri çok iyi değerlendirebilir olmalarıdır.

1.1.5.2.1.1.3. Stratejik Ticaret Politikaları

Genç Endüstri Tezine benzeyen, ancak onun gibi kalkınmakta olan ülkelere değil, kalkınmış ülkelere hitap eden “Stratejik Ticaret Politikaları” tezi, ekonomide kilit endüstrilerin özendirilmesi ile gelecekteki büyüme oranlarının arttırılmasını temel alır. Yüksek teknoloji ürünleri gibi, gelecekte hızlı büyümesi beklenen yarı geçişkenler, bilgisayar, iletişim araçları ve benzeri endüstriler bu tez için önemli alanlardır.

---

²⁰ Cem Saatcioğlu, “Dış Ticaretin Önündeki Engeller ve Çevresel Kriterler ile Dış Ticaret İlişkisi” , T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/Ead/Dtdergi/Ekim2001/Engeller.htm> , 02.09.2004.

1.1.5.2.1.1.4. Dampinge Karşı Korunma

Gümrük tarifelerinin konularak dış ticarete korumacılık yapmayı gerektiren başka bir neden de yabancı üreticilerin yaptıkları dampinge karşı yerli üreticileri korumaktır. Neredeyse tüm ülkelerde yasalar dampingin önlenmesi için anti-damping vergilerinin konulmasını öngörür.

1.1.5.2.1.1.5. Ödemeler Bilançosunun İyileştirilmesi ve İşsizliğin Önlenmesi

İthalata getirilen kısıtlamalar, dış dünyaya yapılan ödemeleri azaltacağından, ülkelerin dış açığının giderilmesinde katkıda bulunurlar. İthalat kısıtlamasının diğer etkisi, yurtdışına gidecek talebin yurtiçine yönelmesini ve böylece yurtiçi üretimin ve çalışma düzeyinin artmasını sağlamaktır. Ekonomik daralma içinde bulunan özellikle küçük ülkeler işsizlik oranlarını azaltabilmek için gümrük tarifelerini arttırarak yurt içine dönme yoluna başvurabilirler.

1.1.5.2.1.1.6. Ticaret Hadlerinin İyileştirilmesi

Bir ülkenin, ihraç ettiği bir birim mala karşı kaç birim mal ithal edebileceğini gösterir. Çeşitli türleri olmasına karşın en basit şekli ile ihraç mallarının fiyat endeksinin ithal mallarının fiyat endeksine bölünmesi ile bulunmaktadır.²¹

Gümrük tarifeleri ticaret hadlerini ülke lehine değiştirerek ekonomik refahı olumlu yönde değiştirebilir.

---

²¹ Osman Barboros Kemer, **Dış Ticaret Teknikleri Teori-Uygulama**, İstanbul, Alfa Aktüel Yayınları, 2005, s.26.

1.1.5.2.1.1.7.Ulusal Pazarlık Gücünü Arttırma

Diğer ülkelere göre yüksek gümrük tarifelerine sahip olan ülkeler, kendi mallarının ihracına sağlanacak kolaylıklar karşılığında gümrük tarifelerinde indirim yapma yoluna gidebilirler.

1.1.5.2.2.Özel Yaklaşımlar

Özellikle sanayileşmiş ülkelerde, emek-yoğun üretim dallarının temsilcileri, hükümet yetkililerinden kendilerinin dış ticarete karşı koruyucu önlemler altına alınmalarını isterler. Gelişmiş ülkeler açısından en uygun politika, öncelikle bu gibi zayıf endüstrilerde çalışanları ülkenin göreceli olarak yüksek karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu dallara kaydırmaktır. Ancak üretici gruplar arkalarına kamuoyu desteğini de alarak hükümetler üzerinde siyasal baskı oluşturmakta ve kendi endüstrileri için koruma talebinde bulunmaktadır. Koruma talebinde bulunan endüstri temsilcilerinin temel görüşleri şunlardır:

1.1.5.2.2.1.Düşük Yabancı Ücret

Gelişmiş ülkelerdeki üretici gruplar az gelişmiş ülkelerde ücretlerin çok düşük olduğunu, gelişmiş ülkelerdeki ücret düzeylerini kullanarak bu ülkelerle rekabet etmenin mümkün olmadığını, bu nedenle “Ucuz Emek” ülkelerinden gelen ithalatın kısıtlanması gerektiğini savunurlar.

1.1.5.2.2.2.Üretim Maliyetlerini Eşitleme

İthalat yapılan ülkede işgücü, toprak vs . gibi bir doğal üstünlük nedeni ile mallar yerli mallardan daha ucuza üretiliyor ise, rekabet eşitliğini sağlamak amacı ile “Bilimsel Tarife” (Scientific Tariff) adı verilen bir tarife konulması savunulmaktadır.

1.1.5.2.2.3.Ulusal Pazar Görüşü

Bu görüş, ulusal pazarların ülkelerin yerli üreticilerinin hakkı olduğunu savunur. Ülkeye ithalat kısıtlanacak ya da tamamen önlenecek olursa yerli üretim ve iktisadi faaliyetlerin artacağını öne sürülür, ancak bu tarz yerli piyasanın ihtiyaç duyduğu tüm malların ülkenin kendisi tarafından üretilmesi, otarşik sistemlere özgü bir politikadır.

1.2.İKTİSADİ BİRLİKLER

İktisadi işbirliği hareketleri bir kısım mallar üzerin tarifelerin indirilmesinden kapsamlı iktisadi birliklerin kurulmasına kadar değişebilmektedir. Birleşme hareketleri yalnızca mal ve hizmet akımlarında serbestlik sağlanması yolunda olabileceği gibi bazılarında üretim faktörlerinin de serbest dolaşımı ve hatta para, maliye ve ekonomi alanlarında da uyum ve işbirliğinin sağlanması söz konusu olabilir.

Ekonomik entegrasyon, ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılması, üretim faktörlerinin ülkelerarası serbest dolaşımının sağlanması, ülkelerin ulusal ekonomi politikalarının entegrasyon içerisindeki uluslararası ilişkileri güçlendirecek biçimde uyumlu hale getirilmesi olarak tanımlanabilir.²²

Burada öncelikle dünya ticaretinin serbestleştirilmesi çalışmaları ve iktisadi işbirliklerine giden süreç ele alınacak olup, iktisadi işbirliği türlerinden Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, İktisadi Birlik incelenecektir ve daha sonra konu ile ilgili olarak “İkinci En İyi” ve “Kutuplaşma Teorileri” açıklanacaktır.

---

²²Hasan Sabır, “Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon”, T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2002, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/DTDERGI/temmuz2002/> gelişmekte. htm, 05.09.2005.

1.2.1.Dünya Ticaretinin Serbestleştirilmesi

II. Dünya Savaşı'ndan sonra dünya ticaretinin serbestleştirilmesi amacıyla önemli adımların atılması sonucu iki önemli doğrultuda ilerlenmiştir. Bunlardan biri, kısaca GATT olarak ifade edilen “Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması” çerçevesinde yapılan gümrük tarifeleri ve diğer dış ticaret kısıtlamalarının tüm üye ülkelere karşılıklı olarak indirilmesidir. Bu “Evrensel Yaklaşım” olarak da ifade edilmektedir. Diğerisi ise bir grup ülke arasında oluşturulan iktisadi birleşme hareketleridir. Bu hareketler; genellikle bir coğrafi bölgede yer alan ülkeler arasındaki ticaretin serbestleştirilmesi amacıyla yapılmıştır.

Dünya ticaretini serbestleştirme çabaları sanayileşmiş ülkeler arasında ortaya çıkmış ve giderek az gelişmiş ülkeler de bu akıma katılmışlardır. Bu gelişmeler temelinde 1930'larda dünya ekonomisinde görülen yoğun koruyuculuk ve iktisadi milliyetçilik hareketlerine bir tepki olarak kabul edilmektedir. Büyük Depresyonu izleyen yıllarda dünya ticareti uluslararası işbirliğinden tümüyle uzak bir dönem yaşamış, ülkeler içinde buldukları dış ödemeler dengesi ve işsizlik sorunlarını çözmek için bireysel hareket etmiş bu da rekabetçi devalüasyonlara ve karşılıklı tarife yükseltmelerine yol açmıştır. Bu dönemde dış ticaret, ikili anlaşmalar kanalıyla yürütülmüş ve uluslararası ticaret en düşük seviyelere gelmiş bulunmaktaydı.²³

1.2.1.1. Evrensel Yaklaşım: GATT

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki uluslararası ekonomik ve mali sistemin temeli 1944'te toplanan Bretton Woods Konferansı'nda atılmıştır. Konferansın sonucunda kurulmasına karar verilen iki örgütten birisi olan Dünya Bankası, Avrupa ekonomilerinin onarımına katkıda bulunmak (daha sonraları AGÜ'lere kalkınma yardımı sağlamak), ikincisi olan Uluslararası Para Fonu (IMF) da uluslararası parasal ve mali sistemin düzenli biçimde işlemlerini sağlamakla görevli idi.

---

²³ Halil Seyidoğlu , a.g.e. , s.187.

1947 yılında ise Tarife ve Ticaret Konusunda Genel Anlaşma (General Agreement on Tariff and Trade - GATT) adıyla Cenevre’de bir organizasyon kurulmuş ve bu organizasyonun amacı, ticaretin çok taraflı anlaşmalarla özendirilmesidir. Yani dünya ticaretinin global olarak serbestleştirilmesidir. Bunu yapmak için de bazı temel ilkeler benimsenmiştir. Bunlar;

§ Üye ülkeler arasındaki ticarete ayrımcılık yapmama (non discrimination),

§ Koruma aracı olarak yalnızca gümrük tarifelerinin kullanılabilmesi,

§ Görüşmelerde üyeler arasında “karşılıklı ödün ilkesi” nin uygulanması,

§ Üyeler arasındaki ticari anlaşmazlıklarda arabuluculuk görevi,

§ Tarife indirimlerinin bağlayıcılığı.²⁴

GATT’ın en büyük başarısı sanayi malları ticaretinde sağlanan oldukça yüksek oranda tarife indirimleri olmuştur. GATT, yürürlüğe girdiği tarihte üye ülkelerde kotaların derhal kaldırılmasını öngörüyordu. Bununla birlikte, anlaşmada kotaların uygulanmasına izin veren bazı durumlarda vardı.

Bunlardan birisi, dış ödeme açıklarının giderilmesinde acil bir önlem olarak kotalara izin verilmesi durumudur. Ayrıca, GATT kotaların gelişmekte olan ülkeler tarafından uygulanmasına da izin verir. Bu ülkelerin iktisadi kalkınma politikaları ve çoğu durumda da içinde buldukları kronik dış ödeme açıkları kota uygulamalarını zorunlu kılmaktadır.

Uruguay görüşmelerine kadar tarım ürünlerinin ticareti de GATT görüşmelerinin dışında tutulmuştur. Bu görüşmeden sonra tarım ürünleri alanında da dünya ticaretinin serbestleşmesi yolunda ilerleme sağlanmıştır. Ayrıca ekonomik

---

²⁴ Zeyyat Hatipoğlu, **Uluslararası İktisada Giriş**, İstanbul, Sedak Yayınları, 1996, s.80.

birleşmelere de ayrıcalık tanınmıştır. Bir grup ülkenin birbirlerine karşı tarifelerini sıfırlarken, dışarıda kalanlara karşı tarife uygulamaları, en çok kayırlmış ülke kuralı ile bağdaşmaz. Bununla birlikte, GATT bölgesel düzeyde ticaretin serbestleştirilmesini dünya ticaretinin serbestleştirilmesi yolunda bir adım olarak kabul etmiş ve o nedenle de bölgesel iktisadi birleşmelere olanak sağlamıştır.

1.2.1.2. İktisadi Birleşme Hareketleri

Öncülüğünü GATT'ın yaptığı evrensel yaklaşım; uluslararası ticaretin tüm ülkeleri kapsayacak genel bir çerçevede liberalleştirilmesini amaçlar. Oysa bölgesel yaklaşımın kapsamı bir grup ülke ile sınırlıdır. Burada, çoğunlukla aynı coğrafi bölgede yer alan ülkeler arasında dış ticaret engelleri kaldırılarak bir ticaret serbestisi sağlanmaya çalışılır. Bu şekilde belirli bir grup ülkenin aralarındaki ticareti serbestleştirici politikalar izleyerek ekonomik birlikler oluşturmalarına iktisadi birleşme (Economic Integration) hareketi denmektedir.

Ekonomik entegrasyon şekilleri ve bunların entegrasyon sürecindeki ülke ekonomilerine ne gibi etkileri olacağı, kapsamlı bir şekilde ilk olarak 1950 de Jacob Viner tarafından incelenmiştir. Daha sonra 1954 yılında Tinbergen ve 1961 de Balassa konuyla ilgili çalışmalarda bulunmuşlardır.²⁵

İktisadi birleşmeler beş kısımda ele alınmaktadır:

1.2.1.2.1. Tercihli Ticaret Kulüpleri

Başlıca beş temel ekonomik birleşme türü arasında en gevşek ilişki düzenine sahip olan bir entegrasyon türüdür. Anlaşma yapan ülkeler tek yanlı veya karşılıklı olarak belirlenen mallar üzerinde bulunan gümrük tarifelerinde indirimde bulunurlar. Üye ülkeler diğer ülkelerle olan tarife yapılarını ise aynen korurlar. 1932 yılında

---

²⁵ Frank Mcdonald ve Stephan Dearden, **European Economic Integration**, 3.Baskı, Prentice Hall , Financial Times, 1999, s.34.

İngiltere ve Commonwealth üyelerinin kurdukları Commonwealth Tercihli Sistemi tercihli ticaret kulüplerine önemli bir örnektir.

1.2.1.2.2. Serbest Ticaret Bölgeleri (Free Trade Association)

Bölgeye giren ülkeler, sadece birbirlerinin mallarına karşı uyguladıkları kota ve tarifeleri ortadan kaldırarak büyük bir iç pazar yaratırlar.

Mal ve hizmetlerin, gümrük vergisine bağlı olmaksızın serbestçe girdikleri ülkenin, gümrük sınırları dışında kalan bölgelerdir. Mallar bu bölgelerde depolanabilir veya tekrar ihraç edilebilirler. Serbest limanlar, serbest ticaret bölgelerinin en yaygın olanıdır. Serbest üretim bölgesi, ihracata yönelik hafif imalat sanayi üretiminin gerçekleştiği bölgelerdir. Serbest üretim bölgelerinin serbest ticaret bölgelerinden farkı, bir üretim merkezi olmalarıdır²⁶

Birliğe üye olan ülkeler arasında ticarete gümrük tarifeleri ve miktar kısıtlamaları kaldırılmakta olup, birlik dışında kalanlara karşı ise her ülke kendi özel tarifelerini uygulamaktadır. Bundan dolayı aynı mal birlik üyesi bir ülkeden ithal edildiğinde tarife ödenmez fakat üçüncü ülkelerde ithal edildiğinde ulusal gümrük vergisi uygulanır.²⁷

Serbest ticaret bölgesini meydana getiren ülkeler, mal hareketlerini sınırlayan engelleri ortadan kaldırarak bölge içinde mal hareketliliğinin yükselmesini sağlarlar. 1960 yılında kurulan Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA) buna örnek verilebilir.

---

²⁶ Tacettin Seçkin, “Uluslararası Ticarete Serbest Bölgeler” , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi , İ.Ü.Sos.Bil.Enst, İstanbul, 1991), s. 2.

²⁷ Emin Ertürk, **Serbest Ticaret Sahası , İktisadi Birlik Teorisi**, 2.Baskı , İstanbul, Alfa – Aktüel Yayını, Yayın No:410, Dizi No 48, 1998, s.10.

1.2.1.2.3. Gümrük Birlikleri (Customs Unions)

Gümrük birliklerine katılan ülkeler sadece aralarındaki gümrük duvarlarını kaldırmakla kalmaz, aynı zamanda dışarıya karşı tek bir gümrük politikası meydana getirirler. En genel ifadeyle, taraflar arasındaki ticarete mevcut gümrük vergileri, eş etkili vergiler ve miktar kısıtlamalarıyla, her türlü eş etkili tedbirin kaldırıldığı ve ayrıca, birlik dışında kalan üçüncü ülkelere yönelik olarak da, ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir ekonomik entegrasyon çeşidi olarak tanımlanmaktadır.

Gümrük Birliğinin sınırları içinde malların hiç bir engellemeyle karşılaşmadan serbest dolaşımı esastır. Bu nedenle, gümrük birliği tarafları arasında herhangi bir ayrımcılığın ortaya çıkmamasını teminen, ortak rekabet kuralları ile ortak ticaret politikalarının geliştirilmesi de gerekmektedir. Ancak bu çerçevede birlik üyeleri, serbest rekabet ortamında, eşit koşullarda üretim ve ticaret yapabileceklerdir.

Bu nedenle, günümüzde gümrük birlikleri, dünya ekonomik ortamındaki gelişmelere paralel olarak, klasik tanımını aşarak daha geniş bir anlamda ele alınmaktadır 1834 yılında birçok bağımsız Alman Devletinin kurduğu Zollverein bunun tipik bir örneğiydi. Günümüzde ise Avrupa Birliği (AB) buna örnek gösterilebilir.

1.2.1.2.4.Ortak Pazarlar (Common Markets)

Ekonomik bütünleşmenin dördüncü aşaması ortak pazardır. Ortak pazar, gümrük birliğinin tüm unsurlarına ek olarak emek, sermaye, girişimci gibi üretim faktörlerinin üye ülkeler arasında serbest dolaşımını engelleyen bütün unsurların ortadan kaldırıldığı, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir bütünleşme şeklidir. Ortak pazar içinde yer alan ülkedeki sermaye için, en uygun yatırım alanı bulmak serbest hale gelirken, emek de üye ülkeler arasında serbestçe dolaşarak kendi becerisine uygun iş ve ücreti elde etme olanağına sahiptir. Gerek mal ve hizmet piyasalarında gerekse üretim faktörleri piyasalarında serbest dolaşımın sağlanması, ortak pazar içinde faktör fiyatlarının eşitlenmesini ve kaynakların etkin

kullanılmasını sağlayacaktır. Ortak pazarlarda, gümrük birliklerinde kabul edilen şartlarda daha ileri gidilerek, bir taraftan pazarı meydana getiren ekonomiler arasında üretim faktörleri hareketi sağlayan tedbirler getirilmekte diğer taraftan para ve maliye politikaları ortaklaşa yürütülmektedir. Ayrıca sosyal politika tedbirleri de birlikte yapılmaktadır.

1.2.1.2.5. İktisadi Birlik

İktisadi işbirliği hareketlerinin en ileri şeklidir. Birden fazla ülkenin bir araya gelerek dış ticaret politikaları, yurtiçi ticaret politikaları gibi konularda ortak bir karar alarak, bu karar çerçevesinde hareket etmeleridir. Uygulanacak olan, ekonomik, mali, sosyal ve parasal politikaların birlik tarafından ortak biçimde belirlenmesi ve ortak bir para birimine geçilmesini ifade eder.²⁸

Ulusal siyasi bağımsızlık ortadan kaldırılıp, uluslar üstü bir otoritenin kurulduğu birleşme biçimidir. Ülkeler gümrük birliği kurup, ortak pazar şekline döndükten sonra para, maliye ve sosyo-ekonomik politikalarını bütünleştirip ekonomik birlik oluştururlar. Buna en güzel örnek Belçika, Hollanda ve Lüksemburg'un 1948 yılında kurdukları Benelux gümrük birliğini 1960 yılında Ekonomik birliğe dönüştürmeleri gösterilebilir.²⁹ Ekonomik ve mali politikaların koordinasyonunu gerektirir. Üye ülkelerin bireysel makro ekonomik politika izleme serbestileri bir anlamda birliğe devredilir.

Ekonomik birliğe geçiş için ortak olarak benimsenecek bazı konular bulunmaktadır. Bunlar;

§ Mal Standartları,

§ Hizmet Sektörü,

§ Rekabet Politikası,

²⁸ Philippe Lagayette, "Ekonomik ve Parasal Birlik", **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, Sayı: 99, Ocak 1992, s.37-39

²⁹ Erol İyibozkurt, **Uluslararası İktisat**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1995, s.209.

- § Kamunun Satın Alım İşlemleri,
- § İşletme Hukuku İlkeleri,
- § Ortak Rekabet Kuralları,
- § İnsanların Serbest Dolaşımı,
- § Yasal ve Yönetmelik Engeller.

Kısacası, iktisadi birliğin oluşabilmesi için tüm önemli ekonomik, sosyal ve yasal konularda adeta bütünleşmiş bir piyasa durumuna geçmek gerekir.³⁰ Başlıca Ekonomik Entegrasyon çeşitlerini bir tabloda göstermek gerekirse:

Tablo 1 - 1
İktisadi Birlik Çeşitleri

	Serbest Ticaret Bölgesi	Gümrük Birliği	Ortak Pazar	Ekonomik Birlik
Üye ülkeler arasında Gümrük Vergisi, Eş Etkili Vergiler ve Miktar Kısıtlamalarının kaldırılması	X	X	X	X
Üçüncü ülkelere yönelik olarak Ortak Gümrük Tarifesi uygulanması		X	X	X
Üye ülkeler arasında Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı			X	X
Üye ülkeler arasında Ortak Ticaret, Ekonomi, Para vb. Politikaların uygulanması				X

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı , (Çevrimiçi) <http://www.foreigntrade.gov.tr/SORULAR/AB/Genel.htm#1> , 15.06.2005.

³⁰ Seyidoğlu, a. g.e., s.353.

1.2.1.3.Gümrük Birlikleri Teorisi

Gümrük birliklerinin ekonomik teorisi çok karışıktır. Bunda hem serbest ticaretin hem de daha fazla müdahalelerin unsurları vardır. Nitekim gümrük birliğine katılanlar arasında daha fazla serbest ticaret yaratılırken, gümrük birliği dışından gelecek rekabete karşı daha fazla koruma söz konusudur. Dışarıdan gelecek rekabete karşı korunma artmıştır. Çünkü, birliğe dahil bir ülkedeki üreticinin pazarı genişlemekte ve yalnız kendi ülkesindeki dışa karşı korunmadan değil, ortak ülkelerdeki korunmadan bile istifade etmektedir. Bu bakımdan gümrük birliklerini hem serbest ticaretçiler hem de müdahaleciler müdafaa veya tenkit edebilmektedirler.

31

Gümrük birliği teorisi, birlik içindeki ülkelerin birlik dışındaki ülkelere karşı bir tarife duvarı tespit etmeleri şeklinde tanımlanabilir.³²

Gümrük birliği teorisinde önemli payı olan J.Viner`in katkısı olan köşetaşı niteliğinde iki temel kavramı Ticaret Yaratma (Trade Creation) ve Ticaret Sapması (Trade Diversion) bulunmaktadır.

Gümrük birliklerine üye ülkeler arasında gümrük tarife duvarlarının kaldırılması ve serbest ticaret alanının genişlemesi sonucu refahı arttırıcı gelişmelerin yanında, üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük duvarları nedeniyle refahı azaltıcı etkenler oluşabilir. Gümrük birlikleri teorisinde optimum refaha ulaşmak söz konusu olmadığı için (dışa karşı uygulanan gümrük tarifeleri sonucu), refahın arttırılması söz konusudur. Bu da “İkinci En İyi Durum” teorisi içinde ele alınır.³³

---

³¹ Hatipoğlu, **a.g.e.**, s. 84.

³² Bö Sodersten, **International Economics**, New York, The Macmillan Press Ltd, 1973, s.430.

³³ İyibozkurt, **a.g.e.**, s.209.

1.2.1.3.1. Gümrük Birliklerinin Ekonomik Etkileri

Dış ticaretin önündeki tüm engellerin kaldırılması sonucunda oluşan ekonomik birlik içindeki piyasalarda bazı değişiklikler meydana gelecektir. Örneğin; bazı mallar pahalılaşacak, bazı mallar ucuzlayacaktır. Bunun nedeni malların yapısında ve kalitesinde değişiklikler oluşacak bu da ülkenin gelir ve gider düzeyinde değişikliklere yol açacaktır. Bütün bu etkilenmeler sonunda, değişik yapıdaki ülkelerin gümrük vergileri ve diğer kısıtlamaları kaldırarak bir iç pazar kurmalarından kaynaklanmaktadır.

İç pazarı oluşturan üye ülkelerde birleşmeden meydana gelen etkiler “statik” ve “dinamik” olmak üzere iki şekilde olmaktadır. Statik etkiler; teknoloji ve ekonomik yapının sabit kalması koşulu altında, üretim faktörlerinin yeniden tahsisi dolayısıyla ortaya çıkacak etkileri ifade eder. Geleneksel dış ticaret analizlerinde daha çok statik etki üzerinde durulmaktadır. Oysa tek bir piyasanın yerine, birleşme hareketi sonucunda birleşik ve geniş bir piyasanın oluşması, kaynak arzını, üretim organizasyonu ve teknolojiyi değiştiren bir grup etki daha doğurur ki bunlara da “Dinamik Etkiler” denmektedir. Statik etkiler bir defalıktır. Dinamik etkiler ise devamlılık gösterir ve kalkınmaya bağlı olan etkilerdir.³⁴

1.2.1.3.2. Gümrük Birliklerinin Statik Etkileri

Teknolojik düzey, talep yapısı, sanayilerin faktör yapısı gibi yapısal parametrelerin sabit kaldıkları varsayımı altında, birlik kurulması sonucu bölge içinde kaynaklarının yeniden dağılımı nedeniyle ortaya çıkan etkilere “Statik Etkiler” denir. Statik etkide zaman ve ona bağlı değişme faktörü yer almaz.

Bir bölge içinde ticaret engelleri kaldırılınca, bu bölgeyi oluşturan ülkeler arasındaki dış ticaret hacmi genişler ve üretim daha etkin ellerde toplanır. Buna gümrük birliklerinin “ Ticaret Yaratıcı ” etkisi denir. Ticaret yaratıcı etki gümrük

---

³⁴ Seyidoğlu, a.g.e., s. 370.

birliklerinin dünya refahı üzerindeki olumlu yönüdür. Birlik içi düşük maliyetle üretim yapan ülke, pahalı üretim yapan yerli üretimin yerini alır. Sonuç olarak ithalatçı ülkede korumanın kalkması sonucu o malın fiyatı ucuzlar, tüketimi artar ve ticaret hacmi genişler. Gümrüğün kalkması sonucu birlik içi veya dışı dünya ile olan ticaretin miktar ve yönü de değişir. Ticaretin yüksek maliyetli merkezlerinden düşük maliyetli üretim merkezlerine doğru kayması ticareti genişlettiği gibi ortalama kaynak verimliliğini ve ekonomik refahı artırır.³⁵

Bölge içindeki gümrüklerin kaldırılması ve bölge dışına karşı ortak bir tarife uygulanması bölge içi ticareti, bölge dışı ticaret aleyhine geliştirir. Gümrük birliklerinin bölge dışında kalan ülkelerle yapılan ticareti azaltmasına da “ Ticareti Saptırıcı” etki adı verilir. Herhangi bir malın en verimli üreticisi birlik dışında bir ülkede bulunuyorsa, birlik içi ticaretin serbestleşmesi sonucunda ticaretin üçüncü ülke ile yapılması engellenebilir. Söz konusu mal birlik içinde daha verimli bir üreticiden ithal edilir. Yani, daha az maliyetle üretim yapan dış ülke yerine birlik içinde olan fakat daha yüksek maliyetle üretim yapan ülkeden ithalat, ticaret saptırıcı etkiyi ifade eder. Bu etki ne kadar büyükse, ortalama kaynak verimliliği azalmış olacağından gümrük birliklerinin dünya refahı üzerindeki olumsuz sonuçları da o kadar yüksek olur.

Gümrük tarifeleri kaldırılınca, birlik içindeki pahalı üretici durumunda olan ülkeler, o malı yine birlik içinde bulunan fakat kendilerinden daha ucuza üreten diğer bir üye ülkeden ithal ederler. Böylece pahalı üretimin yerine ucuz üretim geçer ve daha verimli ülkedeki üretim hacmi genişler. Bu yöndeki etkiyi “Üretim Etkisi ” olarak tanımlamaktayız. Eğer bu etkiler üretimin artmasını sağlıyorsa, “ Pozitif Üretim Etkileri” ; azalmasına neden oluyorsa “ Negatif Üretim Etkileri ” denir. Gümrük birliklerinin yarattığı pozitif ve negatif üretim etkilerinin arasındaki farka “Net Üretim Etkisi” denir.

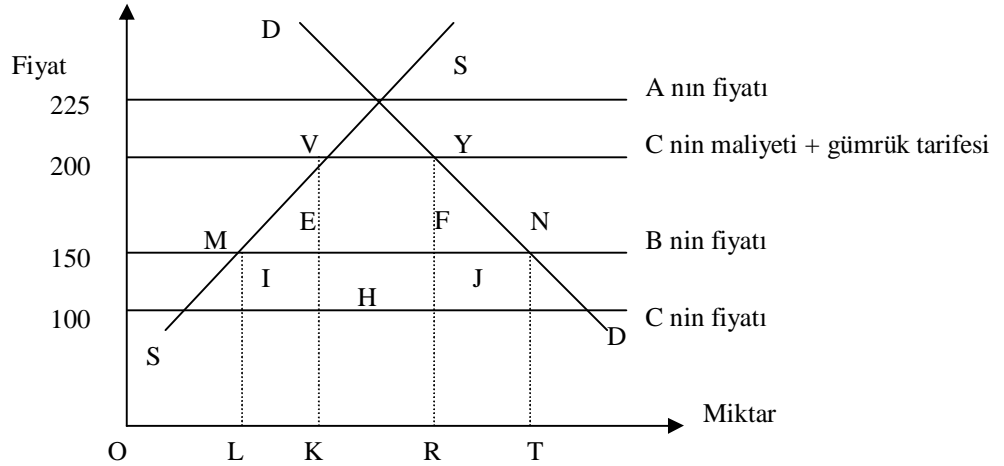
---

³⁵ Cemile Serap Boyacı, “İktisadi Birleşmeler Kuramı Işığında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Genel Analizi”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üni.Sos.Bil.Enst., Muğla, 1998), s.22.

Üretim etkisinin yanında bir de tüketim etkisinden söz edilebilir. Birlik kurulmadan önce yerli malları yüksek fiyatlardan tüketenler, birlik içinde sağlanan bu malların benzerlerini daha ucuza satın alabilirler. Fiyatların düşmesi ile tüketim genişler, bölge içinde dış ticaret hacmi artar. Bu etki de “ Tüketim Etkisi ” olarak adlandırılır. Bununla birlikte her ne kadar birlik içinde üretim pahalı ülkelere ucuz ülkelere doğru kaymış ve tüketici fiyatları düşmüşse de böyle bir gelişme yine de serbest ticaret ölçüsünde dünya refahını arttırıcı olmayabilir. Bunun nedeni, birlik dışındaki ülkelere karşı hala tarife uygulanmasıdır. Eğer en verimli ülkeler dışarıda kaldıkları için birliğe yaptıkları ihracat azalmış veya tamamen durmuşsa bu durumda dünya refahı düşer.

Gümrük birliğinin statik etkileri grafik 1’de incelendiğinde:

A, B, C olarak adlandırdığımız üç ülke ve bu ülkelerdeki fiyatları sırası ile 225, 150, 100 olarak alalım. Bu durumda en verimli üretici C dir. Verimliliği en düşük ülke ise A dir.

Grafik 1: Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

A ülkesi, yüksek maliyeti yerli üretimini korumak için %100 oranında advolorem vergisi uyguladığını varsayalım. Böylece, A ülkesinde B'nin fiyatı 300, C'nin fiyatı 200 liraya yükselir. Yani B, A'ya mal satamaz; A ülkesi, ithalatının

tümünü C’den yapar. Şekil 1’de SS ve DD olarak ele aldığımız A ülkesinin arz ve talep eğrileridir. B ve C’nin fiyatları (arz eğrileri) yatay doğrularla gösterilmiştir.

A ülkesi % 100 tarife uyguladığında A’nın ithalatı VY (=KR)’ye eşittir. A ve B ülkeleri bir gümrük birliği kurup, C ülkesinin bu birliğin dışında kaldığını varsayalım. Bu durumda B’nin malı A ülkesine gümrüksüz gireceğinden fiyatlar B’nin maliyeti olan 150 lira değerine iner. C’nin malı ise hala 200 lira değerinde olacağı için C birlik içine mal satamaz. Fiyatlar düştüğü için A’nın ithalatı artar. Bu artışın MI (=KL) kadarlık kısmı, A’nın kendi pahalı üretiminin azalması ve yerine B’nin daha verimli üretiminin geçmesi dolayısıyla ortaya çıkar. Şekil 1’de görülen E üçgen alanı “üretim etkisi”ni tüketim hacmindeki genişlemenin ithalatı JN (=RT) kadar arttırması da F üçgen alanı olarak görülen “tüketim etkisi”ni meydana getirmiştir.

Diğer yandan B, A’dan verimli ancak C’den daha az verimli bir ülkedir. grafik 1’deki H dikdörtgen alanının yatay kenarı (IJ=KR), en verimli ülke olan C’nin ihracatındaki azalmayı ve bunun yerine B’nin üretiminin geçmesini gösterir. Dikey kenar da birim başına verimdeki düşüş olduğu için, bu alan ticareti saptırıcı etki sonucunda ortaya çıkan toplam refah kaybını ortaya koyar.³⁶

Şimdiye kadar ortaya konulan gümrük birliğinin statik etkilerini belirleyen bazı faktörleri toparlarsak:

Eğer en düşük maliyetli ülke (C) birliğe katılırsa, ticareti saptırıcı etki yok olur. En az maliyetli ülkenin birliğe girmediği durumda bile, ortak gümrük tarifesi yeterince düşük tutulursa ticareti saptırıcı etki yine önlenemez. Her iki etkinin ortaya çıktığı durumlarda da, bu refah hacminin etkilerini değiştirebilen çeşitli faktörler vardır. Bunlardan biri, üye ülkelerle birlik dışındaki ülkelerin fiyatları arasındaki göreceli farklılıklardır.

Gümrük birliğinin kurulmasında önce bir mal, üye ülkelerin hiçbiri tarafından üretilmiyorsa bu malla ilgili ne ticaret yaratıcı ne de ticareti saptırıcı etki söz konusu

olurdu. Üye ülkeler arasındaki coğrafi uzaklık arttıkça taşıma giderleri yükseleceğinden gümrük birliğinin ekonomik yararları da azalır. Birlik üyesi ekonomilerin birleşmeden önce, tamamlayıcı veya rekabetçi olmaları da önemlidir.

Üye ülkelerin ekonomileri ne derecede rekabetçiye birleşmeden sağlanacak yararlar yüksek olur. Bunun nedeni; tarifeler kaldırılınca büyük bir üretim hacmi, bölge içinde yüksek maliyetli üreticilerden yine içerdeki düşük maliyetli üreticilere doğru kayar. Yani üretim etkin ellerde toplanır. Oysa tamamlayıcı ekonomiler arasında kurulacak birlikler böyle büyük bir ticaret yaratma etkisine yol açmazlar.

1.2.1.3.3. Gümrük Birliklerinin Dinamik Etkileri

Ekonomik birleşmeler teorisine statik bir yaklaşım yapan geleneksel gümrük birlikleri teorisi, birleşmelerin sağlanmış olduğu yararları tam olarak açıklığa kavuşturamamışlardır. Tam rekabet, tam istihdam ve ülkeler arasında mal hareketliliği varsayımlarına dayanan geleneksel teori, birliğin üye ülkelerdeki istihdam seviyesi, üretkenlik ve büyüme hızlarındaki değişim ve talep yapısı üzerindeki etkilerinin belirlenmesinde yararlı olmamaktadır. Örneğin; ekonomideki verimlilik ve büyüme hızlarındaki gelişmeler ancak içsel ve dışsal ekonomiler ve kaynakların optimum dağılımının açıklanmasıyla belirlenebilir. Dinamik teoride faktör donatımı, talep yapısı, üretim kapasitesi, teknolojik seviye, ticaret ve tüketim kalıbı devamlı değişim içindedir.³⁷

Dinamik etkileri kısaca şöyle açıklayabiliriz;

Rekabetin Artması; Dış ticareti kısıtlayan faktörlerin ortadan kalkması, yerli üreticileri dış piyasa rekabeti ile karşı karşıya bırakır. Rekabetin artması sonucunda maliyetleri düşük olan ve daha verimli çalışan üreticiler endüstride yer alır. Diğerleri ise piyasayı terk etmek zorunda kalır. Maliyetlerin düşmesi sonucunda üretimde uzmanlaşma sağlanır.

---

³⁶ Seyidoğlu, a.g.e., s.205-206.

³⁷ Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul, Beta Basım Yayınları, 4. Baskı, 1996, s.241.

Teknolojik İlerleme; Geniş bir piyasa, büyük ilerlemelerin kurulmasını sağlar. Bu da ileri tekniklerin alınması ve işletmelerin ar-ge faaliyetlerine daha fazla fon ayırmasına olanak sağlar. Yatırımların Artması; Gümrük birlikleri, kaynakların etkinliğini, dolayısıyla milli geliri yükseltir. Milli gelir büyüyünce tasarruf ve yatırımlar artar. Gümrük birliği tarifelerin yeniden yükseltilemeyeceği konusunda iş adamlarına güven sağlayarak, yatırımların riskini azaltır ve karlılığı yükseltir. Pazarın genişlemesi, verimlilik artışı yabancı sermayenin de girişini özendirir.

Kaynak Hareketliliği; Birlik çapında emek ve sermayenin hareketliliğindeki artış, bölge içinde kaynakların daha iyi kullanımına yol açar. Bu da verimliliği ve refahı yükseltici bir faktördür.

Ölçek Ekonomileri; Gümrük birliğinin oluşması daha büyük bir piyasanın ihtiyaçlarına cevap vereceğinden, firmaların üretim hacimlerini arttırmaları ölçek ekonomilerini doğurur. Bu durumdan en çok birliğe katılmış olan küçük ülkeler fayda sağlar.

İçsel ve Dışsal Ekonomiler; Gümrük birliğinin üyeler arasında piyasayı genişleteceği ve bu nedenlerle bir taraftan işletmelerin büyümesi nedeniyle “içsel ekonomiler” in diğer yandan da “ Dışsal Ekonomiler ” in ortaya çıkacağı öne sürülmektedir.³⁸

Piyasa hacmi genişledikçe işletme dışı tasarruflar doğar ve hızla gelişen bir sanayi karşısında eğitim kurumları, çeşitli endüstri dallarının ihtiyacı olan teknik eleman ve yöneticiler yetiştirirler. Böylece firmalar, teknik işgücünü kendileri eğitmekle yapacakları masraftan kurtulmuş olurlar.

1.2.1.4. İkinci En İyi Teorisi

Gümrük birliklerinde üye ülkeler arasında, gümrük tarife duvarlarının kaldırılması ve serbest ticaret alanlarının genişlemesi sonucunda refah arttırıcı gelişmeler olduğu için, üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük duvarları nedeni ile refah azaltıcı etkenler de oluşabilir. Tam Rekabet Piyasasının geçerli olduğu bir dünya piyasasında optimum refaha ulaşmak için en iyi yol Pareto optimumudur. Fakat, gümrük birliklerinde optimum refaha ulaşmak söz konusu değildir. Burada refahın arttırılması söz konusudur. Bu da “ İkinci En İyi Durum ” teorisinin içinde ele alınabilir.³⁹

Tam rekabet ve serbest ticaret, dünya refahını en yüksek düzeye çıkarması bakımından “en iyi” politikadır. Tam rekabetin önemli varsayımlarından birisi özel maliyet ve sosyal maliyet veya özel fayda ve sosyal fayda arasında bir farklılık bulunmamasıdır. Yani piyasa fiyatları bir mal veya hizmetin hem özel şahıslara hem de topluma olan maliyet ve kazancını göstermektedir.

Hükümetlerin böyle bir dünyada sosyal ve özel fiyatlar arasında farklılık yaratacak müdahalede bulunmamaları (Serbest Ticaret) “Birinci En İyi” politikadır. Ancak bu sağlanamazsa, o takdirde, mevcut piyasa aksaklıklarını dengeleyecek başka müdahaleci önlemlerin alınması “ İkinci En İyi ” politika olabilir. İkinci en iyi teoremi, tam rekabetin bütün ekonomiye egemen olmadığı durumlarda geçerli olur. Bu teoremin en önemli sonucu, ekonominin diğer sektörlerinde tam rekabet denge pozisyonuna erişemiyorsa, ekonominin diğer sektörlerde tam rekabet denge pozisyonu optimal olmayabilir.

İkinci en iyi teorisi (Theory of Second Best) dış ticarete koruyuculuğa destek veren bir düşünce biçimidir. Bu teoremin en yaygın kullanım aracı alanı gümrük birlikleridir. Çünkü burada tüm kısıtlamalar kaldırılmadan önce sadece bazılarının

---

³⁸ Boyacı, **a.g.e.**, s.25.

³⁹ Theory of Second Best, *Economy Professor*, (Çevrimiçi) ,<http://www.economyprofessor.com/economictheories/theory-of-second-best.php> , 09.09.2005.

kaldırılması yoluna gidilir. Teoride önce özel ve sosyal fiyatlar arasında farklılığa yol açan piyasa aksaklıklarının giderilmesi üzerinde durulur, bunun mümkün olmadığı durumlarda ise ikinci en iyi politikaların uygulanması önerilir.⁴⁰

1.2.1.5. Kutuplaşma Teorisi

Farklı gelişme düzeylerinde bulunan ülkelerin, serbest mal ve faktör hareketlerine dayanan bir iktisadi birlik kurmaları durumunda, serbest piyasa düzeni bu bölgeler arasında gelişme dengesizliğini arttırıcı hareketlere neden olabilir. Böylece zengin ülkeler daha zengin, fakir ülkeler de daha fakir duruma gelebilirler. İsveçli İktisatçı Gunnar Myrdal tarafından ortaya atılan bu görüş “ Kutuplaşma (Polarizasyon) Teorisi ” olarak bilinmektedir.⁴¹

Ülkeler arasında gelişme farkları vardır. Bazı ülkeler teknoloji ve sermaye birikimi açısından daha ileridedir. Gelişmesini henüz tamamlamış ülkelerin, gelişmiş ülkelerle bir gümrük birliği kurarak serbest ticarete girmeleri kendilerinin zararına olabilir. Bunu nedeni; az gelişmiş ülkelerde yeni kurulan sanayilerin ileri ülkelerin rekabetine dayanacak bir durumda olmaması ve az gelişmiş ülkelerde ki nitelikli emek ve sermaye gibi kıt faktörlerin sağladıkları yüksek gelirler dolayısıyla ileri ülkelere göç etmek istemeleridir.

Myrdal, gelişme farklılıklarının artmasında özellikle faktör hareketleri üzerinde durur. Günümüzde az gelişmiş ülkelere doğru yasa dışı yollardan sermaye akışı ve vasıflı emek göçü buna bir örnektir. Ülkeler arası faktör hareketliliği konusunda yasal engeller kaldırılırsa bu akımlar hızlanacaktır.

Kutuplaşma teorisi, yalnız ülkeler arası ticarete değil, aynı ülkenin farklı bölgeleri arasında, gelişme farklılıklarının bulunması durumunda da kendini gösterebilir. Birçok ülkede bölgeler arası önemli gelişme farklılıkları vardır. Serbest

---

⁴⁰ Boyacı, **a.g.e.**, s.30.

⁴¹Kutuplaşma Teorisi , *Ekonomi Sözlüğü* , (Çevrimiçi)[http://www.ekonomist.com.tr/apps/dictionary.app/dictionary.php/es.dict/kutuplaşma teorisi](http://www.ekonomist.com.tr/apps/dictionary.app/dictionary.php/es.dict/kutuplaşma%20teorisi), 21.06.2005.

piyasa ekonomisi altında, geri kalmış bölgelerdeki kaynaklar gelişmiş bölgelere göç etmekte ve böylece ülkede birtakım “Gelişme Kutupları” oluşmaktadır. Bu gibi farklılıkları önlemek için hükümetler piyasa mekanizmasını serbest işleyişine müdahale ederek bölgesel kalkınma planları uygularlar. Ancak uluslar arası alanda sorunun çözümü bundan daha güçtür.⁴²

---

⁴² Seyidoğlu , **a.g.e.** , s.356.

BÖLÜM 2

TÜRKİYENİN DIŞ TİCARETİ

Bu bölümde öncelikle Türkiye'nin ihracat yapısı 1980 öncesi ve sonrası olarak alınacak ve sonra ki kısımlarda Türkiye'nin ihracat yapısı ve ithalat yapısı detaylandırılarak incelenecektir.

2.1.TÜRKİYE `NİN DIŞ TİCARET YAPISI

2.1.1. 1980 Öncesi Dönem

Cumhuriyetin kuruluşundan 1980 yılına kadar, devamlılığı olan bir dış ticaret, dolayısı ile de ihracat politikası uygulanmamıştır.Bu dönem, devletçi ekonomi politikalarının uygulandığı bir süreç olmuştur. 1923-28 ve 1950-54 dönemlerinde, birincisi Lozan Antlaşması gereği, ikincisi ise bilinçli bir politika değişikliği amacı ile, liberal dış ticaret uygulaması yaşanmıştır. Yaklaşık 60 yıllık bu sürecin 1960 yılına kadar yaşanan dönemi bir yapılanma dönemidir. Bu dönemde devleti yöneten kişiler, ekonomi idaresi içinde yetişmiş yöneticiler olmaktan çok, asker kökenli ve savaş ekonomisini yaşamış, idealist devlet adamlarıdır. Devletçi bir sistem uygulanmakla birlikte, özel mülkiyet ve özel teşebbüs kısıtlanmadığı için ekonomik sistem, "Liberal" - resmî adı "Karma Ekonomik Sistem"- olarak tanımlanabilir, ancak, bu dönemde devlet tekelliliği ön plana çıkmış ve devlet ekonomik hayata sınırsızca girmiştir.¹

---

¹ A.Yavuz Ege, "Türkiye`nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler", T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı , (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/trkdistic.htm>, 30.03.2005.

Planlı dönemin başlangıcı ile ciddi bir ihracat politikası olmasa da, bir ithalat politikası uygulanmaya başlandığı ifade edilebilir. Aslında bu politika, "İthal İkameci Politika" olarak adlandırılan yatırım politikasıdır.² 1946 , 1958 (1960 yılında resmileştirilen) ve 1970 devalüasyonları sırasında ciddi önlemlere başvurulmuşsa da , bunlar uzun vadeli dış ticaret hedeflerine yönelik tedbirler olmaktan çok, ekonominin o gün var olan problemlerini çözmeye dönük tedbirlerdir. Özellikle 1960 öncesi uygulanan politikalar, dış ticaretten çok , ekonomiyi yönetebilmek için uygulamaya konulan , ithalatı kısıtlama ve üzerinden malî amaçlı vergi alma ve iç piyasada mal kıtlığına sebep olmamak için uygulanan ihracatı kontrol altında tutma politikalarıdır. Bu dönemde yatırımların finansmanı amacıyla sağlanan kredilerin ötesinde, dış dünya ile çok fazla ilgili olunmamıştır.1980 (özellikle 1984) sonrasında uygulanan dış ticaret politikaları, dönemsel politikalar olmaktan çok, belli bir ekonomik düzeni oluşturmaya yönelik politikalarlardır.

1960 öncesindeki ulaşım imkanlarının oldukça sınırlı olması nedeniyle, Türk ihraç ürünlerinin kıyı ve kıyıya yakın bölgelerde üretilen tarım ürünlerinden oluştuğunu, iç bölgelerde üretilen malların kolayca ihracata yönlendirilebilmesinin mümkün olmadığını da ifade etmek gerekir.³

---

² Şenkan Aldemir, "Türkiye Dış Ticaret Sisteminin Serbestleşme Sürecinde GATT ve AB'nin Rolü", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üni.Sos.Bil.Enst, Manisa, 1997) , s.24.

³ Ege , a.g.e.

Tablo 2 – 1

Türkiye'nin Dış Ticareti (1923-1979)

	İhracat	İthalat	Denge		İhracat	İthalat	Denge
1923	51	87	-36	1951	315	402	-87
1924	82	100	-18	1952	363	556	-193
1925	103	129	-26	1953	396	533	-136
1926	96	121	-25	1954	335	478	-143
1927	81	108	-27	1955	313	498	-184
1928	88	114	-25	1956	305	407	-102
1929	75	124	-49	1957	345	397	-52
1930	71	70	2	1958	247	315	-68
1931	60	60	0	1959	354	470	-116
1932	48	41	7	1960	321	468	-147
1933	58	45	13	1961	347	507	-160
1934	73	69	4	1962	381	619	-238
1935	76	71	6	1963	368	688	-320
1936	94	74	20	1964	411	537	-126
1937	109	91	19	1965	464	572	-108
1938	115	119	-4	1966	491	718	-228
1939	100	92	7	1967	522	685	-162
1940	81	53	28	1968	496	764	-267
1941	91	58	34	1969	537	801	-264
1942	126	114	12	1970	588	948	-359
1943	197	156	41	1971	677	1.171	-494
1944	178	127	51	1972	885	1.563	-678
1945	168	97	71	1973	1.317	2.087	-770
1946	215	120	95	1974	1.532	3.778	-2.245
1947	223	245	-21	1975	1.401	4.739	-3.337
1948	197	275	-78	1976	1.960	5.129	-3.168
1949	248	290	-42	1977	1.753	5.796	-4.043
1950	263	286	-22	1978	2.288	4.599	-2.311
				1979	2.261	5.069	-2.808

Kaynak : DİE , (Çevrimiçi) <http://www.die.gov.tr/TURKISH/SONIST/DISTICIST/>

t10_280206.xls, 02/02/2006.

2.1.2. 1980 Sonrası Dönem

24 Ocak Kararları olarak adlandırılan ekonomik politika seti, genel anlamda bir dış ticaret politikası değişikliği, dış dünyaya entegre olmaya başlama operasyonudur. Türkiye Cumhuriyetini bu kararları alma noktasına getiren, ekonominin dış dengelerinin tamamen bozulmuş olmasıdır.⁴ Bu dönemde Türkiye'nin mal ihracatı, petrol faturasını bile karşılayamaz duruma gelmiştir. Yapılan ilk uygulama, TL'nin değerinin düşürülmesi olmuştur.TL'nin devalüasyonuna ek olarak ihracatta sübvansiyon uygulamasının kapsamı genişletilmiş, TL'nin değeri zaman içinde sürekli olarak düşürülmüştür. 1984 yılında ise, ithalatta uygulanan kontrol ve yasakların kaldırılması süreci başlatılmıştır.⁵

Uygulanan politikaların amacı ihracat artışının sağlanması ve ithalatın giderek daha da serbestleştirilmesidir. 1987 yılı itibariyle, ihracat, 1980 yılına göre % 250, ithalat ise % 80 oranında artmıştır. Ancak 1987 ve daha sonraki dönem, ihracattaki başarılı performansın, 1980'lerin birinci yarısına göre daha sınırlı kaldığı bir dönem olmuştur.1980 sonrasında ithalatta görülen gelişmeler dikkat çekicidir. Özellikle 1984 sonrasında başlatılan liberalleşme ve hızlı ekonomik büyüme sonucunda ithalatın artışı, ciddi şekilde yüksek olmuştur. İthalatta yaşanan artışların, dönemsel sıçramalar şeklinde yaşandığı gözlenmektedir.⁶ Örneğin, 1985 yılında 11,3 milyar USD olan ithalat 1989 yılında mütevazı sayılabilecek bir artışla, 15,8 milyar USD` a kadar yükselmiş, ancak, 1990 yılında şok bir sıçrama ile 22,3 milyar USD` a tırmanmıştır. 1990 sonrasında yeniden duraklayan ithalat 1993 yılında 29,4 milyar USD` a yükselmiş, 1994 yılındaki istikrar tedbirleri uygulamaları sonucunda yaşanan ciddi boyuttaki azalma gözardı edilirse, 1995, 1996 ve 1997 yıllarında yaşanan gelişmeler oldukça anormal boyutlarda

⁴ Hüsnü Kızılyalı, "1980'lerde Ekonomi Politikasının Amaçları ve Sonuçları", **İktisat Dergisi**, Sayı 284, İFMC Yayını, İstanbul, 1988, s.19.

⁵ "1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası", T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ekonomi/75yilbk/1980so.htm>, 15.06.2005.

⁶ Bahar Şanlı, **Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti**, İstanbul, Işık Yayınları, 1997, s.232.

olmuştur. Bu dönemde, liberalleşme hareketlerinin yanı sıra, yüksek oranlı GSMH büyümesi, 1996 yılında AT ile oluşturulan Gümrük Birliği, ithalatta yaşanan bu gelişmelerin başlıca etkenleri olmuştur.

Bu dönemde, ithalatın mal kompozisyonunda ciddi bir yapısal değişme yaşanmamıştır. Her ne kadar hammaddelerin payı ithalat içinde azalmışsa da, bu gelişmede petrol ve diğer hammadde fiyatlarında zaman zaman yaşanan düşüşler önemli bir etkidir. Tüketim malı ithalatının gösterdiği gelişme ise, kendi boyutunda önemli olmuştur. Tüketim malı ithalatının payı yüzde 10'un altında olduğu için, bu grubun payında yaşanan birkaç puanlık değişme toplam ithalat açısından ciddi bir gelişme olarak ortaya çıkmamaktadır. Ancak, özellikle 1990, 1996 ve 1997 yıllarında tüketim malları ithalatının gösterdiği performans dikkat çekicidir. 1996 yılında son 30 yılın ikinci en büyük GSMH büyümesi yaşanmıştır. Özellikle, bankacılık kesiminin bireysel tüketici kredilerinin ve TL'nin reel olarak değer kazanmasının da katkısıyla, binek otomobili talebinde yüksek bir artış yaşanmış, bu da, önemli ölçüde ithal otomobil ile karşılanmıştır. 1996 yılından itibaren ise, Gümrük Birliği nedeniyle tüm tüketim mallarının, özellikle de dayanıklı tüketim mallarının koruma seviyesinin azalması, bu grup mallardaki artışın, doğal olarak, yatırım malı ve hammadde ithalatındaki artıştan yüksek olması sonucunu doğurmuştur⁷

---

⁷ Ege , a.g.e.

Tablo 2-2

Türkiye'nin Dış Ticareti (1980-2005)

Yıllar	İhracat	Değişim %	İthalat	Değişim %	Denge	Hacim	İhr/İth %	Gsmh Büyüme %
1980	2910	-	7909	-	-4,999	10819	36,8	-1,1
1981	4703	61,6	8933	13,0	-4,230	13636	52,6	4,2
1982	5746	22,2	8843	-1,0	-3,097	14589	65	4,6
1983	5728	-0,3	9235	4,4	-3,507	14963	62	3,3
1984	7134	24,5	10757	16,5	-3,623	17891	66,3	5,9
1985	7958	11,6	11343	5,5	-3,385	19301	70,2	5,1
1986	7457	-6,3	11105	-2,1	-3,648	18561	67,1	8,1
1987	10190	36,7	14158	27,5	-3,968	24348	72,0	9,8
1988	11662	14,4	14335	1,3	-2,673	25997	81,4	1,5
1989	11625	-0,3	15792	10,2	-4167	27417	73,6	1,6
1990	12959	11,5	22302	41,2	-9343	35261	58,1	9,4
1991	13593	4,9	21047	-5,6	-7454	34640	64,6	0,3
1992	14715	8,2	22871	8,7	-8156	37586	64,3	6,4
1993	15345	4,3	29428	28,7	-14083	44773	52,1	8,1
1994	18106	18,0	23270	-20,9	-5164	41376	77,8	-6,1
1995	21637	19,5	35709	53,5	-14072	57346	60,6	8,0
1996	23224	7,3	43627	22,2	-20,402	66851	53,2	7,1
1997	26261	13,1	48559	11,3	-22,298	74820	54,1	8,3
1998	26974	2,7	45921	-5,4	-18,947	72895	58,7	3,9
1999	26587	-1,4	40671	-11,4	-14,084	67258	65,4	-6,4
2000	27775	4,5	54503	34,0	-26,728	82278	51	6,1
2001	31334	12,8	41399	-24,0	-10,065	72733	75,7	-9,4
2002	36059	15,1	51554	24,5	-15,495	87613	69,9	7,9
2003	47253	31,0	69340	34,5	-22,087	116593	68,1	5,9
2004	63121	33,6	97540	40,7	-34,419	160661	64,7	9,9
2005 (*)	65994	16,5	104527	20,1	-38,532	170521	63,1	7,3 (1)

Kaynak : DTM .

(*) Ocak-Kasım , 2005

(1) 2005 Q3

2.1.3.Genel Hatları ile Dünya Ekonomisi

Son yirmi yıllık süreçte, Dünya ekonomisini etkileyen büyük ekonomik ve siyasî gelişmeler ortaya çıkmıştır. Bunlardan en önemlileri, 1986 yılında başlatılan “Uruguay Turu (Uruguay Round) Çok Taraflı Ticaret Müzakereleri” nin anlaşma ile sonuçlanması , yaklaşık sekiz yıl süren bu müzakereler sırasında ve sonrasında yaşanan liberalleşme , gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde görülen özelleştirme hareketleri ve bu liberalleşme sırasında hızla büyüyen uluslararası sermaye transferleridir. Bu “Globalleşme” hareketlerinin yanı sıra, 1991 yılında SSCB’nin dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan yeni devletlerle birlikte eski Doğu Blokuna dahil ülkelerin piyasa ekonomisine yönelmeleri diğer önemli bir gelişme olmuştur.

Geçen yirmi yıllık süreçte, dünya da yaşanan ekonomik büyümenin lokomotifi gelişmekte olan ülkeler olmuştur. Buna karşın, gelişmekte olan ülkelerle sanayileşmiş ülkeler arasındaki gelir farkı giderek daha da açılmıştır.⁸

Gelişmekte olan ülkeler içinde, dışa açık politikaları ile yüksek büyüme hızları gerçekleştiren Güney Doğu Asya ülkeleri, ön plana çıkmışlardır.⁹ Bu ülkelerin 1990-1996 döneminde ortalama büyüme oranları % sekiz dolayında gerçekleşirken , dünya hasılası ortalama yüzde üç dolayında büyümüştür. 1995 yılı ortalarından itibaren USD nin Japon Yeni karşısında değer kazanmaya başlaması, paralarını USD na bağlayan bu ülkelerde ithalatın ihracattan daha hızlı artmasına neden olmuş, bunun sonucunda, sabit kur politikası uygulayan bu ülkelerde devalüasyon beklentilerinin sebep olduğu sermaye kaçıışı başlamıştır. Önlemlerin zamanında alınmaması ve politik koşulların güven verici olmaması, 1997 yılında krizin patlamasına neden olmuştur. Güneydoğu Asya’da ortaya

---

⁸ Ege, a.g.e.

⁹ Coşkun Can Aktan, “Asya-Pasifik Mucizesinin Sırrı”, (Çevrimiçi) http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-asya-pasifik.pdf , 04.01.2006.

çıkan finansal kökenli bu ekonomik kriz, bir süre sonra Japon ekonomisini de etkilemeye başlamıştır.

Asya Krizi, dünya ticaret ve hasıla artışını beklenildiği kadar kısa bir sürede etkilememiştir. Ayrıca, 1997 yılında dünya hasıla artışında, beklenen oranlarda ciddi daralmalar olmamıştır. Gelişmiş ülkelerin 1997 yılında da yaklaşık yüzde üç dolayında büyüdükleri tahmin edilmektedir. Ancak, kriz bölgesindeki ülkelerle yakın ekonomik ilişki içinde olan Japon ekonomisinde büyüme oldukça olumsuz yönde olmuştur.¹⁰

Dünya, oldukça geniş bir alanda ortaya çıkan bu krizi atlatabilmeden, Rusya’da kriz patlak vermiştir. Rusya ekonomisi, henüz dünya ekonomisini etkileyecek büyüklükte olmadığı ve zaten pazar ekonomisine geçiş sürecini yaşamakta olduğu için, dünya ekonomisinin büyümesini büyük çapta etkilemesi mümkün değildir. Bütün bu gelişmeler olurken Japon mucizesinin sonunun geldiğini ima eden görüşler de sıkça ifade edilir olmuştur. Dünya ekonomisinin global bir krize doğru gitmekte olduğuna dair radikal görüşler ifade edilmeye başlanmıştır. Resesyona girme noktasına gelen Japon ekonomisinin büyüklüğü ve böyle deflasyonist bir eğilimin bütün dünya ekonomisini etkileyeceği korkusu, dünya kamuoyunda yayılmaya başlamıştır.¹¹

Son yıllarda bu iktisadî ve siyasî gelişmeler yaşanırken, ABD ekonomisi önemli çapta gelişme göstermiş, işsizlik oranında azalma olmuş, USD 1 diğer belli başlı paralar karşısında önemli oranda değer kazanmıştır. Bunun sonucu olarak ABD’nin ithalatı ve dış ticaret açığı büyümüş, ancak, Amerikan ekonomisinin dinamizmi olumsuz yönde etkilenmemiştir. Bununla birlikte, ABD’deki bu gelişme, uluslararası gelir dağılımını ve refahı Amerikan halkı lehine ciddi boyutta değiştirmemiştir. Yine bu dönemde, Doğu Asya’da yeni bir dev, Çin, dünya ekonomi sahnesinde kendisini göstermeye

---

¹⁰ “Doğu Asya Krizi ”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/mart98/dakrz.htm>, 27.12.2005.

¹¹ Ege , **a.g.e.**

başlanmıştır. Avrupa Birliği ülkeleri de, Dünya ticaretini önemli ölçüde etkileyeceği düşünülen Para Birliğini 01.01.1999 tarihi itibarıyla gerçekleştirmiştir.¹²

Son 20 yıllık dönem, Türkiye’de de önemli ekonomik gelişmelerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Daha önce de belirtildiği gibi, 1980 yılından itibaren Türkiye, ekonomisini dış rekabete giderek daha açık hale getirmiştir.

Tablo 2 – 3

DTÖ Sınıflamasına Göre Dünya Ticareti (%)

	1980	1985	1986	1990	1993	1994	1995	1996
1-TARIM ÜRÜNLERİ	15,0	13,8	13,9	12,2	11,8	12,0	11,7	11,5
Gıda maddeleri	11,2	10,5	10,5	9,3	9,3	9,3	9,0	9,0
Hammaddeler	3,8	3,3	3,4	2,9	2,5	2,7	2,7	2,5
2-MADENCİLİK	28,5	21,9	15,2	14,1	11,7	10,7	10,5	11,2
Maden Cevherleri	2,1	1,9	1,7	1,6	1,2	1,2	1,2	1,1
Yakıtlar	23,7	18,2	11,7	10,5	8,7	7,6	7,1	8,1
Demirdışı Metaller	2,6	1,8	1,8	2,1	1,8	1,9	2,1	2,0
3-İMALAT SANAYİİ	55,1	61,2	67,2	70,5	73,0	74,3	74,0	73,3
Demir-Çelik	3,8	3,6	3,5	3,1	2,9	2,9	3,0	2,7
Kimyasal Ürünler	7,7	7,8	8,4	8,7	8,9	9,3	9,5	9,3
Diğer Yarı İşlenmiş Ürünler	4,6	6,4	7,1	7,7	7,7	7,8	7,9	7,7
Makinalar ve Ulaşım Araçları	29,8	31,0	34,0	35,8	37,7	38,7	38,7	38,8
Tekstil ve Hazır Giyim	4,8	5,4	6,2	6,2	6,6	6,6	6,2	6,1
4-DİĞER ÜRÜNLER	1,4	3,1	3,7	3,1	3,6	3,0	3,8	4,0
Diğer Tüketim Malları	4,2	7,0	8,0	8,9	9,1	9,0	8,7	8,7
Toplam:	100	100	100	100	100	100	100	100

Kaynak : DTÖ.

Bu süreçte zaman zaman ciddi boyutlu krizler yaşanmışsa da, Türkiye, dış ticarete uyguladığı korumacı politikalardan vazgeçmiş , kambiyo rejimini serbestleştirmiş , TL’nin konvertibilitesini ilan etmiş ve AT ile gümrük birliğini

¹² Yüksel Birinci, **Euro’nun Uluslararası Finansal Piyasalar ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2001, s.32.

gerçekleştirmiştir. Bugün Türk ekonomisi yaşamını , dış rekabete açık bir şekilde sürdürebilmektedir. Ancak, sermaye, mal ve finans piyasalarının birbirine sıkı bir şekilde bağlı olduğu günümüzde, Türk ekonomisi de, diğer ekonomiler gibi, dış şoklardan etkilenmektedir. Rusya, Türkiye'nin en büyük ticari partnerlerinden birisi olduğu için, Türk ekonomisi bu krizden gelişmiş ülkelere göre daha fazla etkilenmiştir. Bununla birlikte, Rusya'da yaşanan ekonomik krizin Türk ekonomisi üzerinde yıkıcı bir etki yapmış olduğu söylenemez.¹³

2.1.4. Dünya Mal Ticaretinin Genel Hatlarıyla Türkiye'nin Mal Ticareti ile Kıyaslanması

1958 yılından 1980 yılına kadar Dünya ticareti onsekiz kat artmıştır. İkinci Dünya Savaşından sonra Dünya ticareti 1980'li yılların ilk yarısında ilk kez daralmıştır. 1986 yılından sonra da Dünya ticareti, zaman zaman artış hızı yavaşlasa da, 1992 yılına kadar artışını sürdürmüştür. 1993 yılında yeniden duraklayan Dünya ticareti, halen artışını sürdürmektedir.

Tablo 2- 3 de görüleceği gibi Dünya ticareti içinde tarım ürünlerinin payı sürekli olarak azalmıştır. Ancak, toplam ticaret içindeki payı, % 15 gibi zaten küçük bir seviyeden % 11'e indiği için, bu değişimi çok fazla önemsemek doğru değildir. Buna karşılık, madencilik (özellikle de yakıt maddeleri) ürünlerinin 1980'de % 28 olan payının 1996 yılı itibariyle % 11'e gerilemesi ciddi bir yapısal değişikliktir. Öyle ki, madencilik ürünlerinin payındaki düşüşün yarısı nerede ise makine ve ulaşım araçları ticaretinin payındaki artış tarafından kapatılmıştır. Makine ve ulaşım araçları dışındaki imalat sanayii ürünlerinden sadece kimyasal ürünlerin payı artmıştır. Bu gruplar

---

¹³Rıdvan Karluk, Özgür Tonus ve Nazım Çatalbaş, **Güneydoğu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye**, (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/tonus.pdf> , 08.01.2006.

dışındaki malların payları, özellikle 1986 yılından sonra ciddi bir değişme göstermemiştir.¹⁴

Dünya ticaretine benzer bir gelişme, Türkiye'nin ihracat yapısında yaşanmışsa da , özellikle 1980'li yıllarda her iki yapı, belirgin şekilde birbirinden farklılaşmıştır. 1980 yılında Dünya ticareti içinde tarımsal ürünlerin payı % 15 kadarken, Türkiye'nin ihracatı içinde bu ürünlerin payı % 65 gibi yüksek bir seviyededir. 1980-96 döneminde Dünya ticareti içinde tarımsal ürünlerin payı yaklaşık 3 puan kadar azalırken, Türkiye'nin ihracatı içinde tarımsal ürünlerin payı aynı dönemde 43 puan gerilemiştir. Bu gelişme, Dünya ticareti açısından çok önemli değilse de, Türkiye için çok ciddi bir gelişmedir.

Dünya ticareti içinde makine ve ulaşım araçlarının payı % 29'dan, 9 puan artarak % 38'e yükselirken, Türkiye'nin ihracatı içinde, tekstil ve hazır giyimin payı % 17'den 21 puan artarak % 38'e yükselmiştir. Halbuki, dünya ticareti içinde tekstil ve hazır giyimin payı bu dönemde önemli bir değişme göstermemiştir. Bununla birlikte, makine ve ulaşım araçlarının payı, Türkiye'nin ihracatı içinde de 10 puanlık bir artış göstermiştir.

Türkiye 1980 sonrasında gösterdiği performansa rağmen, ihracatının yapısı ve teknolojik görüntüsü açısından dünya ortalamasından oldukça farklı bir yerdedir. Ancak, son 20 yıllık dönemde gösterilen performans yine de kötümser bir durum sayılamaz. Birçok sanayileşmiş ülke benzer bir yapılaşmayı geçmişlerinde, sanayileşme süreci sırasında yaşamıştır. Başka bir deyişle tekstil sektörü, bugünkü batı sanayiinin finansmanını sağlayan sektör olmuştur.

Türkiye'nin ihracatının coğrafi yapısı incelendiğinde bazı belirgin izler hemen kendisini göstermektedir. Batı Avrupa'nın payı hemen hemen her dönemde % 50'nin

---

¹⁴ Ege , a.g.e.

üzerinde olmuştur. 1980'lerin ilk yarısında Kuzey Afrika ve Ortadoğu'nun payı petrol fiyatlarındaki artış sonucunda döviz gelirlerinin artmasını etkisiyle, ihracatın içinde ciddi bir artış göstermişse de, 1986 yılında yaşanan petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle bölgenin döviz gelirlerinde meydana gelen azalma, bu bölgelerin payının azalması sonucunu doğurmuştur. Son yıllarda yaşanan bir gelişme de, eski Doğu Bloku ülkelerine yapılan ihracatın hızla artması sonucunda, bu ülkelerin Türkiye'nin ihracatı içindeki payının giderek yükselmesidir.¹⁵

Tek bir bölge olarak ele alındığında Avrupa, Afrika, Ortadoğu ve BDT ülkelerinin toplam ihracatının coğrafi yapısına bakıldığında, bölge içi ticaretin % 75 dolayında olduğu görülür. Asya bölgesinde de durum farklı değildir. Ortadoğu bölgesi dışındaki Asya içi ticaret % 50 dolayındadır. Bu nedenle, Türkiye'nin ihracatının Avrupa, K. Afrika, Ortadoğu ve BDT alanında yoğunlaşmış olması doğal bir sonuçtur.

1980-2005 döneminde yaşanan dış ticaret gelişmeleri sonucunda, hem ihracatın hem de ithalatın GSMH'ya oranları ciddi şekilde artmıştır. Aynı şekilde, Türkiye'nin mal ihracatı dışındaki döviz gelirleri de en az mal ihracatı kadar önemli gelişme göstermiştir. Bu da, ekonomiyi dünya ekonomisi ile ileri düzeyde bütünleştirerek, dış şoklara daha açık duruma getirmiştir. Bu durum, uygulanacak ekonomi politikalarının önemini daha da artırmakta ve dünya konjonktürü ile ters düşmeyen politikaların uygulanmasını, gerektiğinde de dış şoklardan korunmayı sağlayacak tedbirlerin alınmasını zorunlu kılmaktadır.

Türkiye'nin 1980 sonrasında gösterdiği dış ticaret performansı genel olarak olumlu sayılabilir. Ancak, yapısal değişimin ideal noktalara henüz yaklaşabildiği görülmemektedir.¹⁶

---

¹⁵ Ege, a.g.e.

¹⁶ Ahmet Kılıçbay, **Türk Ekonomisinin Son 10 Yılı (1980 – 1990)**, 1.Baskı, İstanbul, Milliyet Yayınları, 1991, s.4.

Tablo 2-4

Türkiye'nin Dış Ticaretinin GSMH İçindeki Payları

	Gsmh	İhracat	İthalat	İhr. / Gsmh	İth. / Gsmh
	Milyar TL	Milyon dolar			
1980	5,303	2910	7,909	4,2	11,3
1985	35,350	7958	11,343	11,7	16,6
1990	397,178	12,959	22,302	8,5	14,6
1993	1,997,323	15,345	29,428	8,4	16,2
1996	14,978,067	23,225	43,627	12,6	23,6
1997	29,694,889	26,245	48,585	13,4	24,8

Kaynak: DIE,DPT.

2.1.5.Uluslararası Sermaye Hareketleri ve Ticarete Etkileri

Uluslararası sermaye akımları, uzun süre, sermayeyi çeken ekonominin kaynak ihtiyacını tamamlayan ve sonuçta da dışarıya kâr transfer eden iktisadi işlemler olarak görülmüştür. Ancak, uluslararası sermayenin hala böyle ciddi bir fonksiyonu ifa ettiği doğru olmakla birlikte , küreselleşen Dünya ekonomisinde başka önemli fonksiyonları da ortaya çıkmıştır. Bugün, uluslararası sermaye iki şekilde mekân değiştirmektedir.

Birincisi, sermaye piyasalarına girilerek yatırım yapılmasıdır. “Sıcak Para” olarak da bilinen bu akımlar kısa dönemde makroekonomik istikrar üzerindeki etkileri nedeniyle dikkat çekmektedir.¹⁷ İkinci tür ise, doğrudan doğruya gittiği ülkenin fiziki sermaye stokunu artıran “Üretime Dönük Yatırımlar”dır. Ekonomi yöneticilerinin açık bir ekonomide, ikincisini birinciye veya birincisini ikinciye tercih etme şeklinde bir seçeneği yoktur. Ancak, ikinci tür yatırımların uluslararası ticaret üzerinde doğrudan önemli etkileri bulunmaktadır. Bugün devletlerle boy ölçüşebilecek boyutta dev şirketler dünya ekonomisinde boy göstermektedir. Şirketler, hangi ülkede üretim, dolayısıyla yatırım yaparak, karlarını maksimize edecekleri konusunda kendileri karar vermektedir.

¹⁷ Coşkun Can Aktan , “Hastalığın Adı: Sıcak Para” , (Çevrimiçi)<http://www.canaktan.org/ekonomi/ekonomik-hastaliklar/hastaliklar/sicak-para.htm> , 12.10.2005.

Böylece ortaya çıkan yeni kardeş işletmeler aracılığı ile, büyük çaplı bir “Firma İçi Ticaret” ortaya çıkmaktadır. Örneğin, çok uluslu bir şirketin özellikle, makine ve ulaşım araçları dallarında herhangi bir ülkeye yatırım yapmasını takiben, yeni firma ile, diğer ülkelerdeki kardeş firmalar arasında iki yönlü ticaret başlamaktadır. Diğer sektörlerde, özellikle kimya sanayiinde ise, firma içi ticaretin yanı sıra sektör içi ticaret de meydana gelmektedir. Bunun sonucunda, firmaların rekabet gücünün dünya ölçeğinde öne çıkmasıyla, bugün ülkelerin mukayeseli üstünlüklerinden söz etmenin bir anlamı kalmamıştır.¹⁸

Makine ve ulaşım araçları türü sanayilerde üretim konusunda ihtisaslaşma ve mal düzeyinde üretimi paylaşma daha kolay olduğu için, firma içi ticaret daha büyük çapta olmakta, bu da, özellikle gelişmiş ülkeler arası ticareti önemli ölçüde etkilemektedir.

Bugün dünyada yaklaşık 45.000 civarında çokuluslu firma (ana firma) bulunmaktadır. Buna ilaveten 280.000 kadar da bu firmaların ortak olduğu firma bulunmaktadır. 325.000’i bulan bu firmaların 1995 yılında gerçekleştirdiği satışlar 7 trilyon dolara ulaşmaktadır. Bu satışların hacmi, 1995 yılı dünya ihracatı olan 4,9 trilyon USD yaklaşık yüzde 40 üzerindedir. Bunun anlamı üretimin uluslararasılaşmasıdır.¹⁹

Yapılan tahminlere göre dünya ticaretinin yaklaşık 1/3’ü firma içi ticaret şeklinde çokuluslu firmalar tarafından gerçekleştirilmektedir. En büyük 100 çokuluslu firmanın sadece iki tanesi gelişmekte olan ülkeler kökenlidir. 7 trilyon USD satışın yaklaşık 2 trilyon USD’ı, söz konusu 100 firma tarafından gerçekleştirilmiştir. Uluslararası firmalar, hem sabit sermaye yatırımları hem de teknoloji sağlanmasında ve kontrolünde önemli bir güce sahiptir. Ayrıca AR-GE harcamalarının yüzde 80’inin çokuluslu firmalarca yapıldığı tahmin edilmektedir. Teknolojinin el değiştirmesini gösteren Telif Hakkı (Royalty) ve prim ödemeleri , global düzeyde yüzde 70 oranında ana firmalar ile bunların ortak olduğu firmalar arasında gerçekleşmektedir.

---

¹⁸ Ege, a.g.e.

Türkiye açısından konuya yaklaşıldığında, Türkiye'nin ve Türkiye'deki firmaların bu kaynaklardan yeterince yararlandığı ifade edilemez. Gümrük Birliğinin kurulmuş olmasına rağmen önemli herhangi bir gelişmenin yaşanmamış olması dikkat çekicidir.²⁰

Önümüzdeki dönemde uluslararası yatırımların hızla artmaya devam edeceği tahmin edilirken, yatırımcıların üretim maliyetlerini düşürmekten çok, yeni piyasalara girme hedefi ile hareket edeceği belirtilmektedir.

Yatırımları çekebildiği ve rekabetçi bir ortam yaratabildiği takdirde, Türkiye, büyümenin ve ticareti artırmanın önemli bir girdisi olan yeni teknolojilere sahip olma şansını elde edecektir.

2.1.6.Uluslararası Ticaretin Doğal Belirleyicileri

Uluslararası ticaretin yönünü belirleyen bazı ortak temel belirleyiciler bulunmaktadır.²¹ Bunlar, ülkeler arasında ortak sınırların varlığı, kültür ve dil benzerliği veya birliği gibi faktörlerdir. Bunlara ek olarak, ülkelerin milli gelirlerinin ve nüfuslarının büyüklüğü de önemli bir faktördür. Bu faktörler, iki ülke arasındaki ticaret hacminin büyüklüğü üzerinde doğrudan doğruya etkili olmaktadır. Çok sayıda çokuluslu firmanın yakın iki ülkede faaliyette bulunuyor olması da bu faktörlere eklenebilir. Zaman içinde ulaşım olanaklarının gelişmesiyle birlikte, bazı ülkelerin çok uzak ülkelerle de büyük çapta ticaret yapar hale geldikleri görülmektedir. Ancak, uzak ülkelerle yapılan ticaretin önemli bir özelliği, yakın ülkelerle yapılan ticaretten farklı olarak ortaya çıkar; uzak ülkelerle ticarete konu olan malları yakın pazarlarda bulma veya onları yakın pazarlarda satma olanağı kısıtlıdır veya bu mallar pazarda ağır, yükte hafif mallardır. Bu yüzden, taşınması zor olan malların ticareti, ancak yakın pazarlarda

---

¹⁹ Ege, a.g.e.

²⁰ Ege, a.g.e.

²¹ **Türkiye'nin Dış Ticareti**, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 1998, Ankara.

yapılabilmektedir. Kısaca, taşıma maliyetleri uluslararası ticaretin yönünü belirleyen önemli bir etkidir.²²

2.2.TÜRKİYE’NİN İHRACAT YAPISI

Türkiye Cumhuriyetinin ilk yıllarına bakıldığında sanayi ve ticari altyapı bakımından Osmanlı’dan pek de parlak olmayan bir miras devraldığı görülmektedir. Genel ekonomi ve dış ticaret politikalarında radikal değişikliklere gidilmesi, 1929 yılından sonraya rastlamaktadır. Bu yıldan itibaren korumacı ve müdahaleci bir dış ticaret politikası uygulanmaya başlanmıştır. Aynı dönemde ekonomi politikalarının temel hedefi, ekonomik açıdan kendi kendine yeterli yapı oluşturmak olarak belirlenmiş, ihracat ise ekonominin ana hedefleri arasındaki gerilerde kalmıştır. 1960’lı yıllarda ithal ikameci politikalar uygulanmaya başlanmış ve bu yolla sanayileşmeye çalışılmıştır. Bu politika 1980’lere kadar geçerliliğini korumuştur.²³

1980 yılı Türk ekonomisi ve dış ticaret politikaları açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. 24 Ocak Kararları ile birlikte, ekonominin serbest piyasa mekanizması kurallarına göre işlemlerini sağlamak ve dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi gerçekleştirmek için “İhracata Dayalı Sanayileşme” stratejisi benimsenmiştir. Bu dönemde, ihracatı arttırmak için sağlıklı politikalar oluşturulup, uygulamaya konulmuş ve bürokratik engeller büyük ölçüde azaltılmıştır.²⁴

Bu kararların alınıp, ihracatın desteklenmesiyle birlikte, dış ticaret hacmi ve özellikle ihracatta önemli artışlar gerçekleşmiş ve ihracatın ürün kompozisyonu da büyük oranda değişmiştir. Türkiye’nin 1980 yılında 2.9 milyar USD olan ihracatı 2001 yılına gelindiğinde 31 milyar USD düzeyine çıkmıştır. İhracat içinde tarım ürünleri payı

---

²² Ege , **a.g.e.**

²³ C.Can Aktan, Emin Çivi ve İstiklal Y. Vural , “İhracat Stratejisi”, (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/ihracat/ihracat-yapisi.htm> , 10.04.2005.

²⁴ Ege , **a.g.e.**

hızla gerilerken sanayi mallarının payı radikal bir şekilde artış göstermiştir. Nitekim 1980 yılında % 36 olan sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı 2000 yılına gelindiğinde % 81.7'ye ulaşmıştır. Yıllar itibariyle ihracat kompozisyonunda görülen farklılaşma, ülkedeki değişimin yönünü de göstermektedir. Bu noktada sanayi malları ihracatında hazır giyim, dokumacılık ürünleri ve makinelerin araçlarının önemli bir yeri vardır.²⁵ (Bkz: Tablo 2-5 ve Tablo2-6)

Tablo 2-5
1990-2001 Dış Ticaret Değerleri (milyon USD)

Yıl	İhracat		İthalat		Dış Ticaret Dengesi		Dış Ticaret Hacmi		İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)
	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	Değer	Değişim (%)	
1990	12,959,288	11.5	22,302,126	41.2	-9,342,838	124.2	35,261,414	28.6	58.1
1991	13,593,462	4.9	21,047,014	-5.6	-7,453,552	-20.2	34,640,476	-1.8	64.6
1992	14,714,629	8.2	22,871,055	8.7	-8,156,426	9.4	37,585,684	8.5	64.3
1993	15,345,067	4.3	29,428,370	28.7	-14,083,303	72.7	44,773,437	19.1	52.1
1994	18,105,872	18.0	23,270,019	-20.9	-5,164,147	-63.3	41,375,891	-7.6	77.8
1995	21,637,041	19.5	35,709,011	53.5	-14,071,970	172.5	57,346,052	38.6	60.6
1996	23,224,465	7.3	43,626,642	22.2	-20,402,178	45.0	66,851,107	16.6	53.2
1997	26,261,072	13.1	48,558,721	11.3	-22,297,649	9.3	74,819,792	11.9	54.1
1998	26,973,952	2.7	45,921,392	-5.4	-18,947,440	-15.0	72,895,344	-2.6	58.7
1999	26,587,225	-1.4	40,671,272	-11.4	-14,084,047	-25.7	67,258,497	-7.7	65.4
2000	27,774,906	4.5	54,502,821	34.0	-26,727,915	89.8	82,277,727	22.3	51.0
2001	31,334,216	12.8	41,399,083	-24.0	-10,064,867	-62.3	72,733,299	-11.6	75.7

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri, 2002, (Çevrimiçi) www.die.gov.tr, 02.08.2005.

²⁵ Ege, a.g.e.

Tablo 2 - 6

Ekonomik Faaliyetlere Göre İhracat (Bin USD)

Sektörler	Haziran				
	2001		2002		Değişim
	Değer	(%)	Değer	(%)	(%)
İHRACAT					
Genel toplam	2,561,640	100.0	2,613,299	100.0	2.0
Tarım ve Ormancılık	167,119	6.5	110,227	4.2	-34.0
Balıkçılık	1,908	0.1	1,469	0.1	-23.0
Madencilik ve Taşocakçılığı	37,635	1.5	23,165	0.9	-38.4
İmalat	2,352,322	91.8	2,475,718	94.7	5.2
Diğer	2,657	0.1	2,720	0.1	2.4

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri,2002,(Çevrimiçi) www.die.gov.tr , 06.08.2005.

1980’li yılların başında uygulamaya konulan liberalleşme ve ihracatı teşvik politikaları sonucu Türkiye’nin dünya ihracatından aldığı pay, bu gelişmeye paralel olarak hızla artmıştır. Dünya ile entegrasyon çabaları sonucunda; Türkiye ihracatının 1980 yılında dünya ihracatı içerisinde %0,15 olan payı 1985’te % 0.43’e, 1998 yılında da %0,52 düzeyine çıkmıştır. 2001 yılı itibariyle söz konusu oran % 0.47’ler civarındadır. (Tablo2 - 8)

Tablo 2 - 7

Türkiye’nin İhracat Performansı (Milyon USD)

Ürün Grupları	Miktar-1997 (Milyon USD)	Büyüme 93-97 (%)	İhracattaki Payı (%)
Hammaddeler	5.987	9	23
Hammadde yoğun ürünler	1.026	21	4
İşgücü yoğun ürünler	11.284	15	43
Teknoloji yoğun ürünler	2.406	19	9
İnsan sermayesi yoğun ürünler	5.296	15	20

Kaynak: International Trade Center, 1999,(Çevrimiçi) <http://www.intracen.org/itc/services/rau/turk-t.pdf> , 06.09.2005.

Türkiye ile dünya ihracatı arasında büyüyen sektörler yapı açısından önemli farklılıklar göstermektedir. Türkiye'nin ihracatında hala emek-yoğun ve nispeten düşük teknoloji gerektiren sektörlerin ağırlığı hissedilirken, dünya ihracatında ileri teknoloji içeren, bilgi yoğun ve katma değeri yüksek sektörlerin ilk sıraları aldığı görülmektedir.

Tablo 2 - 8

Türkiye İhracatının Dünya İhracatındaki Payı (Milyar USD)

Yıllar	Dünya İhracatı	Türkiye İhracatı	Pay (%)
1938	23	0,12	0,49
1948	58	0,20	0,34
1958	107	0,25	0,23
1980	1.940	2,91	0,15
1985	1.832	7,96	0,43
1990	3.377	12,96	0,38
1991	3.493	13,59	0,39
1992	3.750	14,72	0,39
1993	3.747	15,35	0,41
1994	4.110	18,11	0,44
1995	4.925	21,64	0,44
1996	5.115	23,22	0,45
1997	5.295	26,25	0,50
1998	5.186	26,97	0,52
1999	5.625	26,00	0,50
2000	6.364	26,60	0,40
2001	6.162	31,20	0,52

Kaynak: DTM, Türkiye İhracatının Dünya İhracatındaki Payı, (Çevrimiçi) <http://www.foreigntrade.gov.tr/TICARET/ihrstr/tarih.htm> , 09.09.2005 ve WTO (2001), (Çevrimiçi) <http://www.wto.org/english/newse/pres01e/pr249e.htm#table1>, 05.10.2005.

Tablo 2-9'de görüldüğü gibi, işgücü yoğun ürünler ihracat içinde yaklaşık yüzde 43'lük bir paya sahiptir. Teknoloji yoğun ürünlerin ise toplam ihracat içinde ancak %9 payı bulunmaktadır. Dolayısıyla, gelecek yıllarda dünya pazarlarında rekabet etmek ve ihracatını artırmak isteyen Türkiye'nin mutlaka dünyadaki değişime uygun olarak, katma değeri yüksek, sermaye ve bilgi yoğun, ileri teknoloji sektörlerine doğru yönelmesi zorunluluğu ortaya çıkmaktadır.

Ülkeler itibariyle ihracat rakamlarını incelendiğinde Almanya'nın uzun yıllardır ihracat açısından birinci pazar olduğu görülmektedir. 1990 yıllardan beri sürekli artış gösteren Almanya ihracatı 5,5 milyar USD düzeyine yükselmiştir. Ancak, toplam ihracat içindeki payına bakıldığında 1990'lı yılların başında toplam ihracat içinde yüzde 23,3 olan pay, 2000 yılında yüzde 18,6 düzeyine düşmüştür. İhracat açısından en iyi ikinci partner ise ABD'dir. Bu ülkeye gerçekleştirilen ihracat 2000 yılında yüzde 28,7 gibi yüksek bir oranda artarak 3,1 milyar USD seviyesine ulaşmıştır. 1990 yılında bu değer 968 milyon USD iken toplam ihracat içindeki payı yüzde 7,5 dur. 2000 yılında ise ulaşılan 3,1 milyar USD'lık ihracat ile ABD'nin toplam ihracat içindeki payı 11,3'e yükselmiştir.

Tablo 2- 9

Türkiye'nin İhracatında İlk 10 Ülke

Ülkeler		Haziran			
		2001		2002	
		Değer	(%)	Değer	(%)
	Genel toplam	2,561,640	100.0	2,613,299	100.0
1-	Almanya	443,730	17.3	442,708	16.9
2-	A.B.D.	271,767	10.6	285,876	10.9
3-	İngiltere	193,329	7.5	227,145	8.7
4-	Fransa	164,691	6.4	186,631	7.1
5-	İtalya	207,107	8.1	165,994	6.4
6-	Hollanda	71,021	2.8	78,103	3.0
7-	İspanya	77,521	3.0	73,560	2.8
8-	Rusya	56,964	2.2	68,090	2.6
9-	İsrail	53,991	2.1	57,825	2.2
10-	Belçika ve Lüksembourg	61,858	2.4	53,984	2.1

Kaynak: DTM , İstatistikler , (Çevrimiçi) http://www.dtm.gov.tr/ead/ticaret/trk00/dstic00tablo_22.xls , 02.02.2005.

Yeni ekonominin katılımına zorunlu kıldığı ekonomik entegrasyonlara göre ihracat incelendiğinde Avrupa'nın oldukça önemli bir konuma sahiptir. Özellikle, Avrupa Birliği bu bölgede Türkiye'nin ticaret hacminin yüksek seyrettiği grubu oluşturmaktadır . NAFTA (ABD, Kanada, Meksika) ülkelerine ihracatta belirgin bir artış görölmektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) ülkelerine yapılan ihracat 1999 yılında yüzde 42,5 oranında düşerek 1,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, 2000 yılında yaşanan yüzde 7,6 oranındaki artış ile ihracat 1,6 milyar USD`a ulaşmıştır. (Tablo 2-11)

Tablo 2-10

İhracatın Ülke Grupları İtibariyle Dağılımı (Milyon USD)

Ülke Grupları	Haziran				
	2001		2002		Değişim
	Değer	(%)	Değer	(%)	(%)
İ H R A C A T					
Genel toplam	2,561,640	100.0	2,613,299	100.0	2.0
A-OECD ÜLKELERİ	1,743,428	68.1	1,801,370	68.9	3.3
1-Avrupa Birliği Ülkeleri	1,367,577	53.4	1,394,705	53.4	2.0
2-EFTA Ülkeleri	27,511	1.1	28,842	1.1	4.8
3-Diğer OECD Ülkeleri	348,340	13.6	377,823	14.5	8.5
B-TÜRKİYE SERBEST BÖLGELERİ	64,071	2.5	91,149	3.5	42.3
C-OECD ÜYESİ OLMAYAN ÜLKELER	754,142	29.4	720,780	27.6	-4.4
1-Avrupa Ülkeleri	175,851	6.9	221,636	8.5	26.0
2-Afrika Ülkeleri	128,760	5.0	119,842	4.6	-6.9
3-Amerika Ülkeleri	39,227	1.5	13,790	0.5	-64.8
4-Orta Doğu Ülkeleri	256,968	10.0	239,530	9.2	-6.8
5-Diğer Asya Ülkeleri	129,603	5.1	117,056	4.5	-9.7
6-Diğer Ülkeler	23,733	0.9	8,927	0.3	-62.4
SEÇİLMİŞ ÜLKE GRUPLARI					
Karadeniz Ekonomik İşbirliği	205,390	8.0	220,078	8.4	7.2
Ekonomik İşbirliği Teşkilatı	72,650	2.8	84,040	3.2	15.7
Bağımsız Devletler Topluluğu	134,846	5.3	142,866	5.5	5.9
Türk Cumhuriyetleri	44,684	1.7	41,846	1.6	-6.4
İslam Konferansı Teşkilatı	374,236	14.6	345,629	13.2	-7.6

Kaynak: DİE, Dış Ticaret İstatistikleri, (Çevrimiçi) www.die.gov.tr , 02.02.2005.

2.2.1.Türkiye'nin İhracat Rekabet Gücü

Türkiye'nin ihracat performansı geçmiş yıllarda diğer yükselen ekonomiler gibi olumlu olarak değerlendirilebilir. İhraç ürünlerinin rekabet gücü, ülkenin toplam rekabet gücünü etkileyeceği için , Türkiye'nin uluslararası pazarlardaki başarısını etkileyen faktörlerin analizi önem kazanmaktadır.²⁶

Beş yıllık uluslararası ticaret performansı incelendiğinde, Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin % 83.17'sinin dünya ihracat pazarının hızından daha hızlı hareket etmesi ve bu ürünlerin daha önceki tanımdan hareketle başarılı ve çok başarılı olarak nitelenmeleri, ülkenin ihracat ürünlerinin başarılı olduğunu göstermektedir.

Türkiye'nin ihraç tutarı en fazla olan 40 ürün ve bu ürünlerin rekabet gücü açısından başarısı Tablo 2-12'de gösterilmektedir. Tablodan da görüldüğü gibi bu ürünlerin büyük miktarı uluslararası alanda başarılı olurken, çok başarılı olarak nitelenebilecek ürün sayısının sınırlı olduğu görülmektedir.²⁷

Analiz sonunda Türkiye'nin ihraç ürünlerinin 431'i çok başarılı, 104'ü başarılı, 76'sı başarısız ve 76'sı da çok başarısız olarak nitelenmektedir. Çok başarılı (süper) olarak nitelenen ihraç ürünlerinin Türkiye'nin 5 yıllık ihracatında %57.2 oranında yer tutmaktadır. Başarılı ürünler % 26, başarısız ürünler % 11.1, çok başarısız ürünler de ihracatta %5.7 oranında paya sahiptir. Türkiye'nin ihraç ettiği ürünlerin, dünyanın ihracat büyüme hızı en fazla 100 ürünle karşılaştırıldığında çok da başarılı olmadığı, dünyayı izleyemediği ortaya çıkmaktadır. Örneğin, Türkiye, dünyanın en hızlı büyüyen 25 ürünü arasına sadece 2 ürün sokabilirken, 100 ürün arasında da 29 ürünle yeterli bir

²⁶ Halil İbrahim Şener, "Lizbon Stratejisi ve Türkiye'nin Rekabet Gücü", T.C.Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Nisan2004/Lizbon.htm>, 12.11.2005.

²⁷ C.Can Aktan, Emin Çivi ve .İstiklal Y. Vural,"İhracat Stratejisi", (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/ihracat/turkiye-ihracat-rekabetgucu.htm> , 08.11.2005.

performans sergileyememektedir. Dünyayı izleme bakımından Türkiye'nin rekabet gücü yüksek bir ülke olduğu sonucuna varılmamaktadır. Tablo 2-11 Türkiye'nin ihrac ürünleri arasındaki çok başarılı, başarılı, başarısız ve çok başarısız olarak sınıflanan ürünlere örnek verilmektedir.²⁸

Tablo 2 - 11
Türkiye'nin İhrac Ürünleri ve Rekabet Güçleri

Sıra	SITC Kodu	Ürün	İhracat Tutarı (MilyonUSD)	YE İRG	D İHRG
1	6762	Demir bar, çubuklar	4531	¶	¶
2	8453	Örme kazak, jarseler	4168	«	«
3	8454	Tişörtler, yelekler	3390	¶	¶
4	0577	Taze, kurutulmuş kuru yemiş	2709	«	«
5	8442	Takım elbise, elbise, gömlek	2488	Ú	Ú
6	1211	İşlenmemiş tütün	2095	«	«
7	8448	İç çamaşır	1918	ò	Ú
8	8481	Deri kıyafetler	1844	Ú	Ú
9	7731	Yalıtılmış kablolar	1557	¶	¶
10	8426	Pantolon	1427	¶	¶
11	6584	Çarşaf Takımı	1251	ò	ò
12	8414	Diğer pantolon çeşitleri	1226	«	«
13	8415	Gömlekler	1214	«	«
14	0567	Hazır preslenmiş sebzeler	1204	¶	¶
15	6727	Yarı işlenmiş demir, 25%+c	1156	ò	ò
16	7611	Renkli televizyon alıcıları	1095	«	«
17	0542	Kuru bakliyat	1073	¶	¶
18	6761	Sarılmış demir levha	1022	¶	¶
19	8427	Bluz	1009	«	«
20	0575	Taze ve kuru üzüm	969	¶	¶
21	8462	Örme iç çamaşırı,	932	«	«
22	0589	Kutulu kuru yemiş ve meyveler	913	«	«
23	6794	Demir ve çelik borular	848	«	«
24	7843	Motorlu araç diğer parçaları	830	«	«
25	6518	Yün ipliği	829	¶	¶
26	6513	Pamuk ipliği	822	«	«
27	8447	Gömlek tarzı bluzlar	822	¶	¶
28	0012	Canlı koyun, keçi	797	Ú	Ú
29	7831	Toplu taşıma araçları	786	«	«
30	0484	Ekmek, pişirilmiş ürünler	773	«	«
31	0622	Şekerlemeler	772	«	«

²⁸ Aktan, Çivi ve Vural , a.g.e.

32	7812	Yolcu taşıma araçları	759	«	«
33	6524	Diğer 85%+ pamuk kumaş 200g+	743	«	«
34	3344	Fuel oil	731	Ú	Ú
35	0461	Buğday unu	730	¶	«
36	0579	Taze ve kuru meyve	729	¶	¶
37	6592	Dokuma halı	711	¶	¶
38	6585	Perde	708	«	«
39	8428	İç çamaşır, gece çamaşırı	699	¶	¶
40	6612	Portlant çimento	683	«	«

«: Çok Başarılı ¶: Başarılı Ú: Başarısız ò: Çok Başarısız

Kaynak : C.Can Aktan, .Emin Çivi ve .İstiklal Y. Vural, "İhracat Stratejisi", (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/ihracat/turkiye-ihracat-rekabetgucu.htm> , 08.11.2005.

2.2.2.İhracatta Karşılaşılan Sorunlar

İhracatçı açısından bakıldığında Türkiye'nin temel sorununu üretim alanında karşımıza çıkmaktadır. Sağlıklı bir üretim yapısı oluşturmadan sağlıklı ve sürekli gelişen bir ticaret de mümkün olmamaktadır. Genel olarak üretim ile ihracatın birbirinden ayrı, bağımsız parçalar halinde analiz edilmeye çalışılması sağlıklı sonuçlar doğurmamaktadır. Üretim ağır finansal yükler, teknolojik eksiklikler, pahalı girdiler, yetersiz enerji, maliyeti yüksek işgücü ile zorlanmaktadır. Ekonomik yüklere ek olarak siyasi istikrarın bulunmaması firmaların orta ve uzun vadeli plan yapmalarını engellemektedir. İstikrarın kurulamadığı bir siyasi ortamda faaliyet gösteren ihracatçıların daha çok üretip satması imkansızdır.²⁹

Türkiye uluslararası platformda rekabet gücünü kaybetmekte ve yılların emeği ile kazanılmış pazarlarda varlığını sürdürme mücadelesi vermektedir. Ancak içerdeki şartların hiçbirisi de işletmeler yardımcı olmamaktadır. Avrupa Birliği ile yapılan

²⁹ Çağlayan Adıgüzel, "1990 Sonrası Türkiye'nin İhracatı ve İhracatta Karşılaşılan Problemler İle Bunların Çözümü İçin Öneriler", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni.Sos.Bil.Enst., İstanbul, 2002), s.15.

Gümrük Anlaşması'nın etkileride bulunmaktadır .³⁰ Avrupa Birliği'nin Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkelere Türkiye dahil olamamaktadır. AB' ye girmeye aday ülke olmakla beraber diğer aday ülkelerin yararlandığı pek çok program ve fonlardan yararlanamamaktadır. 11 Eylül olayları sonrasında ABD ile yapılan görüşmeler beklenen sonucu vermemiştir.³¹

Uzun yıllardır ulaşılmaya çalışılan ihracat ve ithalat hedeflerini destekleyecek radikal gelişmeler de yaşanmamaktadır. 1980 sonrası özel kesim yatırımlarının ticarete konu olan ve ticarete konu olmayan sektörler arasında dağılımının incelenmesi ortaya ilginç sonuçlar çıkarmaktadır. 1980 yılından sonra yatırımların sektörel dağılımında ortaya çıkan gelişmeler, yapısal uyum politikalarından beklenenin tersine bir gelişme göstermektedir. 1980 yılından önce ticarete konu olan özel kesim yatırımlarının GSMH içindeki payı 1971-1976 arası % 7.9; 1977-1979 arası % 6.9 civarındadır. Bu oran 1980 yılında % 5'e düşmüş ve 15 yıl aynı düzeyde kalmış ve 1993 yılından itibaren % 6'ya yükselmiştir. 1999-2000 ekonomik kriz yıllarında ise yine % 5'e gerilemiştir.

Halbuki özel kesimde ticarete konu olmayan sektörlerin GSMH içindeki payı 1981 yılında % 6'ya düşmüş, 1985 yılında artış göstermeye başlayarak 1994 yılında % 13'e yükselmiştir. Bu oran 1998 yılına kadar korunurken, kriz yılları olan 1999-2000 arasında yine % 11'e gerilemiştir. Özetle denilebilir ki, dışa açılma politikaları ile birlikte, Türkiye'de içe dönük sektörlerin yatırım oranlarında bir artış görülürken, dışa açık sektörlerin yatırım paylarında bir duraklama söz konusu olmuştur³²

Türkiye ve dünya ihracatının sektörel yapısı incelendiğinde dünya ihracatı ile Türkiye ihracatının sektörel dağılımı arasında hiçbir benzerlik görülmemesi önemli bir problemdir. 1980 sonrası dönemde, uygulanan teşvik politikaları sonucunda ihracatın

³⁰ M. Hakan Yalçınkaya, "Gümrük Birliği Sürecinde Türk İmalat Sanayinin Rekabet Gücü" , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni.Sos.Bil.Enst., İstanbul, 1997), s.47.

³¹ Nurhan Yentürk , "Yangın Söndü, Arsayı Kurtardık" , (Çevrimiçi) <http://www.aciksite.com/incs/yazilar.asp?Id=1459> , 16.04.2005.

³² A.e.

ürün kompozisyonu sanayi ürünleri lehine zenginleşerek değişirken, zaman içinde başka tür bir olumsuz yapı oluşmuş; sanayi ürünleri ihracatı dokuma-giyim ve demir-çelik ürünleri ihracatına büyük çapta bağımlı hale gelmiştir³³. Bu gelişmeler göz önüne alındığında, Türkiye'nin ihracatının, dünya ticaretinde yaşanan gelişmelere paralel bir gelişme göstermediği ifade edilmektedir.

Türkiye ihracatının sektörel yapısı incelendiğinde ise, sanayi ürünleri %82.6 gibi bir oranla ağırlıklı olmakla beraber, karşılaşılan yapının çok sağlıklı olduğunu söylemek güçtür. Dünya ihracatından %6 civarında pay alan tekstil ve konfeksiyon sektörü ihracatın yaklaşık %34'lük bölümünü oluşturmakta ve bu ihracatın %50'si AB' ye yönelmektedir. Bu bağımlı yapının sakıncası, bölgesel veya uluslararası konjonktürel değişimler ya da tüketici tercihlerindeki kaymaların etkilerinin ihracat performansına katlanarak yansıma riskidir. Bunun yanı sıra, sektörel bağımlılık dünya üretimi ve ticaretindeki sektörel trendlerin yakalanması sürecini de yavaşlatmaktadır. Örneğin, dünya ticaretindeki payı son on yılda katlanarak %14'lere ulaşan büro ve haberleşme cihazlarının Türkiye ihracatındaki payı %3.8'ler düzeyindedir. Aynı şekilde, tekstil-konfeksiyon grubunun dünya ihracatı içindeki %6'larda olan payı giderek azalmaktadır³⁴.

Türkiye ihracatının bölgesel dağılımı ile dünya ithalatının bölgesel dağılımı karşılaştırıldığında, dünya ithalatında, Kuzey ve Latin Amerika ile Asya bölgelerinin payı giderek artarken, Türkiye'nin söz konusu bölgelere yönelik ihracatının yeterli düzeyde gelişme göstermediği müşahede edilmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'nin eski Doğu Bloğu, Ortadoğu ve Afrika ülkelerine yönelik ihracat eğiliminin dünya ortalamasının üzerinde olduğu anlaşılmaktadır. Bu durum, Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan ülkelerle ticari ilişki yoğunluğunun daha fazla olması şeklinde açıklanabilir. Batı Avrupa'nın dünya ithalatı içerisindeki ağırlığı azalırken, 1996 yılı itibariyle

---

³³ "İhracat Stratejisi", T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr>, 18.06.2005.

³⁴ A.e.

Türkiye'nin anılan bölgeye yönelik ihracatının toplam ihracat içindeki payının yüzde 50,9 düzeyinde olması aşırı bir bölgesel yoğunlaşmaya işaret etmektedir³⁵.

Türkiye, 1980'li yıllardan itibaren, rekabet gücünü artıracak politikalara uyum sağlama çabası içinde olmuş ve bu çabaların sonucu 2001 yılında yaklaşık 31 milyar USD lık bir ihracata ulaşmıştır. Bununla birlikte, yıllar itibariyle ihracatın gelişimine bakıldığında, gerek dış pazar koşullarının gerek izlenen ekonomi politikalarının etkisi sonucunda istikrarlı bir ihracat artışının sağlanamadığı gözlenmektedir. Örneğin, 1982 yılında ihracat % 22 oranında artarken 1983 yılında ihracatın artmaması, 1986 yılında ise % 6 oranında küçülmesi istikrarlı bir gelişmenin sürdürülmediğini göstermektedir.

Son yıllarda uluslararası ticaretin yapısında da önemli değişiklikler meydana gelmektedir. Bu değişikliklerin en göze çarpanı ise dikey ihtisaslaşmadır. İhraç edilen ürünler için ithal girdi kullanımı olarak tanımlanan dikey ihtisaslaşmanın dünyada son yirmi beş yılda % 40 oranında büyüme göstererek, dünya ticaretinin % 30'unu kapsamıştır³⁶. Bu konuda kamu yetkilileri çok dikkatli olmalı, gereğinden fazla dikey ihtisaslaşmaya gidilmesine izin verilmemelidir.

Ülke ihracatında en büyük desteklerden birini veren Eximbank'ın kaynak sorunu büyüktür. Bu sorununun çözülmemesi KOBİ'lerin ihracata yönelmelerinde yeterli desteği elde edememesine yol açmaktadır. KOBİ'lerin ihracat pazarına çekilmesi bu firmaları hem rekabetçi açıdan güçlendirecek, hem de vizyonlarının gelişmesine yardım edecektir.

İhracat yapmak isteyen firmaların ihracatı arttıramamalarının nedeni sadece kamudan ve ihracat stratejilerinin yanlışlığından kaynaklanmamaktadır. Ayrıca dış pazarların sürekli değişim içinde olması, bu pazarların çeşitli sınırlar koymaları da

---

³⁵ **A.e.**

³⁶ "İhracat Rekabet Gücü ile Artıyor", **Activeline**, (Çevrimiçi) <http://www.activefinans.com/activeline/sayi21/ihracat.html>, 16.06.2005.

işletmeler açısından çeşitli sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. İşletmelerin dış pazarlarda başarılı olabilmeleri ve rekabet edebilmeleri için bu sorunları ve engelleri analiz ederek aşmanın yollarını aramaları gerekmektedir.

Öncelikle bir çok ülke ithaline izin verdiği ürünlerin çeşitli standartları kapsamasını ve bu standartları karşıladığına dair belgeye sahip olunmasını zorunlu kılmaktadır. Örneğin Avrupa Birliği CE işaretinin kullanımı başlamıştır. Bu işareti taşımayan malların toplulukta üretimi veya satışını yasaklamıştır. Bu tür zorunlu işaretlere ek olarak ürünün uluslararası alanda kabul görürlüğünü arttıracak çeşitli standartlara da sahip olmak, Türk ürünlerinin büyük ve gelişmiş pazarlara girmesi açısından zorunluluktur. Kalite güvencesi verildiğini gösteren ISO 9000 Standartlarına veya doğal çevreye önem verildiğini gösteren ISO 14000 Çevre Yönetim Sistemi Belgesine işletmelerin sahip olması gerekmektedir. Bu tür zorunluluklar Türk firmalarının yapılarını yeniden elden geçirmelerini ve teknolojik değişimi hızla gerçekleştirmelerini zorunlu kılmaktadır.

Dış pazarlara açılmak isteyen KOBİ'ler ve dış ülke deneyimi olmayan bir kısım büyük firmalar dış ticaret konusunda uzman elemanların yetersizliği yaşamaktadır. Türkiye'deki firmaların yaklaşık % 98'inin KOBİ olduğu noktasında dış pazarlara açılma konusunda uzman eleman yetersizliği bu firmaların önünü tıkamaktadır. Ayrıca bu firmaların teknolojik değişimi de takip etmeleri ve yeni teknolojiyi uygulamaya koymaları kolay olmamaktadır. Bilgisizlik ve vizyon problemi yüzünden dış pazarları, iç talebin yetersiz olduğu dönemlerde kısa süreli çözüm olarak düşünmeleri yeni teknolojilere sahip olmalarını ve yeni yönetim kabiliyetleri geliştirmelerini önlemektedir.³⁷

Türkiye'nin dış pazarlardaki önündeki en önemli engellerden birisi de Türk malı imajıdır. Kalitesiz ve ucuz mal imajının Türk firmalarının dış pazarlardaki başarılı

---

³⁷ Aktan, Çivi ve Vural , **a.g.e.**

olmasını güçleştirmektedir. Daha önce girilmesi düşünülen pazarlarda faaliyet gösteren firmaların bıraktığı imajı değiştirmek güçtür. Uzun bir dönem sonunda oluşan ülke imajının kısa sürede değişmesi kolay değildir.

Dünyayı hızla çepeçevre saran ve koşullarını zorla kabul ettiren küreselleşme hareketleri ve bölgesel bloklaşmalar Türkiye'ye önemli fırsatlar sunduğu gibi, bir o kadar da yeni ve çözümleri de güç tehditler getirmektedir. Bu tehdit ve fırsatların değerlendirilmesi sonucu, ulusal ihracat stratejisinin temel hedefini, “dünya ekonomisinin sunduğu fırsatlardan yararlanma imkanlarını ararken, dünya ekonomisinin getirdiği tehditleri bertaraf edecek politikaların uygulanması ve uluslararası ticaretten daha fazla pay alınmasının sağlanması” oluşturmaktadır³⁸. Oldukça ciddi çalışma gerektiren bu hedeflere ulaşılabilmesi, Türkiye'nin rekabet gücünü geliştirecek uygulamaların hızla hayata geçirilebilmesine bağlıdır. Rekabet gücü artışının beraberinde sürdürülebilir ihracat artışını da beraberinde taşıyacaktır. Türkiye'nin rekabet gücünün artırılması ve sürdürülebilir ihracat artışının sağlanması tüm dünyada sürekli kendini hissettiren değişimin algılanmasına, analiz edilmesine ve oluşturulan ülke vizyonundan hareketle kısa ve uzun dönemli stratejilerin oluşturulması ve bu stratejiler doğrultusunda gerekli adımların hızlı bir şekilde atılmasıyla mümkündür.

Stratejinin bulunmadığı durumlarda, öncelikler belirlenmesi güçleşmekte, üzerinde durulması gereken konular, karşılaşılabilecek fırsatlar, hangi kaynaklara odaklanması gerektiği ve kısıtların neler olduğu tahmin edilmesi güçleşmektedir. Stratejinin oluşmaması, Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerde oldukça önemli rolü bulunan ve ticari destek hizmetlerinin kaynağı olan devlet ve bu tür hizmetlerin kullanıcısı olan özel sektör arasında paylaşılmış bir vizyonun bulunmamasına yol açar. Stratejinin oluşmaması, ticaret destek hizmeti sağlayan kurumlar arasında da koordinasyon problemi ortaya çıkarır. Stratejinin bulunmaması, insani ve finansal kaynakların boşa kullanımına neden olur. Strateji oluşturulurken, dünyadaki gelişmeler,

ve Türkiye'nin imkanları tespit edilmeli, dışa açık sektörlerde, yeni yatırımlara, ve teknolojik gelişmeye dayalı, bir rekabet gücü kazanılması hedeflenmelidir.

2.2.3.Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın “Ulusal İhracat Stratejisi”

Türkiye'nin uluslararası ticaretten daha büyük bir pay almasını sağlamak için nasıl bir strateji belirlenmesi gerekir” sorusuna cevap bulmak amacıyla Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yapılan çalışmada, 2000'li yıllarda, Türkiye'nin, giderek daha büyük bir hızla küreselleşen dünyadaki konumu belirlenmeye çalışılarak, ihracata ilişkin hedefler ortaya konulmuş ve bu hedeflere ulaşabilmek amacıyla Türkiye'nin rekabet gücünü artıracak politikaların üretilmesine ve önerilmesine çalışılmıştır.

DTM çalışmasının I. bölümünde Türkiye ihracatının uzun dönem itibariyle gelişimi ve mevcut yapısı ortaya konulmaya çalışılmış, bunun yanı sıra, ihracat bir “Kuvvet Analizi” çerçevesinde irdelenerek, Türkiye ihracatının güçlü ve zayıf yönleri ortaya konulmuş ve ihracatın önündeki fırsat ve tehditler belirlenmiştir. (Tablo2-12)

II. Bölümde, dünyadaki ekonomik ve ticarî gelişmeler dikkate alınarak, uzun vadeli bölgesel ve sektörel hedefler belirlenmeye çalışılmıştır. Ayrıca, strateji hedeflerine ulaşmadaki koşullar, öncelikleri itibariyle ele alınmış ve “bu hedeflere ulaşabilmek için neler yapılmalıdır” sorusuna cevap aranmıştır. Bu bölümün sonuç aşamasında ise, 2005 yılına ilişkin projeksiyonlar yapılarak, Türkiye ihracatının artması için gerekli temel koşulların bir kere daha altı çizilmiştir.³⁹Çalışmada Türkiye ihracatının bugün karşı karşıya bulunduğu yapısal sorunlar üç ana başlık altında toplanmıştır : Sektörel Bağımlılık, Bölgesel Bağımlılık, İstikrarlı İhracat Artışının Sağlanamaması.

---

³⁸ “İhracat Stratejisi”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr> , 18.06.2005.

³⁹ Aktan, Çivi ve Vural, " İhracat Stratejisi", (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/ihracat/turkiye-ihracat-strateji.htm>) , 04.02.2005.

1980 sonrası dönemde, kaynak yoğun ve emek yoğun mal ihracatının artması şeklinde yaşanan gelişmeler sonrası, ihracatın bir kaç sektöre bağımlı hale geldiği ifade edilmektedir.

1996 yılı Türkiye ihracatının bölgesel dağılımı ile dünya ithalatının bölgesel dağılımı karşılaştırıldığında, dünya ithalatında, Kuzey ve Latin Amerika ile Asya bölgelerinin payı giderek artarken, Türkiye'nin söz konusu bölgelere yönelik ihracatının yeterli düzeyde gelişme göstermediği gözlemlenmektedir. Diğer taraftan, Türkiye'nin eski Doğu Bloğu, Ortadoğu ve Afrika ülkelerine yönelik ihracat eğiliminin dünya ortalamasının üzerinde olduğu, bu durumun, Türkiye'nin yakın çevresinde yer alan ülkelerle ticari ilişki yoğunluğunun daha fazla olduğu söylenmektedir.

Yıllar itibariyle ihracatın gelişimine bakıldığında, gerek dış pazar koşullarının gerek izlenen ekonomi politikalarının etkisi sonucunda istikrarlı bir ihracat artışının sağlanamadığı ifade edilmektedir.

Çalışmada, ülke ihracatı açısından kuvvet analizi, ülkenin, ihracat gücünü etkileyen güçlü ve zayıf yönleri belirlenmiş ve uluslararası piyasadaki mevcut olan ve daha sonradan ortaya çıkması muhtemel yeni fırsat ve risklerin değerlendirilmesi ve uzun vadeli bir tedbirler ortaya konulmuştur. Çalışmada bu tehdit ve fırsatların değerlendirilmesi sonucu, ulusal ihracat stratejisinin temel hedefi, “dünya ekonomisinin sunduğu fırsatlardan yararlanma imkanlarını ararken, dünya ekonomisinin getirdiği tehditleri bertaraf edecek politikaların uygulanması ve uluslararası ticaretten daha fazla pay alınmasının sağlanması” olarak belirtilmektedir. Bu bağlamda, “Ulusal İhracat Stratejisi”nin temel unsurları; katma değeri yüksek, bilgi yoğun ürünleri ihraç etmek, sürdürülebilir ihracat artışını sağlamak, alım gücü yüksek, genç nüfuslu, dinamik pazarlara yönelmek, nihai tüketiciye ulaşmak, ihracatı, organize olmuş kuruluşlar (Çok

ortaklı sektörel dış ticaret şirketleri, dış ticaret sermaye şirketleri gibi) vasıtasıyla gerçekleştirmek olarak belirtilmiştir.⁴⁰

Tablo 2 - 12
Türkiye İçin SWOT Analizi

Kuvvetli Yönler	Zayıf Yönler
· Eğitilebilir Nüfus	· Dış Ticaret Stratejisinin Uygulanma Zorluğu
· Jeoekonomik Konum	· Eğitim Eksikliği
· Firma Yapısı	· Tek Pazar Ve Az Sayıda Sektöre Bağımlılık
· İhracatın Öneminin Anlaşılması	· Makro Ekonomik İstikrarsızlık
· Gelişmiş Bankacılık Sistemi	· Özelleştirmede Gecikme
· Müteahhitlik Hizmetleri	· Yabancı Sermayenin Ülkeye Çekilememesi
· Karayolu Taşımacılığı	· Kaynak Yetersizliği
	· Teknoloji Üretmemesi
	· Diğer Taşımacılık Türleri
	· Girdi Maliyetlerinin Yüksekliği
	· Yatırımların Yönlendirilememesi
	· Türk Malı İmajı Ve Markalarımızın Olmaması
Tehditler	Fırsatlar
· Küreselleşme (Yanlış Politikalar)	· Küreselleşme (Doğru Politikalar)
· Uluslararası Rekabetin Artması	· Ticaret Ve Ekonomik İşbirliği Anlaşmaları Ve Karma Ekonomik Komisyonlar
· Uluslararası Mevzuat	· AB'nin Yeniden Yapılanması
	· Gap
· Bölgesel Entegrasyonlar	· Serbest Ticaret Anlaşmaları
· Bölgesel Siyasi Krizler	· DTÖ Kuralları Ve Liberalizasyon
· Dünya Ekonomilerindeki Krizler	· Türk Cumhuriyetleri
· Tarife Dışı Engeller	· Avrasya Enerji Koridoru
· Enerji Darboğazı	· Bölgesel Siyasi Krizler
	· Yurtdışındaki Yatırımcı Türk İş Adamları
	· Yurda Gelen Turistler

Kaynak: DTM, İhracat Stratejisi,(Çevrimiçi) www.dtm.gov.tr , 16.08.2005.

⁴⁰ Aktan, Çivi ve Vural " İhracat Stratejisi", (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/ihracat/turkiye-ihracat-strateji.htm> , 16.08.2005.

Ulusal ihracat stratejisi belirlenirken, öncelikle, kısa vadede uluslararası pazarlarda rekabet edebilecek durumdaki ürünler ve ürün grupları tespit edilmiş, daha sonra, Türkiye'nin mevcut üretim ve ihracat yapısı göz önünde tutularak, dünya ticaretindeki yoğunlaşmanın hangi sektörlerle doğru kaydığı incelenmiş ve Türkiye için hedef sektörler bu çalışmaların sonucuna göre belirlenmiştir.

Türkiye'nin üretim yapısı ve yaratılacak katma değer gibi hususlar dikkate alındığında, dünya ticaretinde payı giderek artan sektörler hedef sektör olarak belirlenmiştir. Çalışmada;

- § Tekstil ve Konfeksiyon Sanayii (Moda ve Markaya Yönelik)
- § Elektrikli ve Elektronik Makine ve Cihazlar Sanayii
- § Otomotiv Ana ve Yan Sanayii
- § Makine-İmalat Sanayii
- § Bilişim Sektörü
- § Demir-Çelik (Yassı Ürün) Sanayii
- § Gıda Sanayii
- § Toprak Sanayii Ürünleri

stratejik hedef sektörler olarak tespit edilmiştir.

2000'li yıllarda Türkiye'nin ihracatta hangi pazarlara yönelmesi gerektiğinin tespiti bu stratejinin diğer önemli bir bölümünü oluşturmuştur. Hedef pazarlar belirlenirken, bir yandan Türkiye'nin coğrafi konumunun sağladığı fırsatlar, diğer yandan da dünya ticaretindeki bölgesel gelişmeler ve trendler dikkate alınmıştır. Türkiye'nin 2000'li yıllarda "alım gücü yüksek, genç nüfuslu ve dinamik pazarlarda nihaî tüketiciye ulaşmasını sağlayacak" politikaları uygulaması, izlenecek stratejinin temel ilkesini oluşturmuştur. Bu çerçevede;BDT Ülkeleri (Rusya, Ukrayna ve Türk

Cumhuriyetleri), Merkezi ve Doğu Avrupa Ülkeleri, K. Amerika (ABD ve Kanada), Uzakdoğu (Çin Bloğu, Japonya, Hindistan, Endonezya, Malezya ve Singapur), Latin Amerika (Meksika, Brezilya ve Arjantin), Ortadoğu (Mısır, İsrail ve Körfez), Güney Afrika Cumhuriyeti Türkiye'nin hedef pazarları olarak tespit edilmiştir.⁴¹

Sürdürülebilir ihracat artışının sağlanması, öncelikli olarak Türk sanayiinin rekabet gücüne, rekabet gücünün artırılması ise şu belirtilen koşulların yerine getirilmesine bağlı olduğu ifade edilmektedir: Teknolojik yapının yenilenmesi, Stratejik pazarlama yöntemlerinin gözden geçirilmesi , Girdi maliyetlerinin düşürülmesi, uluslararası mevzuata uyum ve ulusal mevzuatta koordinasyon sağlanması, Yeniden yapılanmanın sağlanması.

Küreselleşen dünyada, firmalarının rekabet gücünü artırmak isteyen bir ülkenin, mutlaka işletmelerin yeni teknolojilere uyum sağlamasını kolaylaştıracak tedbirleri alması gerektiği noktasından hareketle, uluslararası piyasalarda rekabet gücünü artırmak isteyen Türkiye'nin, mevcut teknolojik yapısını değiştirmesi ve geliştirmesi kaçınılmaz bir zorunluluk olduğu ifade edilmiştir. Teknolojik yapının yenilenmesi ve geliştirilmesi için ise öncelikli olarak Türkiye'nin "Ulusal Bilim ve Teknoloji Politikası" nın belirlenmesi gerektiği ve bu politikaların, Eğitim Sisteminin Yeniden Düzenlenmesi, Türkiye Akreditasyon Konseyi Yasasının Çıkarılması, Ulusal AR-GE Bütçesi Oluşturulması, Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezinin Kurulması, Teknoloji Geliştirme Bölgeleri Yasası'nın Çıkarılması, Üniversite-Sanayi Ortak İşbirliği Merkezlerinin Kurulması, Risk Sermayesi Yatırım Ortaklıklarının Yaygınlaştırılması kapsamı gerektiği belirtilmiştir.⁴²

Stratejik tutundurma faaliyetleri özellikle Türk Malı imajının oluşturulmasına odaklanmıştır. Türkiye açısından ürün çeşitlendirmesi kadar önemli olan bir diğer husus ise, dış pazarlarda Türkiye ve Türk Malı imajının oluşturulması veya var olan olumsuz

---

⁴¹ A.e.

imajın düzeltilmesi ve marka oluşturularak bunların tanıtımının sağlanması gerekliliği vurgulanmıştır. Bu amaçlara ulaşabilmek için de, “Tanıtım Faaliyetleri”ne özel önem verilmesi gerektiği belirtilmiştir.

Girdi maliyetlerinin düşürülmesi için, kur politikalarının kontrol altına alınması, ucuz enerji sağlanması, ihracat finansmanının yaygınlaştırılması, ucuz ve kaliteli hammadde ve işgücü sağlanmasının gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Gerek bölgesel entegrasyon, gerek küresel entegrasyon yolunda atılan adımlar Türkiye’yi doğrudan etkilediği, özellikle, küreselleşmede önemli bir rol oynamaya başlayan Dünya Ticaret Örgütü’nün (DTÖ) gündemi Türkiye tarafından yakından izlenmesi gerektiği ve kendi menfaatleri doğrultusunda anılan kuruluşta aktif olarak rol oynaması gerekliliği vurgulanmıştır.

Sadece ihracat açısından değil, aynı zamanda ekonomik gelişme ve kalkınma açısından da altyapı imkanlarının geliştirilmesi büyük önem arz ettiği belirtilmektedir. Bu nedenle ulaştırma altyapısı , haberleşme (Telekomünikasyon) altyapısı kuvvetlendirilmeli, yabancı sermaye girişini ve yatırımları artıracak makro ekonomik istikrar ortamı sağlanmalı, ihracatçı firmaların örgütlenmesi gerçekleştirilmelidir.

Bu stratejide önerilen politikaların tamamen olmasa da, büyük çapta hayata geçirilmesi halinde, Türkiye, dünya ticaretinden bugün aldığından daha büyük bir pay alacağı ve 2005 yılında 85 milyar dolarlık ihracat hedefi makul bir büyüklük olarak ortaya konulabileceği belirtilmektedir. Çalışmada sonuç olarak, dünya ticaretinden daha büyük bir pay almak için, daha iddialı ve daha cesaretli olunması, gerçekçi uygulamalara başvurulması gereği, toplumun her kesimince kabul edilmesinin gerekliliği ifade edilmektedir.⁴³

---

⁴² **A.e.**

⁴³ Aktan, Çivi ve Vural , **a.g.e.**

2.3.TÜRKİYE`NİN İTHALAT YAPISI

2.3.1. Türkiye`nin İthalat Yapısına Genel Bakış

Türkiye`nin ithalat politikası , Osmanlı İmparatorluğu döneminden bu yana önemli değişiklikler göstermiş ve dönemin dünya ekonomik konjonktürü , ülkedeki kaynakların düzeyi, teknolojik gelişmelerin etkileri, zamanın ekonomik, siyasi, askeri ve sosyal anlayışı bu ithalat politikalarının tespitinde ana unsurları oluşturmuşlardır.

Bu bölümde önce Cumhuriyet döneminde yürürlüğe konulan politikaların uygulanış şekli ve etkilerinin iyi anlaşılabilmesi amacı ile Osmanlı İmparatorluğu`nun Cumhuriyet arifesindeki görünümünün ele alınacak , sonra Cumhuriyet dönemi üç dönem olarak incelenecektir.

2.3.2. Cumhuriyet Öncesi Dönem

Osmanlı İmparatorluğu`nun son döneminde dış ticaret politikası gümrük politikasından ibaret olmuş ve genellikle dış ticaret ithalatın %70'ine varan oranlarda açık vermiştir. Bu dönemde, ortalama olarak ithalat %8 , ihracat %1 oranında gümrük vergisine tabi tutulmuştur. Gümrük vergileri dışında başkaca bir ithalat politikası takip edilmemiştir. Ancak, özel durumlarda iâşe amacıyla bazı gıda maddelerinin ihracatında kısıtlamalara gidilmiştir.

Bu dönem de , başta kapitülasyonlar olmak üzere çoğu Avrupa ülkelerine Osmanlı İmparatorluğu`na verilen tavizlerin etkilerinin bir yansıması olarak, Osmanlı Devleti gümrük vergilerini mali düşüncelerle yükseltmeye çalışsa da bu ülkelerinin büyük ölçüde tepkileriyle karşılaşmıştır.⁴⁴

---

⁴⁴ “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Dış Ticaret”, T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı , (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ekonomi/75yilbk/cumdis.htm> , 05.01.2006.

Bu tepkilerin sonucunda , ülke Avrupa'nın açık pazarı haline gelmiş, ithalat hızla artarken, genellikle ilkel metotlarla üretilen tarım ürünleri ağırlıklı ihracat önemli bir gelişme kaydedememiş ve sonuçta büyük ödemeler dengesi açıkları oluşmuştur.⁴⁵

Yerli sanayii korumak için zaman zaman bazı tedbirler alınmışsa da bunlar dış baskılar ve özellikle kapitülasyonların da etkileriyle başarılı sonuçlar vermemiştir. 1908 yılında gümrük vergileri oranı %11'e çıkarılmış, bunun da hazineye gelir sağlamak dışında yararı olmamıştır.

Kapitülasyonların olumsuz etkilerinin kabulü ve kaldırılması gerektiği konusunda Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün siyasi akımların istisnai bir şekilde görüş birliğine varmalarına rağmen, kapitülasyonların bir türlü kaldırılamamış ve ekonomik açıdan hayati olan kapitülasyon meselesi Cumhuriyetin kuruluşundan sonra çözüme kavuşturulmuştur.

2.3.3. Cumhuriyet Dönemi

2.3.3.1. 1923 – 1950 Dönemi

Lozan Anlaşması ve eki Ticaret Mukavelesi'ne Türk tarafının 5 yıl süre ile gümrük tarifelerini arttırmaması şeklinde bir hüküm konulmuştur. Bu hüküm çerçevesinde Cumhuriyetin ilanından 1928 yılı sonuna kadar tamamen liberal bir dış ticaret politikası izlenmiştir. Başka bir ifadeyle, bu safhada Türkiye'de müstakil bir ithalat rejimi uygulanamamıştır.

Bu dönemde , sanayi maddeleri üretiminde tekelci konumuna gelen Avrupa ülkeleri, gümrük idarelerinin denetimi ve gümrük vergilerinin yükseltmemesi

---

⁴⁵Şevket Pamuk, **100 Soruda Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi 1500 - 1914**, İstanbul, Koç Yayınları, 2003, s.27.

konusundaki kapitülasyonların tabii bir sonucu olarak Osmanlı İmparatorluğu'nun pazarına büyük ölçüde hakim olmuşlardır. İdari denetime ve gümrük vergilerine ilişkin hakları ise, 5 yıllık süre ile gümrük tarifelerinin yükseltilmesinin askıya alınması sayesinde yok edilebilmiştir. Bu dönem Osmanlı Devleti'nin ekonomik açıdan sonunu getiren ve ulusal bir sorun haline alan ödünlerin yok edildiği ve bir yenilenme dönemidir.

Yine bu dönemde , ulusal sanayinin kurulması ve teşvik edilmesi gereği belirlenmiş olmasına rağmen, ithalat politikasının yukarıda ifade edilen nedenle belirlenen amaca yönelik olarak kullanılamaması bu planı geciktirmiştir.

Ulusal sanayinin kurulabilmesi ve korunabilmesi için bağımsız politikaların oluşturulabildiği ve uygulamaya konulduğu dönemin başlangıcı olan 1929-1950 döneminde , 1929 yılından itibaren ithalatta korumacı bir politika uygulanmıştır. Ancak, bu da Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan borçların ödemeleri ve artan dış ticaret açıklarıyla büyük boyutlara ulaşan ödemeler dengesi açıklarını kapatmaya yeterli olamamıştır.

İthalatta korumacı politikaları desteklemek amacıyla 1929 yılında çıkarılan Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ile yabancı hisse senetleri ile döviz alım satımına da bazı kısıtlamalar konulmuştur.⁴⁶

1930 yılında yürürlüğe giren Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun ile de kambiyo rejimine bazı sınırlamalar getirilmiştir. Yaklaşık 10 yıl uygulanan bu politika ile bazı maddelerin ithali yasaklanmış, alınan tedbirler ve getirilen yasal düzenlemelerle çok taraflı mübadele yerine iki taraflı mübadele ve ikili denge politikaları tercih edilmiştir. Bu politika ile dış ticaret dengesi kurulabilmekle birlikte, dar anlamda takas uygulaması sonucunda dış ticaret hacmimiz önemli oranda

küçülmüştür. Uygulanan ikili mübadele sisteminin en ilginç sonucu, 1930'ların sonunda dış ticaretimizin ağırlıklı olarak Almanya'ya bağlı hale gelmesi şeklinde ortaya çıkmıştır. Nitekim, 1938 yılında Almanya'nın ithalatımızdaki payı %47, ihracatımızdaki payı ise %43 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin dış ticaretinin seyri ve uygulanan politikalar İkinci Dünya Savaşı ile birlikte değişiklik göstermiştir. Savaşın başlamasıyla birlikte Türkiye'nin ihracatı artmış, ithalatı azalmış ve dış ticaret fazlası ortaya çıkmıştır. Ancak, savaşın uzun sürmesi ile askeri tedbirlerin de sonucu olarak ihracat daralmış ve dış ticarete takas ile kliring sistemleri tercih edilmiştir. Almanya'nın dış ticaretteki önemi daha da artmıştır. Savaş sona erdikten sonra Almanya'ya bağımlılık ortadan kalkmış, ancak savaş sonrası dünya ekonomisindeki arz yetersizliğinden dolayı ithalat yeterli düzeyde gerçekleşmemiş ve dış ticaret dengesi 1946 yılına kadar fazla vermiştir.

Özellikle 1947 yılından itibaren dış ticaret açıkları ortaya çıkmaya başlamıştır.1948 yılında alınan Marshall yardımının da etkisi ile ithalat daha da kolay yapılır hale gelmiştir. Buna ilave olarak, bu yıllarda alınan kararlarla dış ticaretimizdeki kısıtlamalar büyük ölçüde kaldırılmış, dış ticarete takas usulü belirli mallara uygulanır hale getirilmiştir.⁴⁷

2.3.3.2.1950 – 1980 Dönemi

Türkiye de uygulanan ekonomi politikasının bir yansıması olarak dış ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki uygulamalara da bu dönem içerisinde başlanmıştır.

---

⁴⁶ “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Dış Ticaret”, T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ekonomi/75yilbk/cumdis.htm>, 05.01.2006.

⁴⁷ Vural Savaş, **İktisadın Tarihi**, 4.Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000, s.161.

10 Ağustos ve 4 Ekim 1950 kararları ile dış ticarete ilk kez sürekli dış ticaret rejimi yürürlüğe konmuştur. Bundan önceki dönemde her ülke ile ticaret imzalanan tekil ticaret anlaşmaları ile yapılmaktadır.⁴⁸

1950 yılında genellikle bir yıl önce ithal edilen malların serbestleştirilmesi şeklinde ithalatta başlatılan kapsamlı liberasyon politikası 1953 yılı sonuna kadar sürdürülebilmıştır. Bu dönemde gerçekleştirilen serbestleştirme oranı %75'e ulaşmıştır. Bu uygulama yeni ekonomik şartlar sonucu 1954'te sona erdirilmiştir.

1954 yılından itibaren ise dış ticarete kısıtlamalara gidilmiştir. Bu dönemde, ihracatta gözlemlenen yavaşlamaya paralel bir şekilde dış ticaret dengesinin kurulabilmesi amacı ile ithalatta da kısıtlamalar gittikçe arttırılmıştır.

İthalat politikaları açısından 1958-1980 döneminin özel bir anlamı bulunmaktadır. Türkiye de ithalat politikalarının temel göstergesi olan ithalat rejimi uygulamasına ilk defa 1958 yılında başladığı ifade edilmektedir.

Ağustos 1958'de alınan istikrar tedbirleriyle ihracatta serbesti esasları belirlenmiş, ithalatın ise global kotalara göre yapılması esasları getirilmiştir. Kambiyo kontrolü de sürdürülmüştür. Ayrıca, 1958-1980 döneminin ilk safhasında alınan istikrar tedbirleri ile belirlenen esaslar 1980'li yılların başlarına kadar sürdürülmüştür. Bu dönemde ithalat; liberasyon listeleri, tahsisli ithal malları ve anlaşmalı ülkeler kontenjan listeleri çerçevesinde yürütülmüştür.

1963 – 1980 yılları arasında, ekonomide planlı dönem uygulamasına tanık olunmuş , yerli sanayinin korunmasına ağırlık verilmiş, ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme politikası izlenmiş ve ithalatta kontroller biraz daha arttırılmıştır. Ancak,

---

⁴⁸ Arslan Başer Kafaoğlu , **Türkiye Ekonomisi ;Yakın Tarih-1**, 1.Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004, s.43.

uygulanan bu ekonomik politikalar kaynakların rasyonel bir şekilde kullanılmasını engellemiş, sanayicinin kalitesiz ve pahalı hammadde kullanımına yol açmış, dolayısıyla ihraç konusu malların rekabet gücünü yitirmesine sebep olmuş ve dış ticarete tıkanıklıklara yol açmıştır. Devlet tarafından çoğu suni olan tedbirlerle korunan sanayi, maliyet düşürücü tedbirler alma gereğini duymamış, çağdaş teknolojileri ithal etmemiş, dış dünyadan ayrı, bir başka ifadeyle, kapalı bir ekonomik model içerisinde faaliyetini sürdürmüştür.

Bu dönemin içerisinde ithalat politikalarını temelden etkileyecek bir diğer gelişme ise Türkiye yi Avrupa Ekonomik Topluluğu'na ortak üye yapan, gümrük birliğinin gerçekleştirilmesini takiben tam üyeliği öngören Ankara Anlaşması ile Katma Protokol'ün sırası ile 1964 ve 1973 yıllarında uygulamaya konulması ile ortaya çıkmıştır.⁴⁹

2.3.3.3. 1980 – 2005 Dönemi

1980 yılında yürürlüğe konulan istikrar tedbirleri, kaynak kullanımında optimum verim esasını hedef almış ve o yılların ekonomik şartları içerisinde bir çok alanda olduğu gibi dış ticarete de serbestleşmenin ilk adımları atılmaya başlanmıştır. İstikrar önlemlerinin temel amaçlarından birinin dış ödemeler dengesinin ve özellikle cari işlemler dengesinin iyileştirilmesi olduğu dikkate alındığında, ithalat politikalarını da içine alan geniş kapsamlı bir ekonomik liberasyon hareketinin başlatılmasının gerekli olduğu görülmektedir.

1980-84 döneminde, kredi itibarının arttırılabilmesi ve sağlanan yeni imkanlar sayesinde ithalat normal bir düzene kavuşturulmuş, sınırlamalar önemli ölçüde kaldırılmış ve dış ticarete dış dünya ile bütünleşme ilkesi göz önünde tutulmuştur. Bu

---

⁴⁹ “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Dış Ticaret”, T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı , (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ekonomi/75yilbk/cumdis.htm> , 05.01.2006.

dönemde özellikle doğu bloku ülkeleriyle yürütölen kliring sistemine dayalı dış ticaret uygulamalarına son verilmiş, kota uygulamaları kaldırılmış ve ithal edilebilecek maddeler listelerinde genişlemeler sağlanmıştır.

1980-84 döneminde, alınan bu önlemlere rağmen asıl liberalleşme politikasının 1984 yılında başlatıldığı ve uygulamanın günümüze kadar boyutları genişletilerek ve kesintisiz bir şekilde sürdüröldüğü gözlemlenmektedir.

1984 yılında başlatılan yeni ithalat politikasının temel amaçları,⁵⁰

- § İç fiyatların yükselmesini önleyebilmek ve tüketiciyi korumak amacıyla aşırı derecede korunan sanayinin kademeli bir şekilde dış rekabete açılmasının sağlanması,
- § Dış ticaretin mümkün olduğu kadar serbestleşmesinin sağlanması,
- § Yeteri kadar üretilmeyen veya dağıtımında aksaklıklar görölen maddelerin fiyatlarında gözlenen aşırı yükselmelerin önlenmesi,
- § Kaçakçılığın ve karaborsanın bertaraf edilmesi,

şeklinde özetlenebilir.

Bu amaçlar çerçevesinde, ithal ikamesi politikası terk edilerek ihracata dönük sanayileşme sistemi esas alınmış, ekonominin aşamalı olarak dışa açılması öngörölmüş ve temel hedeflere varılabilmesi için de özellikle 1984 yılından itibaren, boyutları gittikçe gelişen bir oranda liberasyon politikası izlenmeye başlanılmıştır.

Bu politikalarla sanayinin dış rekabete uyum sağlayabileceği, teknoloji transferinin hızlanacağı, kaynakların daha rasyonel kullanılabileceği, hammadde ve ara mallarının ithalatında kolaylık ve ucuzluk temin edilebileceği ve bu durumda ihracatın olumlu yönde etkilenebileceği, yerli üretimin kalitesinin artacağı, aşırı fiyat artışlarının

---

⁵⁰ A.e.

önleneceği, tüketicinin korunabileceği ve enflasyonun kontrol altına alınabileceği düşünölmüştür.

İthalatta uygulanan liberasyon politikalarının şekillendirilmesinde kullanılan temel araçlar daha önce yasak veya müsaadeye tabi mallar listesinde (MTM) bulunan maddelerin aşamalı bir şekilde ithal edilebilir hale getirilmesi, gümrük vergi oranlarının kademeli bir tarzda düşürölmesi ve ithalatta formalitelerin azaltılmasıdır. Bunlara ek olarak, sanayinin gelişmesine katkıda bulunabilecek hammaddelerin gümrük vergilerinin düşük tutulmasına özen gösterilmiştir.

İthalatta liberasyon politikasının uygulanması sırasında yeni kurulmuş , temel mallar üreten ve henüz dış rekabete hazır olmayan sektörlerle nisbi bir koruma sağlanmasına da özen gösterilmiştir. Bu husus ya bazı maddelerin MTM listesinde bırakılması ile veya maddenin libere edilmesi sırasında o sektörü koruyucu düzeyde bir fon konulması suretiyle sağlanmıştır. Fon miktarlarının tespitinde koruma ihtiyacının yanında kaçakçılığın azaltılması, iç ve dış fiyatlar arasında denge sağlanması, aşırı fiyat artışlarının önlenmesi, turizmin bir ölçüde teşviki için yabancı turistlerin tüketim ihtiyaçlarının karşılanması ve Toplu Konut Fonu'na kaynak temin edilmesi gibi hususlar da önemli rol oynamıştır.

Dinamik bir ekonomi politikasının gereği olarak, dış ticaretin genel yapısı içinde yer alan fonlar yaklaşık on yıl süresince ithalat politikasının önemli araçlarından biri olma özelliğini sürdürmüştür.

İthalatın serbestleşmesi kademeli bir şekilde sağlanırken, genel kapsamlı tarife artışlarının veya fonların koruma sağlama yanında bütün kaynaklardan gerçekleştirilen ithalatın maliyetini arttırması arzu edilmeyen bir sonuç olarak ortaya çıkmıştır. Haksız ticari uygulamalara karşı özel önlem prosedürü arayışları sonucunda optimal çözümün dampedinge karşı vergi veya telafi edici vergi uygulamaları ile bulunabileceği belirlenmiş

ve bu ihtiyacın karşılanmasını sağlamak amacı ile hazırlanan “İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Mevzuat” , 01.10.1989 tarihinde yürürlüğe konulabilmiştir.

Bu dönem, Türkiye ithalatında sistematik serbestleşmenin başladığı yıllar olma özelliğine ilave olarak , çağdaş ticaret politikası araçlarının belirlendiği ve bu araçlar ile tanışıldığı, bunların bir kısmı hakkında mevzuat düzenlemesinin hayata geçirilebildiği, diğerleri hakkında ise arayışların başlatıldığı dönem olarak değerlendirilebilir.

Birinci bölümde değinilen ticaret politikası araçları çok sayıda ekonomist tarafından serbest ticaretin emniyet anahtarı olarak adlandırılmaktadır.

Bu önlemler kapsamına dampinge karşı önlemler, telafi edici önlemler ve korunma (miktar kısıtlamaları) ile gözetim önlemleri girmektedir.

Dampinge karşı önlemler, dampedli ithalatın; telafi edici önlemler ise sübvansiyonlu (devlet destekli) ithalatın yerli üretim dalları üzerinde oluşturduğu zarar veya zarar tehdidinin bertaraf edilmesine yönelik tedbirlerdir.

Üçüncü bir araç olarak karşımıza çıkan korunma (miktar kısıtlaması / kota) ve gözetim önlemleri ise ithalat artışlarının yerli üretim üzerinde oluşturduğu ciddi zarar veya zarar tehdidinin ortadan kaldırılması temel prensibi ışığında yerli sanayinin ithal ürünlerin oluşturduğu rekabete uyum sağlayabilmeleri, yeniden yapılanmaları ve dolayısıyla rekabet edebilirliklerinin artırılması için vakit kazanmalarına ilişkin önlemlerdir.

Ticaret politikası araçları kapsamında oluşan deneyimin, ihracatın diğer ülkelerin uygulamaya koyabilecekleri ticaret politikası önlemleri nedeniyle olumsuz yönde etkilenmesinin bertaraf edilmesi veya bu kapsamda ortaya çıkabilecek etkinin asgari

düzeve indirilmesini sağlamak amacı ile gerek yerli üretim dallarına danışmanlık hizmeti sağlanması ve teknik , hukuki savunmalarının hazırlanması gerekse ilgili kuruluşlara teknik görüş verilmesi şeklinde olmaktadır.

1995 sonrası dönem , küreselleşme olgusunun dış ticaret açısından daha kapsamlı hissedildiği, uluslararası hukuk kurallarının bağlayıcılığının arttırıldığı, uygulamalara ve mevzuat düzenlemelerine uluslararası normların damgasını vurduğu, uygulamalarda şeffaflığın sağlanmasının kesin kurallara bağlandığı yıllar şeklinde özetlenebilir.

1.1.1995 tarihinde Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) Kuruluş Anlaşması ile bu Anlaşma'nın ekinde yer alan Anlaşmalar yürürlüğe konulmuştur.⁵¹Anlaşmanın eki GATT 1994'ün VI'ncı Maddesinin Uygulanmasına İlişkin Anlaşma (Anti-Damping Anlaşması), Sübvansiyonlar ve Telafi Edici Tedbirler Anlaşması ve Korunma Önlemleri Anlaşması başta olmak üzere diğer DTÖ Anlaşmaları da ulusal mevzuatın ilgili anlaşmaya uyumlu olması kuralını içermektedir.⁵²

Yapılan işlemlerin anılan Anlaşmaya ve eki Anlaşmalara aykırı olmaması gerektiği, herhangi bir konuda ihtilaf oluşması halinde ne şekilde çözüme kavuşturulacağı, çözüm kararının alınış mekanizmasındaki değişiklik ve bağlayıcılığı da hükme bağlanmıştır.

Ulusal düzenlemelerin, ilgili DTÖ Anlaşmalarının hükümlerine işlerlik kazandırılacak şekilde oluşturulması veya değiştirilmesi ve uygulamaların anılan Anlaşmaya uygun yapılması gerekmektedir.

---

⁵¹ Ali Turhan, "Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ≠ GATT", T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ticaret/turhana/dto.doc> , 08.12.2005

⁵² A.e.

Bu dönemin ikinci önemli dönüm noktasını ise AB ile Türkiye arasında tesis edilen gümrük birliğine ilişkin 1/95 Sayılı Ortaklık Konseyi Kararı'nın 1.1.1996 tarihinde yürürlüğe girmesi oluşturmaktadır. Gümrük birliğinin tamamlanması veya buna hazırlık amacıyla yapılan çalışmaların izlerine bundan önceki dönemlerde de rastlamak mümkün olmakla birlikte, yapısal değişikliklerin bu uygulamadan önceki yıl ile izleyen yıllarda gerçekleştirilebildiği görülmektedir.

Söz konusu Karar'ın 12' inci Maddesinin AB mevzuatına uyumlu mevzuata sahip olunması şeklindeki amir hükmü Türkiye düzenlemelerinin gözden geçirilmelerini veya benzer düzenlemelere gidilmesini DTÖ Anlaşmasını takiben ikinci bir yükümlülük olarak Türkiye'nin karşısına çıkarmıştır.

1995 yılı içerisinde "Gözetim ve Korunma Önlemleri Mevzuatı" ile "Tekstil Gözetim ve Korunma Önlemleri Mevzuatı" yürürlüğe konulmuştur. Her iki mevzuat gerek konuya ilişkin AB mevzuatına gerekse ilgili DTÖ Anlaşmalarına uyumlu olma özelliğine sahip bulunmaktadır.⁵³

DTÖ ve Gümrük Birliği çerçevesinde ortaya çıkan Türkiye'nin yükümlülükleri çerçevesinde ithalattaki tarife bazlı korumaların azaltılması , bölgesel entegrasyonun kapsamının yapılan Serbest Ticaret Anlaşmaları ile sürekli bir şekilde genişlemesi nedeniyle ikinci bir serbestleşme dalgasını oluşturduğu ve bu dalganın dinamik bir görünüm arz ettiği gözlemlenmektedir. Ancak, 1980'li yıllardaki serbestleşme hareketi sırasında kazanılan deneyim, gerçekleştirilen yapısal dönüşüm, yerli üretim dallarının dış rekabete açık hale getirilmeleri ve rekabet edebilirliklerinin artırılması sayesinde anılan ikinci serbestleşme hareketinin başarılı olduğu ve daha yumuşak bir geçişin sağlanabildiği sonucuna da ulaşılmaktadır.

---

⁵³ Hüseyin Öztürk, "Korunma Önlemleri İle Diğer Ticaret Politikası Araçlarının Birlikte İrdelenmesi", T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/nisan98/korunma.htm>, 10.09.2005.

Üretim dallarının ne ölçüde uluslararası rekabete açık oldukları ve rekabet güçleri gerek söz konusu dönem içerisinde Türkiye içinde ve dünyanın diğer bölgelerinde ortaya çıkan ekonomik krizler karşısındaki becerileri, gerek günümüze kadar gösterdikleri performansları bakımından değerlendirilebilir.

Uygulanan ithalat politikası araçlarının olumlu etkilerinin daha da arttırılması veya etkinliklerinin zaafa uğratılmaması için alternatif rejimler şeklinde isimlendirilen ve ticaret politikası araçları başta olmak üzere ithalat rejimine belirli açılardan istisna getiren dahilde işleme rejimi (DİR), sınır ticareti ve bavul ticareti gibi düzenlemelerde kapsam daraltılması ve daha etkin kriterler oluşturulması şeklinde düzenlemelerin de yapılması gerektiği görülmektedir.

BÖLÜM 3

TÜRKİYE`NİN SINIR KOMŞULARI İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

3.1. TÜRKİYE`NİN SINIR KOMŞULARI İLE TİCARİ İLİŞKİLERİNE GENEL BAKIŞ

Türkiye`nin sınırdaş ülkelerle ticaretinin toplam ticareti içindeki oranı 1999 yılında %15.8 , 2000 yılında %18.0 , 2001 yılında %20.1 , 2002 yılında ise %18.6`dır.⁹⁰ Türkiye`nin komşu ülkeler ile yaptığı ticaretin toplam ticareti içindeki payı , gelişmiş ülkelerle kıyaslandığında oldukça düşük seviyede kalmaktadır.

Türkiye`nin gelişmiş ülkelere göre sınır komşuları ile ticaretini etkileyen önemli bir nokta gelişmiş ülkelerin çevrelerinde ki ülkelerinde belirli bir seviyenin üzerinde bulunuyor olmasıdır.Türkiye`nin çevresinde ki ülkeler ,gelişmişlik seviyesi olarak da gelişmekte olan ülkeler olduğundan bu ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkiler geliştirmek son derece zor olmaktadır.

1998-2002 döneminde, Türkiye`nin genel ticareti ve komşu ülkelerle ticaretini gösterir bilgiler aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 3 - 1
Türkiye`nin Toplam İhracatı

	1999	2000	2001	2002
Komşulara İhracat	4.096,9	4.340,7	5.737,1	6.039,9
Toplam İhracat	26.587,0	27.775,0	31.334,0	35.081,1
Oran	%15,4	%15,6	%18,3	%17,2

Kaynak : DİE İhracat Verileri , 1999,2000,2001,2002 Yılları.

⁹⁰ Adnan Başağa, “Komşu Ülkelerle Ticaretimiz” , **Ekonomik Sorunlar Dergisi**, Sayı 9, Dış İşleri Bakanlığı Yayınları, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/Yayinlar/DisisleriBakanligi/Yayinlari/EkonomikSorunlarDergisi/Sayi9/KOMŞUÜLKELERLETİCARETİMİZ.htm, 05.03.2004.

Tablo 3 - 2

Türkiye`nin Toplam İthalatı

	1999	2000	2001	2002
Komşulardan İthalat	6.582,6	10.469,6	8.883,9	10.014,8
Toplam İthalat	40.671,0	54.503,0	41.399,0	50.831,6
Oran	%16,1	%19,2	%21,4	%19,7

Kaynak : DİE İthalat Verileri , 1999,2000,2001,2002 Yılları.

Tablo 3 - 3

Türkiye`nin Toplam Dış Ticaret Hacmi

	1999	2000	2001	2002
Komşularla Ticaret	10.679,5	14.810,3	14.621,0	16.054,7
Toplam Ticaret	67.258	82.278,0	72.733,0	85.912,7
Oran	%15,8	%18,0	%20,1	%18,6

Kaynak : DİE Dış Ticaret Verileri , 1999, 2000, 2001, 2002 Yılları.

Türkiye`nin toplam ticareti 2000 yılında %19 artmış, 2001 yılında %13 azalmış, 2002 yılında ise yeniden %16 oranında bir yükselme göstermiştir. Aynı yıllar itibarıyla komşuları ile ticareti ise, 2000 yılında bir önceki yıla oranla %28 artmış, 2001`de %2 gerileme göstermiş, 2002 yılında ise bir önceki yıla kıyasla %9 artmıştır.Bu tablodan çıkan önemli bir sonuç ,Türkiye nin gerek toplam ticaret de gerek komşuları ile ticaret de büyük ölçüde açık vermekte olduğudur.Türkiye`nin toplam ticaret açığı, 1999-2002 döneminde sırasıyla, 14.084, 26.728, 10.065 ve 15.750 milyar USD iken, komşularla ticaretin bu açık aynı dönemde sırasıyla, 2.485, 6.128, 3.146 ve 3.974 milyar USD`dir.⁹¹

⁹¹ A.e.

Türkiye nin komşu ülkelerle olan ticaretin de açık verilmesinin altında yatan temel neden enerji ithalatıdır. Toplam enerji ihtiyacının büyük bir bölümünün komşulardan temin ediliyor olunmasının stratejik önemi ve nakliye maliyetleri avantajları bulunmakla birlikte, petrol ve doğalgaz için yapılan ödemelerin ikili ticaret hacimleri içindeki ağırlığı , sürekli açık verilmesine sebep olmaktadır. İki yıl örnek alındığı takdirde, 2001 yılında komşu ülkelere yapılan toplam ithalat için ödenen 8.945 milyar USD'ın 5.366 milyar USD 'lık (%60) bölümü; 2002 yılında ise, toplam 9.337 milyar USD 'lık ithalatın 5.430 milyar USD'ı (%58) Türkiye`nin petrol ve doğalgaz ithalatına ayrılmıştır. Bu verilerden hareketle, petrol ve doğalgaz ithalat rakamları dışarıda tutulmak suretiyle yeni bir hesaplama yapıldığında, Türkiye nin komşuları ile ticaret dengesinde, Türkiye lehine, 2001 yılında 2,22 milyar USD , 2002 yılında ise 1,45 milyar USD tutarında bir ticaret fazlasının ortaya çıktığı görülmektedir. Komşu ülkelere Türkiye ye gelen turistlerden kaynaklanan turizm gelirleri de hesaba katıldığında Türkiye lehine olan bu fark daha da büyümektedir. Komşulardan yapılan ithalat içinde petrol ve petrol ürünleri yanında çeşitli tarımsal ürünler, hammaddeler ve yarı mamul maddeler bulunmaktadır. Buna karşılık söz konusu ülkelere ihracatın ağırlığını makine ve makine aksamı, inşaat ve yapı malzemeleri, tekstil ürünleri, işlenmiş tarımsal ürünler ve gıda maddeleri oluşturmaktadır. ⁹²

Türkiye`nin komşu ülkelerle ticari faaliyetlerinin genel ticareti içindeki payları ile aynı ülkelerin Türkiye`nin komşu ülkelerle ticaretinin bütünü içindeki payları konusunda bir hesaplama yapıldığında aşağıda sunulan oranlar ortaya çıkmaktadır.

---

⁹² A.e.

Tablo3-4

Türkiye`ye Komşu Ülkelerinin , Komşu Ülkelerle Toplam Ticaret İçindeki Payları

Ülkeler	2001	2002
Irak (Petrol Karşılığı Gıda)	% 9,8	% 8,8
İran	% 8,1	% 8,0
Yunanistan	% 5,0	% 5,9
Bulgaristan	% 4,7	% 5,8
Suriye	% 5,0	% 5,0
Azerbaycan	% 2,0	% 1,8
Gürcistan	% 1,8	% 1,5

Kaynak : Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM).

Tablo 3 - 5

Türkiye`ye Komşu Ülkelerin Türkiye`nin Genel Ticareti İçindeki Payları

Ülkeler	2001	2002
Irak (Petrol Karşılığı Gıda)	% 1,98	% 1,54
İran	% 1,65	% 1,41
Yunanistan	% 1,02	% 1,04
Bulgaristan	% 0,95	% 1,02
Suriye	% 1,02	% 0,88
Azerbaycan	% 0,41	% 0,33
Gürcistan	% 0,37	% 0,27

Kaynak : DTM.

Tabloların karşılaştırılmasından görüleceği üzere, enerji ithal edilen ülkeler gerek Türkiye`nin genel ticareti içindeki yerleri itibarı ile , gerek komşu ülkelerle ticaret gruplaması içindeki yerleri bakımından sıralamada ilk basamaklarda yer

almaktadırlar. Yukarıda sunulmuş olan sayısal verilerden hareket edildiğinde Türkiye'nin komşularıyla ticari ilişkilerinde yeterli ve başarılı bir çizgisi olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak, bu yargıda bulunurken Türkiye'nin dahil olduğu bölge ve komşularını, Almanya, Fransa ve ABD gibi bu konuda örnek gösterilen ülkeleri çevreleyen bölgeler ve komşuları ile kıyaslamak mümkün değildir. Türkiye, uzun yıllardır siyasi çalkantılar ve ekonomik istikrarsızlıkların sıklıkla görüldüğü ve son yıllarda tüm dünyanın gözlerini çevirdiği çatışmalar ve savaşların bulunduğu sancılı bir bölgede bulunmaktadır. Türkiye'nin komşuları ile uzun geçmişi olan ve bazıları halen devam eden siyasi sorunları bulunmaktadır. Bu olumsuzluklara komşu ülkelerin siyasi ve ekonomik iç istikrarsızlıkları ile liberal ekonomik yapının bölge için oldukça yeni bir kavram teşkil etmesi gibi temel bir unsuru da ilâve etmek gerekmektedir.

Ulaştırma alanında sahip olunan imkânlar ticareti doğrudan etkileyen unsurlardan biridir. Komşu ülkelerle ticaret de ulaştırma alanında karşılaşılan sorunlar gerek mal akışının hızını , gerek ihracat maliyetlerini etkilemektedir. Türkiye , komşularıyla ticaretinde ağırlıklı olarak karayolu nakliyesini kullanmaktadır. Bu alandaki sorunların asgariye indirilmesini teminen tüm komşularıyla anlaşmalar yapılmış olmasına karşılık, sınır geçişlerinde ve boşaltma işlemleri sırasında karşılaşılan anlaşmalara aykırı veya keyfi uygulamalar ihracat maliyetlerini artırmaktadır.⁹³

Bu bölümde Türkiye'nin kara sınır komşuları ile ilişkileri benzer özelliklerinden hareketle üç kısımda toplanmıştır . İlk kısımda , Türkiye'nin batısında ki Avrupa komşuları , ikinci kısımda Türkiye'nin doğusunda ki Kafkas komşuları , üçüncü kısımda ise Türkiye'nin güneyinde ki Ortadoğu komşuları incelenmiştir.

---

⁹³ A.e.

3.2.TÜRKİYE`NİN BATI KOMŞULARI İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

Balkan ülkelerinin Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir yeri vardır. Özellikle bu ülkelerin Avrupa Birliği'ne (AB) katılmasının ardından bu önem daha da artacaktır. Bu ülkelerle yapılan ekonomik iş birliği anlaşmaları , enerjiden telekomünikasyona kadar çok çeşitli alanlarda yapılan ortak yatırımlar, Balkan ülkelerini Türkiye'nin önemli bir ticari ortağı haline getirmiştir.

Türkiye'yi Avrupa'ya bağlayan, ticari akışın sağlandığı otoyollar ve tren hatları Balkan ülkelerinden geçmektedir. Ayrıca Avrupa'dan Türkiye'ye kara yoluyla gelen turistler de Balkanlar üzerinden geçmektedirler.

Bu bölümde Türkiye`nin Balkan komşuları olan , AB üyesi Yunanistan ve yakın gelecekte AB`ye üye olması beklenen Bulgaristan incelenecektir.

3.2.1. Türkiye - Yunanistan Ticari İlişkileri

3.2.1.1.Genel Ekonomik Durum

Tablo 3 – 6

Yunanistan`ın Temel Sosyal Göstergeleri

Nüfus	10,7 milyon (2005)
Resmi Dil	Yunanca
Başkent	Atina (4 milyon)
Etnik Yapı	%98 Yunan Ortodoks , %2 Müslüman Türk ve diğer azınlıklar Türk , Slav , Pomaklar , Arnavut , Çingene ve İllian

Kaynak: The Central Intelligence Agency (CIA), (Çevrimiçi)<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gr.html>, 02.04.2005.

Yunanistan'ın 2001 yılındaki resmi nüfusu 10,9 milyon olarak tespit edilmişken 2005 yılı nüfusu 10,6 milyon olarak tahmin edilmektedir. Nüfusun beşte üçü, ülkenin üçte birlik kesiminde yaşamaktadır (dağlık bölgede nüfus dağılımı seyrek). Nüfusun neredeyse yarısı da Atina ve Selanik gibi iki büyük şehirde toplanmıştır.

Etnik olarak, şimdiki sayılarının 600,000 olduğu tahmin edilen ve sayıları giderek artan mülteciler ve ekonomik sebeplerle gelenlerin dışında nüfusun çoğu Yunanlıdır. Mülteciler arasında ekonomik sebeplerle gelenlerin neredeyse yarısı Arnavutluktan gelmektedir ve diğerleri , giderek artan sayıda Ortadoğulu mülteciler ve Afrika kıtasından gelen ekonomik göçmenlerdir . Sayı olarak, nüfusunun %98'i Yunan Ortodoks Hıristiyan dinindedir. Trakya'da Slav (Pomak) ve Türk asıllı 120 000 kadar Müslüman yaşamaktadır.

Avrupa'nın geri kalan kısmı gibi, Yunanistan da, doğurganlık oranları düşmüş ve daha uzun yaşam beklentisi sağlanarak, demografik görüntü değişmiştir. 1996 yılında doğum anındaki yaşam beklentisi, kadınlarda 80,3 (OECD ortalaması 78,8 yaş) ve erkeklerde 75,1 (72.6) yaştır. Doğurganlık oranı, normal çocuk doğurma çağındaki kadınlar için, 1986 yılındaki 1,62'ye kıyasla, 1996 yılında 1,31 çocuğa düşmüştür.⁹⁴

Yunanistan küçük, fakat son derece açık bir ekonomiye sahiptir. Toplam milli gelirden AB ülkeleri içinde Portekiz'den sonra en düşük değere sahiptir. Yunanistan'da endüstriyel yapı diğer AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında zaman daha sınırlıdır. Son yıllarda endüstrinin GSYİH içindeki payı %21-22 ve imalat sektörünün payı %10-12 düzeyinde olmuştur.⁹⁵ 1970'lerden beri süregelen düşük seviyedeki ekonomik büyümenin nedeni olarak geniş kamu sektörü gösterilmektedir. Kamu sektörü , hizmet ve mal sağlamanın dışında , kapsamlı bazı politikaları gerçekleştirmek için araç olarak kullanılmıştır. Yunanistan'da devlet , savunma

---

⁹⁴ Yıldız Sapmaz, "Yunanistan Ülke Raporu", İstanbul, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.kosgeb.gov.tr/ekler/dosyalar/yayin/91%5c%20ulke%20raporu.doc>, 18.02.2005.

sanayi, hava ve demiryolları ve rafinerilerde ve sanayii sektörünün % 70'inde 1990'lı yılların başlarına kadar etkin rol oynamıştır. Kamunun bankacılık sektöründe de varolan belirleyiciliği bir çok büyük endüstriyi kontrol etmesine olanak sağlamıştır.

Tablo 3 - 7
Yunanistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri

	2000	2001	2002	2003	2004*
Cari Fiyatları İle GSYİH (milyar Euro)	121.7	131.3	141.5	153.0	157.9
GSYİH (milyar USD)	112.5	117.6	133.7	173.1	196.3
GSYİH büyüme (%)	4.5	4.3	3.6	4.5	4.2
Enflasyon (TÜFE)	3.1	3.4	3.6	3.6	2.9
Nüfus (milyon)	10.6	10.6	10.6	10.6	10.6
İhracat (milyar USD)	10.7	9.2	7.9	8.6	11.1
İthalat (milyar USD)	-25.9	-26.6	-27.8	-32.9	-41.8
Cari İşlemler Dengesi (milyar USD)	-6.4	-9.0	-10.4	-10.6	-9.2
Toplam Dış Borç (milyar USD)	56.6	60.3	63.2	65.8	69.4

Kaynak: The Economist Intelligence Unit (EIU), Greece Country Report, Nisan 2005. * EIU tahmini

1996 yılına kadar kamu sektörünün tekel gücünü azaltmak için çok küçük çapta değişiklikler yapılmıştır fakat teknolojiye hızla artan ilerlemeler, küreselleşmenin hızlanması ve Avrupa Birliği'ne verilen bazı taahhütler sonucunda kamu sektörü reformları bu dönemde öncelikli politika durumuna gelmiştir. 1998 yılında hükümet Avrupa Parasal Birliğine (EMU) katılım çerçevesinde kapsamlı bir özelleştirme programına başlamıştır.

Ülkedeki birçok endüstri dalı Selanik ve Atina bölgesinde yoğunlaşmıştır. Kuzey bölgelerinde ve Ege adalarındaki yetersiz altyapı , hükümetin merkeziyetçiliği azaltma ve yerel yönetimleri güçlendirme çabalarını engellemiştir. Bu durum AB Topluluk Destek Çerçeve Programı kapsamında sağlanan finansmanla kara ve demiryollarında, liman ve havaalanlarında yapılacak iyileştirmelerle değiştirilmeye çalışılmaktadır. Yunanistan da tarım, ormancılık ve balıkçılığın GSYİH'ye katkısı son yıllarda azalmış olmasına rağmen, bu sektörlerin GSYİH'ye katkısı %6,8 oranı ile AB ortalaması olan %2,5'un çok üstündedir. Hizmet sektörünün GSYİH'ye katkısı çoğu gelişmiş ülkede olduğu gibi önemli yer tutmakta ve 2002 yılında GSYİH'nin %71,6'sını oluşturmaktadır.⁹⁶ Hizmet sektörünün düşük katma değerli yapısı finansal sistemin modernizasyonu ile değişmiştir. Turizmin toplam gelirden önemli bir payı bulunmaktadır ve ülkenin döviz kaynakları için hayati önem taşımaktadır. En geniş alt sektörler emlak işleri ve ardından ticarettir. Finans sektörünün büyümesi ve Telekom pazarının liberalizasyonu ile ulaştırma ve iletişim sektörlerinin önemi artmıştır.

Yunanistan da özelleştirme hareketlerinin başında , kamu girişimlerinin, özel sektör çizgisinde yeniden düzenlenmesi, çalışma planlarına uyumu ve hedeflere ulaşmakta sorumluluk sahibi yöneticilerin atanmasını içeren bir yasa Mayıs 1996'da yürürlüğe konmuştur. Bu durum hükümetin, Hellenic İletişim Kurumunun (OTE), Kamu Gücü İşbirliği (DEH), Hellenic Petrol ve Posta Hizmetlerinin kısmen özelleştirilmesi ile ilgili planlarının gerçekleşmesine izin vermiştir.⁹⁷

2001 yılının başlarında hükümet, OTE'deki payını %51, Hellenic Petroldeki payını %65 ve Atina Su ve Kanalizasyon Şirketindeki payını %75 düşürmüştür. DEH , 2001'in ikinci yarısında , %15-20 oranında hisse senedi satılarak kurumsal ve senet dengelemeye yönelik olarak yeniden yapılandırılmıştır. Ek olarak, dört kamu sektörü bankasının kesin satışı yapılmış ve Yunanistan Merkez Bankasının , hisse senetlerinin dengelenmesi konusundaki yapılandırılması tamamlandıktan sonra satışı

---

⁹⁶ Onur Özsoy, **Yunan Ekonomisinin Stratejik Analizi**, Ankara, SAEMK, 2000, s.28.

⁹⁷ Sapmaz, a.g.e.

için söz verilmiştir. Ülkenin en büyük bankası olan Yunanistan Ulusal Bankası, Ekim 1999'da New York hisse senedi borsası listesine alınmıştır.

Diğer hükümet kontrollü büyük banka olan, Ticaret Bankasının %6.7'lik payı (çok kısa zamanda %9.7'ye çıkarılmıştır), Fransa Credit Agricole Indo Suez'in kontrolüne geçmiştir. Hükümet bir yasa yayımlayarak, iki banka için yöneticilerin tayini ve çalışanlarının yarı kamu olarak verdikleri hizmetlerin üzerindeki etkisinin kalktığını ilan etmiştir.

Askeri sektörde hükümet, ordu için cip, kamyon ve zırhlı personel taşıyıcıları yapan Hellenic Araç Endüstrisindeki %43'lük hissesini satmıştır.

Yunanistan'ın ekonomik performansı, ortalama %1,7'lik yıllık reel GSYİH artış oranıyla 1980'li yıllar boyunca yetersiz olmuştur. 1990'ların ilk yarısında, Avrupa genelinde 1993 yılında görülen %1,6'lık gerilemeyle bağlantılı olarak, bu oran %1,3'e düşmüştür. 1996-2000 yılları arasında ise Yunanistan GSYİH'deki yıllık %3,3'lük büyümeyle, Avrupa ortalamasının üstünde bir iyileşme göstermiştir. GSYİH'nin 2001 yılındaki artışı %4,1 oranında gerçekleşmiştir.⁹⁸

Çerçeve Program kapsamı altında sağlanan AB yatırım fonlarına ve AB ile işbirliği eğilimine dayalı olarak gerçekleşen hızlanma daha çok yatırımlara yöneliktir. Tüketim harcamalarındaki büyümenin son yıllarda nispeten daha ılımlı hale gelmesi, özel ve kamu tüketim harcamaları arasındaki mali birleşimin etkilerini yansıtmaktadır.

Yunanistan'daki kişi başına düşen gelir, AB'de en düşük düzeydedir.⁹⁹ Ancak, Yunanistan'ın 1980'li yıllarda GSYİH'nin %50'si tahmin edilen geniş ölçüde kayıt dışı ekonomisi yüzünden, resmi göstergeler tam bilgi sağlayamamaktadır.

Vergi kaçırmanın azaltılması konusunda gösterilen önemli çabaların ardından yapılan bir OECD çalışmasında bu gösterge %29 olarak hesaplanmıştır.

---

⁹⁸ Sapmaz, a.g.e.

⁹⁹The Central Intelligence Agency, "Greece" , The World Fact Book, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ee.html>, 14.03.2005.

Tablo 3-8
Yunanistan da Toplam Yerel Üretim ve Enflasyon (%)

	2002	Yıllık ortalama 1998-2002
Sabit Fiyatlarla GSYİH	4,0	3,8
Tüketici Fiyatları (ort.)	3,6	3,5

Kaynak : The EIU , Greece Country Profile , 2003.

Tüketici fiyat enflasyonu 1989 - 1996 yıllarında ortalama %14 oranında gerçekleşmiş ve 1990 yılında %20,5'e varan hızlı bir yükseliş göstermiştir. Bu oran 1996-2000 yılları arasında daha sıkı mali ve parasal politikalar nedeniyle aşamalı olarak ortalama %4,9'a düşmüştür. Enflasyon oranında Ağustos ve Eylül 1999'da yıldan yıla %2 oranında düşme görülürken, tüketici fiyat enflasyonu tekrar tırmanmaya başlamıştır. Enflasyon oranı 2000 yılında %3,1 iken, bu oran 2001 yılında %3,4'e ve 2002 yılında %3,6'ya yükselmiştir.¹⁰⁰

İşsizlik oranı 90'lı yıllar boyunca artış göstermiş ve 1999 yılında % 12 ile en yüksek seviyeye çıkmıştır.İstikrar Programı çerçevesinde yapılan hesaplamalara göre 2002 yılı rakamı %10'dur. Hükümet 2006 yıl sonunda işsizlik oranının % 7,1'e düşeceğini tahmin etmektedir.

Son yıllarda Yunanistan'a kendi nüfusundan daha fazla turist gelmiştir. Hesaplamalara göre 1999'daki %11'lik bir artışın ardından, 2000'de 12,5 milyon kişiyle artış %4'e yükselmiştir. 2001 yılı için açıklanan 14,7 milyon turist sayısı Balkanlardan ve doğu Avrupa dan gelen göçmenleri de kapsamaktadır. Turizmi Geliştirme Enstitüsü (ITEP) gerçek turist sayısını 12,7 milyon kişi olarak açıklamıştır.Yunan Turizm Ofisinin (EOT) yayınladığı verilere göre 2001 yılında

¹⁰⁰ National Statistical Agency of Greece, (Çevrimiçi) http://www.statistics.gr/eng_tables/hellas_in_numbers_eng.pdf, 02.12.2004.

turizmin Yunan GSYİH'sine katkısı %8 ve işgücüne katkısı %10 civarındadır.¹⁰¹

Resmi politika turizm ürünlerini çeşitlendirmek ve golf sahaları, konferans merkezleri, kayak ve diğer dinlenme yerleri, kaplıcalar ve çeşitli spor merkezleri kurmak için parasal devlet desteğini hazır bulundurmaktadır.

2004 Olimpiyat oyunları için yeni oteller ile yatak kapasitesi artırılmıştır , ancak oyunlardan sonra yeni otellerdeki müşteri seviyesinin nasıl sabit tutulacağı konusundaki endişelerden dolayı hükümet, başkent Atina'da 14 yıl süreyle yeni otel yapımını yasaklamıştır

3.2.1.2.Yunanistan Dış Ticaret Politikası

Tablo 3 - 9

Yunanistan'ın Yıllara Göre Dış Ticareti (Milyar USD)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	11,7	26,4	38,1	-14,7
1998	11,7	27,0	38,7	-15,3
1999	11,6	26,1	37,7	-14,5
2000	10,6	26,2	36,8	-15,6
2001	9,9	27,8	37,7	-17,9
2002	7,2	29,5	36,7	-22,3

Kaynak : The EIU ,Greece Country Report, Temmuz 2003 .

Gümrük verilerine göre ithalat değerinin yaklaşık %25'i oranında ve Yunanistan Merkez Bankası'nın yeni ödemeler dengesi göstergelerine göre de üçte biri oranında ihracatıyla , Yunanistan eşya ticaretinde büyük yapısal açığa sahiptir.

Yunanistan'ın başlıca ürünleri, yiyecek, ham pamuk, tütün, tekstil (hazır giyim de dahildir), kimyasallar, yarı işlenmiş mineraller, metal ürünler, çimento ve rafine edilmiş petrol ürünleridir. Yunanistan, enerjisinin büyük bölümünü, bazı yiyecekleri, hemen hemen tüm taşımacılık teçhizatını , makinelerinin ve elektrik aletlerinin çoğunu ithal etmektedir.

¹⁰¹ Sapmaz, a.g.e.

Deniz taşımacılığı alanında dünyanın önde gelen ülkelerinden biri olan Yunanistan'ın 2004 yılı verilerine göre 133.6 milyon ton kapasiteye sahip 3.358 adet ticari gemisi bulunmaktadır. Bu gemilerin % 28'i Yunan bayrağı ile seyir yapmaktadır.¹⁰²

Yunanistan 1981 yılında Avrupa Ekonomik Topluluğuna girdikten sonra dış ticaretindeki açık giderek artmıştır. AB'ye girmeden önce, Yunanistan'ın endüstriyel ürünlerinin %45'i gümrük vergileri, kotalar ve diğer kısıtlayıcı önlemler yoluyla etkili bir koruma altındaydı. 1990'ların başında neredeyse tüm korumalar kaldırılmıştır.

Yunanistan ihracat piyasasının büyük bölümü 1960 ve 1970'lerde ücretlerin düşük olduğu bir dönemde gelişmiştir. Bugün, işgücü maliyeti düşük olan ülkelerin pazarlarıyla büyük rekabet içindedir. 1994'e kadarki 30 yıl içinde Yunanistan tekstil sektörü, Genel Gümrük Vergisi ve Ticaret Anlaşması (GATT) altında yapılan "Çok Yönlü Düzenlemelerin" iki taraflı kota ve gümrük vergisi anlaşmalarından yararlanmaktaydı. Yunan şirketleri, ülkede ve bölgede yabancı ortaklarla stratejik birlik kurmak için, daha kaliteli ve daha katma değerli mal üretiminin yollarını aramaktadırlar. AB ortak para birimi Euro ya geçiş öncesinde Yunanlı ihracatçılar ayrıca, ticaret yaptıkları başlıca ortaklarının para birimlerine karşı drahminin değer kazanmasına yol açan sıkı para politikası ile de başa çıkmak zorunda kalmışlardır.

Yunan firmaları, eski Doğu Bloku ülkelerinde, Balkanlarda ve Kara Deniz bölgesinde yeni açılan pazarlardan yararlanma konusunda çok çabuk davranmışlardır. Bu bölgelerle yapılan ticaret toplam ihracat değerinin %15'ini teşkil etmektedir. Hükümet, devlet kontrolündeki bankalar yoluyla, Ukrayna, Romanya, Ermenistan, Gürcistan, Moldova ve Azerbaycan gibi ülkelere ticari kredi sağlanması çabalarını desteklemektedir. Ülkenin dış ticaret politikası büyük ölçüde üyesi

---

¹⁰² Banu Bilen, "Yunanistan'ın Temel Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti", İzmir, İzmir Ticaret Odası, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/EA724C51-159E-469D-8454-B11C04BF453F/2955/yunan.pdf>, 09.11.2004.

bulunduğu Avrupa Birliğine bağlıdır. Gerek ithalat, gerekse ihracat rejimi, Avrupa Birliğinin izlediği politikalara göre belirlenmektedir.

Ülke grupları itibariyle Yunanistan'ın AB'ye yönelik ihracatı % 45-60 düzeyinde değişmektedir. Bu grup içinde önemli sayılabilecek ülkeler sırasıyla Almanya , İtalya , İngiltere'dir. ¹⁰³

Tablo 3 -10
Yunanistan'ın Ülke Bazında İhracatı (2004)

Almanya	13.2	A.B.D.	5.3
İtalya	10.1	Kıbrıs R.Y.	4.7
İngiltere	7.6	Türkiye	4.5
Bulgaristan	6.3	Diğer	48.2

Kaynak : National Statistical Agency of Greece (NSSG), (Çevrimiçi) http://www.statistics.gr/eng_tables/hellas_in_numbers_eng.pdf, 02.12.2005.

İthalatta da ülke grupları içinde en yüksek pay %50-70 ile AB ülkelerine ait olmuştur. Bunlar içinde en yüksek pay İtalya ve Almanya'ya aittir.

Yunanistan ithalatçısı olduğu et ve süt ürünleri gibi temel gıda ürünlerinin yanı sıra her tür sanayi ürününü de ithal etmektedir. Yunanistan, coğrafi yapısının etkisiyle tarıma fazlaca elverişli olmaması nedeniyle, birçok gıda ürününün, özellikle işlenmiş gıdaların , ithalatçısı konumunda bulunmaktadır.

Yunan imalat sektörünün % 92 ,5 'i , çalışanı 10 kişiyi geçmeyen küçük ölçekli firmalardan oluşmaktadır. Çalışanı 100 kişiyi geçen firmalar sadece % 0.5 oranındadır.

Tablo 3 - 11

Yunanistan`ın Ülke Bazında İthalatı (2004)

Almanya	13.3	İspanya	3.8
İtalya	12.9	Benelux	3.7
Fransa	6.4	Çin	3.3
Hollanda	5.5	S.Arabistan	3.0
Rusya	5.4	Japonya	2.9
A.B.D	4.5	İran	2.7
İngiltere	4.2	Türkiye	2.3
Kore	4.1	Diğer	21.8

Kaynak : NSSG , (Çevrimiçi) http://www.statistics.gr/eng_tables/hellas_in_numbers_eng.pdf, 02.12.2005.

Yunanistan`ın ihracatında en önemli kalemleri, tarım ürünlerinden meyve ve sebzeler, tütün, pamuk, kısmen petrol ürünleri, bitkisel yağlar, tekstil iplikleri ve mamülleri , demir dışı metallere alüminyum, demir-çelik ürünleri oluşturmaktadır. Bunların arasında önemli düzeyde artış gösterenlerden ilki pamuktur. Son beş yıllık dönemde Yunanistan`ın pamuk ihracatı önemli ölçüde artmıştır. Bunda AB fonlarından pamuk üreticilerine sağlanan yardımların büyük etkisi olduğu görülmektedir.

Yunanistan enerjisinin büyük bir kısmını, bazı yiyecekler (çoğunlukla protein ürünleri), ulaşım teçhizatları ve elektrikli eşyalarla makinelerin çoğunu ithal etmektedir. İthalat ve ihracat rakamlarının kabaca kıyaslaması yapıldığında , ihracatın ithalatı karşılama oranının yaklaşık %40`tan %24 düzeyine düştüğü görülmektedir. Yunanistan`da, petrol hariç olmak üzere, yapılan ithalatın büyük ölçüde tüketim malı ağırlıklı olduğu görülmektedir.

3.2.1.3. Türkiye - Yunanistan Dış Ticaret İlişkisi

Türkiye ile Yunanistan arasındaki mevcut siyasi sorunlar ekonomik ilişkilerin gelişmesini engellemiştir. İki ülke arasındaki ticaret hacmi 1990`lı yıllara kadar

¹⁰³ National Statistical Agency of Greece (NSSG), (Çevrimiçi) http://www.statistics.gr/eng_tables/hellas_in_numbers_eng.pdf, 02.12.2005.

düşük seviyelerde seyretmekle birlikte, 1990'lı yıllardan sonra artmaya başlamış, bu artış en çok 1995 yılında yaşanmıştır. 1994 yılında 273,8 milyon USD olan dış ticaret hacmi 1995 yılında %49'luk bir artışla 410,6 milyon dolar olmuştur. 1996 yılında ise Gümrük Birliğinin de katkısı ile %13 oranında artan dış ticaret hacmi 521,5 milyon USD bulmuş, bu rakam 1997 yılında 729 milyon USD ulaşmıştır. Fakat 1997'den sonra dış ticaret hacminde bir düşme başlamıştır. 2000 yılında Yunanistan'dan Türkiye'ye ithalatta önemli artış olmuş ve dış ticaret hacmi 868,1 milyon USD seviyesine çıkmıştır. 2001 yılında toplam ticaret hacmindeki düşüşe rağmen, Türkiye'nin ihracatı %7,5 artışla 472.9 milyon USD ve ithalatı %38 düşüşle 266,1 milyon USD olarak gerçekleşmiştir. 2002 yılında ihracattaki %21,3 ve Türkiye'nin ithalatındaki %21,6 artış sonucu Yunanistan'la ticaret hacmi en üst düzeye çıkarak 897,4 milyon USD seviyesine ulaşmıştır.¹⁰⁴

Tablo 3 – 12

Türkiye - Yunanistan Dış Ticareti (Milyon USD)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim	İhr / İth
1994	168.7	105.1	63.6	273.8	1.6
1995	209.9	200.7	9.2	410.6	1.0
1996	236.5	285.0	-48.5	521.5	0.8
1997	298.2	430.8	-132.6	729.0	0.7
1998	370.0	319.8	50.5	689.9	1.2
1999	406.8	287.6	119.2	694.4	1.4
2000	437.7	430.8	6.9	868.5	1.0
2001	476.1	266.3	209.8	742.4	1.8
2002	590.4	312.5	277.9	902.9	1.9
2003	920.4	427.7	492.7	1348.1	2.2
2004	1170.8	594.4	576.4	1765.2	2.0

Kaynak : DİE.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ticaret hacmi 2000 yılından bu yana 2001 yılı haricinde sürekli artmıştır. Şubat 2001 de Türkiye de yaşanan ekonomik krizin etkisi ile dış ticarete gerileme görülmüş, ancak 2002 yılında ticaret hacmi bir

¹⁰⁴ Bilen, a.g.e.

önceki yıla göre %21 artış ile 900 milyon USD`a ulaşmış , 2003 yılında %49 oranında artış kaydedilerek ticaret hacmi 1.3 milyar USD`ın üzerine çıkmıştır.2004 yılında ise %31 oranında artış ile ticaret hacmi 1.8 milyar USD`a yaklaşmıştır.

Yunanistan`ın Türkiye`ye yönelik ihracatında en önemli kalemlerini, pamuk, demir-çelik, tütün, balık ve deniz ürünleri, ham deri ve kürk, petrol ve ürünleri, kimyasal ürünler, ham ve yarı mamul plastikler, kağıt-karton mamulleri oluşturmaktadır. Yunanistan`ın Türkiye`ye olan ihracatı içinde pamuk ve tütün önem kazanmaya başlamıştır. Yunanistan`da pamuk üretiminin, AB kaynaklarından büyük ölçüde destek görmesi, Türkiye`de ise pamuk üretiminin iç piyasaya yetmemesi ve tekstil sektörünün büyümesi bu sonucu ortaya çıkarmıştır.

Yunanistan`ın Türkiye`ye olan ihracatının çok önemli bir başka kalemi de tarım grubundan olan ham derilerdir. Yunanistan`ın kuzey bölgelerinin hayvancılığa elverişli olması, yine bu konuda AB`den finansman desteği alması bu sektörü geliştirmiştir. Buna karşın aynı dönemde Türkiye`de hayvancılığın zayıflaması bu sonuca zemin hazırlamıştır.

Yunanistan`ın Türkiye`den ithalatında son yıllarda en önemli kalemleri, kimyasal maddeler, pamuk, ham ve yarı mamul plastikler, balık ve deniz ürünleri, meyve ve sebzeler, kauçuk ürünleri (özellikle otomobil lastikleri), tekstil iplikleri, haberleşme ve ses cihazları, oto yan sanayi mamulleri, giyim ve eşya aksesuarı, ayakkabılar ve demir çelik oluşturmaktadır. Yunanistan`ın Türkiye`den yaptığı tarım ve sanayi ürünleri ithalatı son zamanlarda artış göstermiştir. Madencilik ve taşocakçılığı grubu ise yaklaşık aynı düzeyde kalmıştır.

Haziran 2003 itibarı ile hazine müsteşarlığınca açıklanan, Türkiye de Yunan menşeli sermayeye sahip toplam 76 firma faaliyette bulunmaktadır. Buna karşılık Yunanistan da faaliyette bulunan Türk firmalarının sayısı 10 dur.¹⁰⁵

---

¹⁰⁵ “Türkiye – Yunanistan Temel Göstergeler ve İkili İlişkiler”, **Bültenler**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2005, (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/bultenler/2005781125Yunanistan-haziran2005.pdf>, 08.09.2004.

Yunanistan'ın Türkiye'den ithalatında genel olarak her geçen yıl istikrarlı bir artış gözlenmektedir. Mal ticareti dışında iki ülke arasında ki turizm faaliyetleri de siyasal ortamın yumuşaması sonucunda her gecen yıl artış göstermektedir. Özellikle Yunanistan dan gelen turist sayısı son yıllarda oldukça artmıştır.¹⁰⁶

Tablo 3-13

Yıllar İtibarı ile Türkiye`ye Gelen Yunanlı Turistler

2001	197,258
2002	280,033
2003	393,517
2004	485,400

Kaynak : DEİK.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki Ekonomik Anlaşma ve Protokolleri şöyle sıralayabiliriz;¹⁰⁷

- § Türkiye-Yunanistan Ticaret ve Ödememe Anlaşması (07/11/1953)
- § Turizm Alanında İşbirliği Anlaşması (20/01/2000, Ankara)
- § Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaş. (20/01/2000, Ankara)
- § Gümrük İdarelerinin İşbirliği ve Karşılıklı Yardım Anlaş. (04/02/2000, Atina)
- § Deniz Taşımacılığı Anlaşması (04/02/2000, Atina)
- § Ekonomik İşbirliği Anlaşması (04/02/2000, Atina)
- § Tarım Alanında Teknik, Bilimsel ve Eko. İşbirliği Protokolü (22/06/2000,Ankara)
- § Uluslararası Karayolu Nakliyatına Dair Anlaşma (16/11/1970)

3.2.1.4.Değerlendirme

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ticari ilişkiler AB ile Gümrük Birliği Anlaşmasının yürürlüğe girdiği 1996 yılından itibaren artış göstermiştir. 1996 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi ilk defa 500 milyon doların üstünde gerçekleşmiştir.

¹⁰⁶ A.e.

¹⁰⁷ A.e.

Özellikle Türkiye'nin ihracatında istikrarlı bir artış gözlenmiş ve 1997 yılından sonra Türkiye Yunanistan ile olan ticaretinde ticaret fazlası vermeye başlamıştır.

Türkiye , Yunanistan'ın önemli ihracat pazarlarından biridir. Yunanistan'ın Türkiye'ye ihracatı birçok AB üyesi ülkeye ihracatından daha büyüktür. Toplam ithalatı içinde Türkiye'nin payı ise ihracatına nazaran daha önemsiz bir yer tutmaktadır. Fakat Türkiye'nin ihraç ettiği mallar ithalat mallarına göre daha yüksek katma değere sahiptir.

Yunanistan pazarı hem zevk ve beğeniler hem de coğrafi bakımdan Türkiye pazarına yakın , aynı zamanda alım gücü yüksek bir pazardır. Başta turizm olmak üzere, inşaat, enerji, bankacılık, ve birçok sektörde sağlanacak işbirliklerinin her iki ülkenin de yararına olacağı görülmektedir.¹⁰⁸

Yunan hükümeti , Türkiye ile ticari ilişkilerin geliştirilmesinin ön koşulu olarak siyasi sorunların öncelikli olarak çözülmesi politikasını gütmekte ve Türkiye ile ticari ve ekonomik ilişkilerin daha da geliştirilmesine yönelik bir politika izlenmesine ilişkin açık bir tavır ortaya koymamakta , ancak , bu ilişkilerin aksamasına yol açacak bir davranış içinde de bulunmamaktadır.Bütün bunlara karşın 1990 larda izlenen anlaşmazlıklardan çok uzlaşılabilir alanları öne çıkarma politikası ile iki ülke arası ilişkilerin daha da gelişeceği gözlemlenmektedir.¹⁰⁹

---

¹⁰⁸ “Yunanistan Temel Göstergeler ve İkili İlişkiler” , Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Haziran 2005, (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/bultenler/2005781125Yunanistan-haziran2005.pdf> , 02.01.2005.

¹⁰⁹ İsmail Cem, **Türkiye Avrupa Avrasya 1: Strateji, Yunanistan, Kıbrıs**, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004, s.28.

3.2.2.Türkiye – Bulgaristan Ticari İlişkileri

3.2.2.1.Genel Ekonomik Durum

Tablo 3 - 14

Bulgaristan`ın Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri (2004)

Nüfus	7,7 milyon
Dil	Bulgarca
Din	%86,6 Ortodoks , %13,08 Müslüman ve Diğerleri
Başkent	Sofya (1,15 milyon)
Para Birimi	Leva
GSYİH	24,3 milyar USD
GSYİH/kişi	3 145
Büyüme Oranı (%)	5,6
Enflasyon Oranı (%, ort.)	6,1
İşsizlik Oranı (%)	12,7
İhracat (milyar USD)	9,9
İthalat (milyar USD)	13,2
Toplam Dış Borç	16,3 milyar USD (tahmini)
Cari İşlemler Dengesi	-1,8 milyar USD
Para Birimi (Lv: USD)	1,57
Sınır Kapısı	Kapıkule , Hamzabeyli (Edirne) , Dereköy (Kırklareli)
İhraç Ürünleri	Giyim, ayakkabı, demir ve çelik, makina ve ekipman, yakıtlar
İthal Ürünleri	Yakıtlar, mineraller ve ham maddeleri, makine ve ekipman, metaller ve cevherleri, kimyasallar ve plastik, gıda, tekstil ürünleri

Kaynak: The EIU, Bulgaria Country Report, Haziran 2005 ve The CIA, The World Fact Book, Bulgaria, (Çevrimiçi) www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/bu.html , 02.08.2005.

1989 yılından sonra Doğu Bloku ülkelerinde başlayan değişim ve bu değişim ile birlikte Komünist Ülkeler Arasında Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi'nin (COMECON) işlevini yitirmesi , Bulgaristan'ın üretim pazarlarını yitirmesine ve ülkede atıl kapasitelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Dışsal şokların, komünizm sonrası yılların ilk dönemlerinde ekonomi yönetiminde yapılan hatalarla birleşmesi neticesinde ülkenin ekonomik performansı zayıf kalmıştır . Pazar

ekonomisine geçiş sürecinde , başarıyla uygulanamayan reformlar sonucunda 1996 yılında ülkede bir ekonomik kriz başlamıştır. Leva, dolar karşısında önemli ölçüde değer kaybetmiş; dış borçların ödenmesinde zorluklar yaşanmıştır. İç ve dış ticaret durma noktasına gelmiştir. Özel sektör zarar görmüş ; birçok firma kapanmış ve bazı bankalar faaliyetlerini durdurmak zorunda kalmıştır. 1996 yılı sonunda uygulamaya konulan istikrar paketi de krizin aşılmasında etkili olamamıştır. 1994 yılından itibaren pozitif büyüme gösteren ülke ekonomisi 1996 yılında %10,9 oranında küçülmüştür. 1997 yılı Şubat ayında ekonomik kriz daha da derinleşmiştir. Kamu harcamalarının kontrol altına alınmaması, ülkenin seçim dönemine girmesi, artan faiz oranları ve ulusal paranın değer kaybetmesi nedenleri ile ülke hiper enflasyon sürecine girmiştir.¹¹⁰

IMF ile imzalanan anlaşma çerçevesinde 1997 yılı Temmuz ayında para kurulu kurulmuştur. Para kurulunun kurulması ve Leva'nın Alman Mark'ına endekslenmesi ile birlikte ülkede makro ekonomik istikrar sağlanmış olup, 1998 yılından sonra büyüme yeniden başlamıştır. 1 Ocak 1999 tarihinden itibaren ise Leva, 1 9555,83Lv:1€ kurundan Euro'ya endekslenmiştir. Para Kurulu tasarısı çerçevesinde, Bulgar Merkez Bankası'nın (Bulgarian National Bank-BNB) döviz rezervlerinin para arzının en azından %100'ünü karşılaması gerekmektedir. Dolayısı ile para arzı ve kredi büyümesi üzerindeki denetim oldukça sıkıdır. Bu denetim BNB'nin ticari bankaları finanse etmesi ve kamuya borç vermesi üzerinde yasak bulunmasını da içermektedir. Bu sıkı uygulamalar neticesinde ülkedeki yıllık ortalama enflasyon 1997 yılı Mart'ında %2000'lerin üzerindeyken, 17 ay içinde tek haneli rakamlara düşmüştür ve 1998 yılından sonra büyüme ve makro ekonomik istikrar sağlanmıştır.¹¹¹

1998-1999 yıllarında büyümeye iç talep itici güç olurken, 2000 yılında büyüme ihracat ile sağlanmıştır .

---

¹¹⁰ “Bulgaristan Ülke Raporu” , Ankara, İntes Genç Yöneticiler Grubu, 2005, s.28.

¹¹¹ Feyza Paker, “Bulgaristan’ın Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti” İzmir, İzmir Ticaret Odası Dış Ekonomik İlişkiler Müdürlüğü, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/CAD210F3-8468-4DD9-98B9-7D5800BD3B62/3615/Bulgaria2004.pdf> , 28.04.2005.

1999-2003 arasında ortalama yıllık enflasyon %5,6 olmuştur. 2003 yılında enflasyonun başlıca sebebi artan gıda fiyatları olmuştur. Yüksek düzeyde seyreden dünya hububat fiyatları ve 2003 yılı hasadının yeterli düzeyde olmaması başta ekmek ve tahıllar alt kategorileri olmak üzere gıda fiyatlarının yükselmesine neden olmuştur. 2003 yılı aralık ayı itibarı ile gıda fiyatları bir önceki yılın aynı dönemine göre %25 oranında yükselmiştir. Tütün ve alkolde yükseltileen özel tüketim vergileri de fiyat artışlarına neden olmuştur. Bu faktörler haricinde enflasyonist baskılar bulunmamaktadır.¹¹²

Tablo 3 –15

Bulgaristan Cumhuriyeti Enflasyon Oranları (%)

1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
18,7	2,6	10,3	7,4	5,8	2,3	6,1

Kaynak: The EIU, Bulgaria Country Report, Haziran 2005.

Yüksek işsizlik düzeyi önemli bir sosyal sorun olarak devam etmektedir. 2003 Kasım ayı itibarı ile işsizlik oranı %13,2'ye düşmüştür. Bu oran 2002 Kasım ayı itibarı ile %16,9'dur.

Tablo 3 – 16

Yıllar İtibarı ile Bulgaristan GSYİH Büyüme Hızları (%)

1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
3,5	2,4	5,8	4,1	4,8	4,5	5,6

Kaynak: The EIU, Bulgaria Country Report , Haziran 2005.

2002 yılında ülke 1989 yılı GSYİH'sının %83'üne ulaşmış bulunmaktadır. 2003 yılına gelindiğinde ise 1989 yılında gerçekleştirilen GSYİH düzeyi aşılmıştır. Pazar ekonomine geçişin başından bu yana üretim artışı genellikle iç talepten kaynaklanırken, 2000 den sonraki dönemde büyüme, ihracat artışının itici gücünden

¹¹² “Bulgaristan Ülke Profili” , İstanbul, Uluslararası Nakliyeciler Derneği, AR-GE ve İstatistik Departmanı 2003 , (Çevrimiçi) www.und.org.tr/ulkeler/BULGARISTAN.pdf, 18.09.2005.

etkilenmiştir. Yatırımlar 1997 yılından bu yana hızla artarken tüketim harcamaları da önemli artışlar göstermektedir.

Özel sektörün GSYİH'daki payı 1989 yılından itibaren ciddi bir artış göstererek 2002 yılında ile %72,7'ye ulaşmıştır. Bu artış, tarım sektöründe meydana gelen yapısal değişiklikler dışında komünizm sonrası dönemin ilk yıllarında küçük işletmelerin yeniden yapılandırılması üzerinde özellikle durulması ve imalat ve çıkarım sanayilerinde özelleştirmenin gelişme göstermesi sayesinde olmuştur.

Özel sektörün tarımda %97,7, hizmetlerde %61,1 ve sanayi ve inşaatla %53,3 payı bulunmaktadır. Öte yandan ülkede sürekli gelişme gösteren ancak kayıt altına alınamayan bir kayıt dışı ekonomi de bulunmaktadır. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğünün GSYİH'nın %20-30'u kadar olduğu tahmin edilmektedir.¹¹³

Bulgaristan'ın satın alma gücü paritesine göre kişi başına GSYİH değeri AB üyesi 25 ülkenin altındadır. Bu sıralamada Bulgaristan'ı Romanya takip etmektedir.

Tablo3-17

Bulgaristan`ın Genel Ekonomik Durumu

	2003	2004	2005a	2006a
Reel GSYİH Büyüme Hızı (%)	4,3	5,5	4,5	4,7
Sanayi Üretim Hızı (%)	8,3	6,5	5,5	4,7
İşsizlik Oranı (% , ort.)	14,3	12,7	11,9	11,0
Tüketici Fiyatları Enflasyonu (%)	2,3	6,1	4,1	3,8
Ortalama Yıl Sonu	5,6	4,0	3,8	3,7
İhracat (milyar USD)	7,5	9,9	12,1	13,8
İthalat (milyar USD)	10,1	13,2	16,1	18,1
Döviz Kuru (Lv: USD) (ort.)	1,73	1,57	1,43	1,40
Lv: Euro (ort.)	1,96	1,96	1,96	1,96

a: EIU öngörüsü

Kaynak: The EIU, Bulgaria Country Report, Nisan 2005.

¹¹³ Pakar, a.g.e.

2003 yılı göstergelerine göre hizmet sektörü, GSYİH içinde %59,7'lik payı ile birinci sırada yer almaktadır. Hizmet sektörünü %27,8 ile sanayi, %12,3 ile tarım ve ormancılık sektörü izlemektedir.¹¹⁴

1992 yılında uygulamaya konulan “Yabancı Şahısların Ekonomik Faaliyetleri ve Yabancı Yatırımların Korunması Kanunu” ile yabancı şahıslara Bulgaristan'da ekonomik faaliyette bulunma ve ticaret şirketlerine Bulgar gerçek ve tüzel kişileri ile ortak olma hakları tanınmış, yabancı kişilerin de Bulgar kişiler ile aynı ekonomik haklara sahip oldukları belirtilmiş, mevcut ve yeni kurulacak şirketlerde yabancılara sınırsız pay edinme hakkı tanınmıştır. Kural olarak yabancı yatırımcıların ülkede firma kurarken devlet kurumlarından ön izin almasına gerek bulunmamaktadır.

1992-2004 dönemi arasında ülkeye yapılan doğrudan yabancı yatırımların tutarı 10 milyar 145 milyon USD 'dir. 2004 yılında doğrudan yabancı yatırımların tutarı 2 milyar 487,5 milyon USD olmuştur.¹¹⁵

Tablo 3 – 18

Ülkelerin Bulgaristan'a Doğrudan Yatırım Akışı (Milyon USD)

ÜLKE	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	1992-2004
Avusturya	46,9	74,6	70,5	93,6	160,6	238,4	927,3	1 666,4
Yunanistan	3,3	2,3	99,1	240,2	239,3	224,6	156,9	1 034,5
Hollanda	41,3	105,6	-10,2	80,3	30,9	242,6	340,7	927,8
Almanya	55,7	40,4	39,0	67,4	85,4	108,5	251,6	916,4
İtalya	2,1	6,9	338,3	146,5	45,2	100,5	67,1	715,9
Güney Kıbrıs	109,0	161,8	74,8	17,8	-8,2	120,9	38,4	545,9
ABD	38,6	54,7	58,2	44,5	56,2	128,0	41,6	531,9
Macaristan	0,7	7,4	2,0	1,0	9,5	379,2	54,1	466,4
İsviçre	6,6	8,7	24,7	33,5	36,3	144,6	6,3	330,5
İngiltere	58,9	28,1	-3,3	20,1	0,7	96,1	58,9	310,5
Fransa	3,4	78,1	36,9	15,1	8,6	22,7	22,1	203,7
Rusya	14,8	99,5	21,5	-4,4	4,5	30,9	-8,4	194,0
TÜRKİYE	23,8	12,3	25,4	-9,7	15,3	-5,4	26,5	130,2

Kaynak: Invest Bulgaria Agency , 2005 Raporu.

¹¹⁴Oya Benli , “Bulgaristan Ülke Profili” , T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, (Çevrimiçi)[www.igeme.org.tr/tur/yerinde/ bulgaristan/ bulgaristan 1.pdf](http://www.igeme.org.tr/tur/yerinde/bulgaristan/bulgaristan_1.pdf) , 24.11.2005.

¹¹⁵ Paker, a.g.e.

Bulgaristan'ın stratejik konumu, ülkeyi Güneydoğu Avrupa'nın lojistik merkezi ve Avrupa ve Asya arasında ulaşım, enerji ve telekomünikasyon alanlarında bir kesişim noktası yapmaktadır. Ülkenin karayolları ve demiryolları Batı Avrupa, Türkiye ve Orta Doğu'ya açılan yollar olmaları nedeniyle önem taşımaktadır.

Ülkenin Karadeniz kıyılarındaki limanları Ukrayna, Rusya ve Akdeniz ülkelerine kolay ulaşım olanağı sunmaktadır. Ayrıca Tuna nehri üzerinden Merkezi ve Batı Avrupa ülkelerine doğrudan bağlantı yapmak da mümkündür.

3.2.2.2. Bulgaristan Dış Ticaret Politikası

1990'lardan itibaren Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve AB ile yapılan anlaşmalar uyarınca tarifeler indirilmiştir. Ancak, bazı ürünlerde kota uygulamaları ve muafiyetler devam etmektedir. Uygulamaya konulan yeni düzenlemelerle ticaretin %90'ından fazlasında kısıtlamalar kaldırılmış; dış ticaret ile ilgili düzenlemelerde bürokrasi azaltılmaya çalışılmıştır.

Ülke, Dünya Ticaret Örgütü'ne 1996 yılında üye olmuştur. DTÖ'ye üyelik Bulgaristan pazarının liberalleşmesi üzerinde önemli rol oynamıştır.¹¹⁶

Bulgaristan ve AB arasında imzalanan Ortaklık Anlaşması uyarınca 1998 yılından beri Bulgar menşeli sanayi mallarının AB ülkelerine ithalatı gümrüksüz yapılabilmekte olup, AB menşeli sanayi mallarının ülkeye girişinde uygulanmakta olan gümrük vergileri 2002 itibarı ile tamamen sıfırlanmıştır. Bulgaristan ve EFTA ülkeleri (İsviçre, Norveç, İzlanda ve Liechtenstein) arasında 1993 yılından bu yana yürürlükte bulunan bir tercihli ticaret anlaşması bulunmaktadır. Bulgaristan Temmuz 1998'de Merkezi Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması (CEFTA)'nın bir üyesi olmuştur. Bu Anlaşmanın ticaret ile ilgili kısmı 1 Ocak 1999'da yürürlüğe girmiştir. Söz konusu Anlaşma ile Bulgaristan, CEFTA ülkeleri (Polonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Macaristan, Romanya, Slovenya ve Hırvatistan) ile sanayi malları ve

---

¹¹⁶ Parker, a.g.e.

tarımsal malların ticaretini libere etme sürecine başlamıştır. Bu süreç, 1 Ocak 2002 tarihi itibarı ile bütünüyle sona ermiş, sözkonusu ülkeler ve Bulgaristan arasındaki ticaret tamamen serbestleşmiştir. Bulgaristan ayrıca Türkiye, Makedonya, İsrail, Estonya, Litvanya, Letonya, Arnavutluk ve Bosna-Hersek ile Serbest Ticaret Anlaşmaları imzalamıştır. Arnavutluk ile Anlaşma, 26 Mart 2003'te imzalanmıştır. Yugoslavya ve Fas ile bir serbest ticaret anlaşması imzalanması hususunda görüşmeler yapılmaktadır. Sırbistan-Karadağ ile de ticareti büyük ölçüde serbestleştirecek serbest ticaret anlaşmaları imzalanacaktır.

Tablo 3 –19

Bulgaristan'ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon USD)

Yıllar	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
İhracat	4 194	4 006	4 825	5 113	5 692	7 541	9 859
İthalat	4 574	5 087	6 000	6 693	7 287	10 059	13 212
Denge	-380	-1 081	-1 175	-1 580	-1 595	-2 518	-3 353
Hacim	8 768	9 093	10 825	11 806	12 979	17 600	23 071

Kaynak : The EIU , Bulgaria Country Report , Nisan 2005.

Ticarete dayalı bir ekonomiye sahip Bulgaristan , dış ticaret hacimleri 1990 yılından itibaren ithalatı engelleyen zayıf yurt içi talep ve COMECON ülkeleri gibi kilit pazarlarını kaybetmesi sebepleri ile gerileme sürecine girmiş , ancak 1995 yılından itibaren artış göstermeye başlamıştır.

Dış ticarete devlet tekelinin 1989 yılında kaldırılması ve 1991 yılında döviz kısıtlamalarının kaldırılıp dış ticaret formalitelerinin basitleştirilmesi, ticaret siciline kayıtlı tüm firmalara dış ticaret yapma hakkının tanınması ile birlikte dış ticaret konusunda faaliyet gösteren firmaların sayısında artış gerçekleşmiştir.¹¹⁷

Sektörel olarak makine ihracatı azalırken gıda , metaller ve kimyasal ürünlerin ihracatı artmıştır. AB ülkeleri ile 1993 yılında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması sonucunda dış ticaretin %40'ından fazlası bu ülkelere yönelmiştir.

¹¹⁷ Benli, a.g.e.

Ülkenin ihracatında hammadde ve yarı mamuller ihracatı en önemli payı almaktadır. İthalatta ise ülkeye yapılan yabancı yatırımların da etkisiyle hammadde ve yarı mamuller ile yatırım malları önemli pay almaktadır.

Sektörel olarak makine ihracatı azalırken gıda , metaller ve kimyasal ürünlerin ihracatı artmıştır. Ülkenin ihracatında hammadde ve yarı mamuller ihracatı en önemli payı almaktadır. İthalatta ise ülkeye yapılan yabancı yatırımların da etkisiyle hammadde ve yarı mamuller ile yatırım malları önemli pay almaktadır.

Tablo3-20

Başlıca Ürünler İtibarı ile Dış Ticaretin Görünümü (2004)

İhracat	Milyon USD	İthalat	Milyon USD
Giyim ve Ayakkabı	1 919	Tekstil	1 677
Demir ve Çelik	997	Ham Petrol ve Doğal Gaz	1 835
Diğer Metaller	927	Makine ve Ekipman	1 304
Kimyasallar, Plastik ve Kauçuk	562	Kimyasallar, Plastik ve Kauçuk	1 002

Kaynak : The EIU , Bulgaria Country Report, Nisan 2005.

Ülkenin ihracatı metalürji ve kimyasallar gibi ağır sanayi kollarına dayanmaktadır . Bu ürünlerin ihracatı dünya talep ve fiyatlarındaki değişimlerden kolaylıkla etkilenebilmektedir . Bulgaristan'ın ithalat profilinin oluşumunda ülkenin petrol ve gaz kaynaklarının kısıtlı olması önemli bir rol oynamaktadır. Bulgaristan ayrıca, ihtiyaç fazlası elektriği komşu ülkelere ihraç ederek de önemli gelir sağlamaktadır. 2001'de Türkiye'ye ihraç ettiği elektrik, toplam üretimin altıda birini oluştururken, Yunanistan ve Yugoslavya'ya da elektrik ihraç etmektedir.¹¹⁸

Dış ticarete başlıca partnerleri İtalya, Rusya Federasyonu, Almanya, Yunanistan ve Türkiye'dir.¹¹⁹ AB ülkelerinin dış ticaretteki payı yıldan yıla sürekli bir artış göstermektedir , 1993 yılında imzalanan Serbest Ticaret Anlaşması sonucunda dış ticaretin yaklaşık yarısı bu ülkelere yönelmiştir. Ülkenin dış ticareti

¹¹⁸ "Avrupa Birliği Yolunda Bulgaristan" , **Turkishtime**, 15 Kasım-Aralık 2002, (Çevrimiçi) http://www.turkishtime.org/kasim/66_tr.htm , 08.06.2005.

¹¹⁹ "Bulgaristan Ülke Bülteni" , **Bültenler**, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, İstanbul, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/bultenler/2006130165719Bulgaristan-Ocak2006.pdf> , 12.12.2005.

COMECON pazarının daralması, Balkanlardaki savaş ve ticari partnerlerine uygulanan ambargolar nedeniyle gerileme göstermiştir. 1990 sonrası, eski Yugoslavya ve Makedonya ile ticareti önemli miktarda düşüş göstermiştir. Dış ticaretin yönü Rusya ve diğer COMECON ülkelerinden batı ülkelerine doğru kaymıştır. Ülkenin ihracatında AB ülkelerinin payı 1995 yılında %39 iken, 2002 yılında %56 olmuştur. Diğer taraftan Balkan ülkelerinin ve BDT ülkelerinin ihracattaki payı azalmaktadır, buna karşın Rusya ile ticaretteki geniş açık Bulgaristan'ın bu ülkeye petrol ve hammadde yönünden ne kadar bağımlı olduğunu ortaya koymaktadır.¹²⁰

Tablo 3 - 21

Başlıca Ülkeler İtibarı ile Dış Ticaret (2004)

İhracat	%	İthalat	%
İtalya	13,1	Almanya	14,7
Almanya	10,2	Rusya	12,7
Türkiye	10,0	İtalya	9,9
Yunanistan	9,9	Yunanistan	5,8

Kaynak : The EIU, Bulgaria Country Report, Nisan 2005.

1980'lerde Doğu Bloku ülkeleri dış ticaretin %75-80'ini karşılarken serbest piyasa ekonomisine geçişin ardından bu oran %50'lerin altına düşmüştür. Dış ticarete sosyalist ülkeler yerine OECD ülkeleri önemli yer kazanmıştır. 1995 yılı Şubat ayında AB ile imzaladığı ortaklık anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte Bulgaristan dış ticareti özellikle ihracat yönüyle gelişme göstermiştir. AB üyesi olmayan OECD ülkeleri içinde ABD'nin Bulgaristan ile ticaret olanağı aradaki uzun mesafe nedeniyle sınırlı düzeyde kalmaktadır.¹²¹

Bulgaristan'ın OECD üyesi olmayan ülkelerle dış ticareti ikili anlaşmalara, yıllık ticaret politikalarına veya Bulgaristan'ın yıllık petrol ihtiyacına bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Bulgaristan'ın Balkan ülkeleri ile dış ticareti, diğer ülkelerle olan dış ticareti ile karşılaştırıldığında daha düşük seviyede kalmaktadır.

¹²⁰ Demirtaş - Coşkun Birgül, " Bulgaristan'ın AB'ye Üyelik Hedefi : Karşılaşılan Sorunlar, Yakalanan Fırsatlar ", **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 10, y.y., 2001.

Ülkenin ihracatı bağımsızlık sonrasında AB ülkelerine doğru kaymıştır. İhracatta AB ülkelerinin payı 1995 yılında %39 , 2002 yılında %56 olmuştur. Diğer taraftan Balkan ülkelerinin ve BDT ülkelerinin ihracattaki payı azalmaktadır.

2002 yılı itibarı ile ithalatın %50,2'si AB ülkelerinden gerçekleştirilmiştir. AB ülkeleri içinde ithalatta en önemli paya sahip ülkeler Almanya, İtalya ve Yunanistan'dır . Rusya ülkeye ihracat yapan ülkeler arasında birinci sıradadır.

3.2.2.3. Türkiye-Bulgaristan Dış Ticaret İlişkisi

Tablo 3 –22

Türkiye-Bulgaristan Dış Ticaret Değerleri (1000 USD)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1996	156,905	362,771	-205,866	519,676
1997	175,885	408,851	- 232,966	584,736
1998	213,316	367,421	-154,105	580,737
1999	233,606	295,575	- 61,969	529,181
2000	252,934	465,405	-212,471	718,339
2001	299,415	393,516	-94,101	692,931
2002	380,332	508,449	-128,117	888,781
2003	621,685	689,462	-67,777	1,311,147
2004	894,326	959,471	-65,145	1,853,797
2004 (Ocak-Nisan)	262,829	265,165	-2,336	527,994
2005 (Ocak-Nisan)	320,211	390,749	-70,538	711,060

Kaynak:DTM, Türkiye-Bulgaristan İstatistiki Veriler, (Çevrimiçi)<http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/Bulgaristan/istver.htm> , 12.11.2005.

Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatı sürekli bir artış eğilimi içindedir. Ülkeye ihracat artışında 11 Temmuz 1998 tarihinde imzalanan ve 1.1.1999 tarihinde yürürlüğe giren Türkiye - Bulgaristan Serbest Ticaret Anlaşması'nın önemli ölçüde katkısı olmuştur.

¹²¹ Paker , a.g.e.

Türkiye'nin ülkeye ihracatı 2002 yılında %27 , 2003 yılında %63, 2004 yılında %44 oranında artış göstermiştir. Türkiye'nin ülkeden ithalatı da son yıllarda önemli artışlar göstermiştir. İthalatta gözlenen artışlar 2002 yılında %29, 2003 yılında % 35 , 2004 yılında % 39 olmuştur.¹²²

Türkiye-Bulgaristan Serbest Ticaret Anlaşması, AB ile bütünleşme sürecine giren Bulgaristan'da Türk mallarının AB menşeli mallara karşı rekabet güçlerini kaybetmelerinin engellenmesi ve Türk menşeli ürünlerin üçüncü ülke menşeli ürünlere göre rekabet avantajı kazanmalarını sağlamayı amaçlamaktadır. Bu pazardan temin edilecek ucuz girdiler aynı zamanda Türk firmalarının üçüncü ülke pazarlarına ihracatını da artıracaktır. Global ekonomik kriz ve Türk reel sektöründe yaşanan durgunluk gibi olumsuz faktörlere rağmen imzalanan Serbest Ticaret Anlaşmasının Türkiye-Bulgaristan ticari ilişkilerine olumlu yönde yansıdığı gözlenmektedir.¹²³

1987 yılına kadar Türkiye'nin Bulgaristan'a olan ihracatı bu ülkeden gerçekleştirdiği ithalatın gerisinde kalmıştır. 1987-1989 yılları arasında Türkiye lehine gerçekleşen dış ticaret dengesi, 1989 yılından itibaren Bulgaristan'daki dışa açılma ve liberalizasyon sürecine bağlı olarak gelişen iki ülke ticaretinin etkisiyle artan ithalat sonucunda Türkiye aleyhine gelişme göstermiştir.

2004 yılında Türkiye'nin Bulgaristan'a ihracatında elektrikli makine ve cihazlar, aksam ve parçaları; demir ve çelik, plastik ve plastikten eşyalar; makine ve cihazlar ; motorlu kara taşıtları ; pamuk başlıca payı almıştır. İki ülke arasındaki serbest ticaret anlaşması uyarınca tüm sanayi ürünlerinde gümrük vergilerinin sıfırlandığı 2002 yılında Bulgaristan'a Türkiye den ihracat %22 oranında bir artış gözlenmiştir. Söz konusu artış 2003 yılında da devam etmiş; ihracat %63 artışla 619 milyon USD'ula ulaşmıştır. Ülkeye ihracat 2004 yılında da artmaya devam etmiştir.¹²⁴

---

¹²² Paker , **A.e.**

¹²³ Benli , **A.e.**

¹²⁴“Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti” , T.C.Dış Ticaret Müsteşarlığı , (Çevrimiçi) <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/Bulgaristan/trbldistic.htm>, 08.11.2005.

2004 yılında Türkiye'nin Bulgaristan'dan ithalatında önem arz eden başlıca ürünler demir ve çelik; bakır ve bakırdan eşya; yağlı tohum ve meyveler ; inorganik kimyasal müstahsallar, organik, inorganik bileşikler ürün grupları olmuştur.¹²⁵

Türkiye ve Bulgaristan arasındaki ticari ilişkiler 11 Temmuz 1974 tarihli Ticaret Anlaşmasına dayanmaktadır. 9 Şubat 1972 tarihinde Türk-Bulgar Ekonomik ve Teknik İşbirliği Komitesi kurulmuştur. Bulgaristan ile yapılan önemli anlaşma ve protokoller şunlardır:¹²⁶

§ Ticaret ve Ekonomik, Sınai ve Teknik İşbirliği Anlaşması (06/07/1994)

§ Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması (06/ 07/1994)

§ Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (07/0/1994)

§ Sınır Ticareti Yapılmasına İlişkin Karar (19/03/1997)

Edirne ilinden Bulgaristan ile yetkilendirilen gümrük kapılarından sınır ticareti yapılmasına ilişkin esasları düzenlemek ve bu kapsamda yapılacak ihracat ve ithalatta uygulanacak kuralları belirlemektir.

§ Serbest Ticaret Anlaşması

Türkiye-Bulgaristan Serbest Ticaret Anlaşması , Türkiye ve Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği Anlaşması'nın bir gereğidir.

3.2.2.4.Değerlendirme

Bulgaristan, Türk dış ticareti açısından sınır komşusu olmasından kaynaklanan yakınlık avantajı ve tüketim alışkanlıklarının benzerlikleri nedeni ile büyük önem taşımaktadır. 7,8 milyon nüfusa sahip ülkenin barındırdığı ve nüfusunun %9'unu oluşturan Türk nüfus, bu pazarın Türkiye için önemini daha da artırmaktadır. Önemli ulaşım koridorları üzerinde bulunan Bulgaristan pazarı Türkiye için üçüncü

¹²⁵ Paker , **a.g.e.**

¹²⁶ “Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti” , T.C.Dış Ticaret Müsteşarlığı , (Çevrimiçi) <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/Bulgaristan/trbldistic.htm>, 08.11.2005.

ülkelere açılım bakımından da önem taşıyan bir pazardır.

2007 yılında Avrupa Birliği'ne tam üye olması beklenen Bulgaristan, AB ile mevzuat uyumunu sağlamak için yürüttüğü yoğun çalışmaları tamamlamak üzeredir.

Ülke, bağımsızlığını kazanmasının ardından yaşadığı önemli ekonomik sorunları 1990'ların sonlarına doğru aşmış, 2000'li yıllarda istikrara kavuşmuştur. Ülke, 9,6 milyar USD'lık bir ithalat hacmine sahip olup, 1996 yılında DTÖ'ye üyeliğinin ardından pazarın liberalleşmesi yönünde önemli adımlar atmaya başlamıştır.

Günümüzde Bulgaristan pazarı, işleyişte bazı eksiklikler bulunmakla birlikte dış ticaret, kambiyo, gümrük mevzuatını batı standartlarına uyumlu bir hale getirmiş bulunmaktadır.

Ülkede üretilen mallar tüketici ihtiyaçlarını karşılayacak yeterlilikte değildir. Bu nedenle, Bulgar pazarı ithalata bağımlı bir yapıya sahiptir. Türkiye'nin ülkeye ihracatında son yıllardaki artışa rağmen, ihracat rakamları potansiyelin çok gerilerindedir. Diğer taraftan Bulgaristan'ın Türkiye'ye ihracatında ise en önemli payı ham madde ve ara malları almaktadır. Bulgar ihracatçıları gelişmiş bir pazar olan Türkiye'ye tüketim malları ihracatında zorlanmaktadır.

Bulgaristan ve Türkiye arasındaki coğrafi ve kültürel yakınlık avantajına rağmen istenilen düzeye getirilemeyen iki ülke ticareti, 1.1.1999 tarihinde yürürlüğe giren Serbest Ticaret Anlaşması ile yıldan yıla sürekli bir artış göstermeye başlamıştır. 1.1.2002 tarihinden itibaren iki tarafın da tüm sanayi mallarında gümrük vergileri ve eş etkili vergileri kaldırması iki ülke ticaretine ivme kazandırmıştır.¹²⁷

---

¹²⁷ İpek Demircioğlu, **Bulgaristan Ülke Etüdü ve Türk Yatırımcıları**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2003, s.42.

Bulgaristan Türkiye'nin önemli ticaret ortakları olan Batı ve Doğu Avrupa'ya geçiş yolu üzerinde bulunmaktadır. Bu nedenle, Türkiye-Bulgaristan arasındaki gümrük geçişlerinin düzenli olarak yapılması Türkiye'nin hem Bulgaristan ile hem de diğer Avrupa ülkeleri ile ticari ilişkileri açısından çok önemlidir. İş yükünün önemli bir kısmını taşıyan Kapıkule sınır kapısının iş yükünün azaltılması ve gümrük işlemlerinin azaltılması Bulgaristan-Türkiye ikili ticaretine olumlu katkıda bulunacağı gibi, Avrupa ülkeleri ile ticareti kolaylaştıracaktır. Sorunun çözümüne yönelik olarak Hamzabeyli sınır kapısı açılmış ve Dereköy sınır kapısının yolları iyileştirilmiştir.¹²⁸

Bulgaristan pazarı 2000'li yıllarla birlikte bir dönüşüm sürecine girmiştir. Ülkeye giriş yapan çok sayıdaki yabancı sermayeli perakende zincirleri Bulgar halkının tüketim ve alışveriş alışkanlıklarının değişmeye başlamasına neden olmuştur. Ayrıca son yıllarda Bulgar pazarına çok sayıda Batılı firmanın girmesi ile pazardaki rekabet giderek artmıştır. Ülkede artan rekabete yalnızca Batılı ülkelerin firmaları değil, aynı zamanda Çin, Tayvan, Güney Kore gibi uzak doğulu firmalar da neden olmaktadır.

Geçmişte bavul ticareti nedeni ile oluşan kalitesiz Türk mali imajı, günümüzde Bulgar pazarında kaliteli Türk ürünlerinin tanınmaya başlanması ile birlikte ortadan kalkmış durumdadır. Türk malları kaliteleri ile tanınmakta ancak fiyat dezavantajı nedeni ile tercih edilmeyebilmektedir.

---

¹²⁸ “Türk-Bulgar Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi Ondördüncü Dönem Toplantısı Protokolü” , T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi)<http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/kek/bulgaristan.htm> , 09.11.2005.

3.3.TÜRKİYE`NİN DOĞU KOMŞULARI İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

1991 yılına kadar S.S.C.B. bayrağı altında bulunan Avrasya ülkeleri ,birliğin dağılmasından sonra yeni dünya düzeninde kendilerine bir yer bulma mücadelesine girişmişlerdir.Son 15 yıllık dönem içerisinde söz konusu ülkeler sosyalist sistemden pazar ekonomisine geçişin sancılarını çekmişler ve bu süreci hala tam anlamı ile tamamlayamamışlardır.Sovyet tipi merkezden idare edilen planlı ekonominin sona ermesi ,bu ülkeler arasında ki ticari ilişkileri ve üretimi de olumsuz yönde etkilemiştir.Sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları ile küresel enerji jeopolitiğinin önemli bir oyuncusu olan bölge ülkeleri, geçen zamanda kendi ekonomilerini oluşturma ve kalkındırma konusunda önemli adımlar atmışlardır.¹²⁹

Senelerce enerji arz sistemini kendi dışından oluşturmaya çalışan Türkiye için ise enerji taşımacılığı –özellikle boru hattı taşımacılığı- stratejik açıdan önemli bir hale gelmiştir.¹³⁰

Türkiye Boru hatları aracılığı ile kendisine güvenilir bir enerji arz sistemi oluştururken aynı zamanda enerji terminali bir ülke haline gelerek jeopolitik önemini arttırmayı amaçlamaktadır.¹³¹

Bu bölümde Gürcistan , Ermenistan , Azerbaycan gibi S.S.C.B. den bağımsızlığını elde etmiş olan Türkiye`nin Kafkas komşuları ile ticari ilişkileri incelenecektir.

---

¹²⁹“Yeni Bir Ekonomik Güç Olarak Avrasya”, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, Türk-Avrasya İş Konseyleri, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/genel/YeniBirEkonomikGuc> Olarak Avrasya-Ekim2005.pdf , 22.12.2005.

¹³⁰ Ertan Ersoy, “11 Eylül Saldırılarından Sonra Kafkaslar,Hazar havzası ve Orta Asya da değişen dengelerin Petrol ve Doğalgaz Politikalarına Yansımaları”, **Jeopolitik-Bilim Araştırma Dergisi**, Yıl 1 , Sayı 1 , Kış 2002, s.156.

¹³¹ Temel İskit , “Turkey:A New Actor in The Field Of Energy Politics?”, Ankara, **Perceptions Journal of International Affairs**, 1996, s.58.

3.3.1.Türkiye – Gürcistan Ticari İlişkileri

3.3.1.1.Genel Ekonomik Durum

Tablo 3 – 23

Gürcistan`ın Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri

Nüfus	4,67 milyon (2005)
Dil	Gürcüce %71 (Resmi) , Azeri %6 , Ermenice %7 Rusça %9 , Diğer %7
Din	Hristiyan Ortodoks %75 , Müslüman %11 Ermeni Apostolik %8 , Bilinmeyen %6.
Enflasyon Oranı (%)	4,8
Büyüme Oranı (%)	11,1
Para birimi ve paritesi	Lari (1USD= 2,15 Lari)
Sınır Kapısı	Sarp (Artvin)
Başkent	Tiflis
GSYİH	4,1 milyar USD
Kişi Başına Düşen Milli Gelir	674 USD
Cari İşlemler Dengesi	-397,1 milyon USD
Dış Borç (milyon USD)	1,8 (2002 verisi)
İhracat (milyon USD)	830,5
İthalat (milyon USD)	1 466,7
Başlıca İhraç Ürünleri	Hurda metaller, makineler, kimyasallar; petrol (reeksport); turunçgiller, çay, şarap
Başlıca İthal Ürünleri	Petrol, makine ve yedek parça, nakliye ekipmanı, hububat, ilaç

Kaynak: The EIU, Georgia Country Report, Kasım 2004 ve The CIA, The World Fact Book, Georgia, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gg.html> , 09.11.2005.

2003 yılı Mayıs ayında Gürcistan Devlet İstatistik Dairesi tarafından yayımlanan ve bağımsızlık sonrasında gerçekleştirilen ilk nüfus sayımının sonuçlarına göre ülke çok önemli bir nüfus sorunu ile karşı karşıyadır. 1989 yılında gerçekleştirilen nüfus sayımından 2003'e kadar, 5,5 milyon olan ülke nüfusu yaklaşık %20 oranında düşüş göstermiştir (2005 de 4,67 milyon).2003 yılı mayıs ayında açıklanan son sayımda ülke nüfusu 4,4 milyon olarak açıklanmıştır. Nüfustaki bu ciddi düşüş; düşen doğum oranı, büyük çaptaki göç ve ülkeden kopan bölgelerdeki (Abhazya ve Güney Osetya) nüfusun sayılamamasından kaynaklanmaktadır.¹³² Doğum oranının düşmesine ve büyük çaplı göçe, sivil savaş nedeni ile yaşanan sıkıntılar ve ülke ekonomisindeki kötüye gidiş neden olmuştur.

SSCB döneminde birlik ülkeleri içinde en güçlü ekonomiye sahip olan Gürcistan, birliğin dağılmasının ardından ekonomisinde ciddi sorunlar ve istikrarsızlıkla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlığa geçişle birlikte ülkenin sanayi sektörünün GSYİH'daki payı azalırken, hizmetler sektörünün payı artış göstermiştir. Tarım ekonomideki en büyük sektördür. Ülkenin sanayi sektörünün büyük çoğunluğu teknolojisi eskidiği için atıl kapasitededir. Sanayi sektörünün verimliliği yapılacak yeni yatırımlarla gelecek teknoloji, ekipman ve yönetim becerilerine bağlıdır. Kayıt dışı ekonomi ülkenin büyüme performansı ile ilgili sağlıklı verilere ulaşılmasını engellemektedir. Ülkenin İstatistik Kurumu tarafından Gürcistan'ın GSYİH'sının yaklaşık %40'ına tekabül eden bir miktarda kayıt dışı ekonomisi olduğu belirtilmektedir. Ancak IMF göstergelerine göre kayıt dışı ekonominin büyüklüğü GSYİH'nın %60'ı kadardır. Bu denli büyük miktardaki kayıt dışı ekonomi, ülkenin geniş kapsamlı bir ekonomik büyüme gerçekleştirmesi önündeki en önemli engeli oluşturmaktadır. Yaklaşık 5 milyon nüfusa sahip ülkede kişi başına düşen milli gelir 2005 yılı itibarı ile 3400 USD dir.¹³³

---

¹³² Mustafa Akgür ve Tezer Palacıoğlu, **Gürcistan Ülke Profili Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1999, s.17.

¹³³ "Georgia", The CIA, The World Fact Book, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gg.html>, 12.09.2005.

Ülkede bağımsızlığın ardından, 1993 yılında ekonomide yapısal değişim süreci başlatılmıştır. 1994 yılında enflasyon oranı %15 607 gibi anormal bir orandan, 1995 yılında %163'e düşürülmüştür. 1995 yılında para biriminde reform gerçekleştirilerek USD na bağlanmıştır.

Sovyetler Birliği'ne dahil olan diğer ülkelerin bağımsızlıklarını kazandıktan sonra yaşadıkları ekonomik sorunların benzerlerini yaşayan Gürcistan, bunlara ilave olarak ticaret yollarını bozan bir iç savaş yaşamış ve bu nedenle de bazı ilave sorunlarla karşı karşıya kalmıştır. Bağımsızlık sonrasında ekonomide yaşanan çöküş çok hızlı ve şiddetli olmuştur. Ekonomide yaşanan hızlı çöküşün nedenleri tarım ve sanayi sektörlerinde önemli miktarda üretim düşüşleri ve Abhazya'da yaşanan savaş nedeni ile Rusya'ya ulaşan ticari yolların kapanması olmuştur. Sonuç olarak, 1994 yılında aylık enflasyon oranları ortalama %50 olmuştur. Yaşanan ekonomik sorunlar özel sektörde pek çok firmanın kapanmasına neden olmuştur. Ülke, batıdan gelen insani yardımlarla ayakta kalabilmiştir. Ekonomik faaliyetlerin yaklaşık yarısı kayıt dışı hale gelmiştir.

Tablo 3 - 24

Gürcistan'ın Yıllar İtibarı ile GSYİH ve GSYİH Artış Hızları

	2000	2001	2002	2003	2004*
GSYİH (milyar USD)	3,0	3,2	3,4	4,1	5,7
GSYİH Artış Hızı (%)	1,8	4,7	5,6	11,1	9,5

Kaynak: The EIU, Georgia Country Report , Kasım 2004.

* : Tahmini

Tablo 3 - 25

Gürcistan'ın Yıllar İtibarı ile Enflasyon Oranları (%)

	2000	2001	2002	2003	2004*
Tüketici Fiyatları Enflasyonu	4,1	4,6	5,7	4,8	5,1

Kaynak: The EIU, Georgia Country Report, Kasım 2004.

* : Tahmini

Yatırımlar ve artan ticaretin hizmet, telekomünikasyon, yol ve boru hattı inşaatı sektörlerinde hızlı büyüme sağladığı 1995 yılında gerçekleşen makroekonomik istikrar , 1990'lı yılların ikinci yarısında yaşanan ekonomik canlanmanın temelini oluşturmuştur. 1996 yılı ve Ekim 1998 arasında yıllık büyüme oranı %10 olmuştur. 1998 yılında Rusya'da yaşanan ekonomik ve finansal kriz Rusya ile yoğun ticari ve ekonomik ilişkiler içindeki Gürcistan'ın ekonomisini de olumsuz yönde etkilemiştir. Rusya krizinin etkilerini göstermesi ile birlikte 1998 yılında ülkenin ekonomik büyüme hızı yavaşlamış ve %2,9 olmuştur. Rusya krizi ülkede yaşanan mali krizi daha da derinleştirmiştir. Rusya krizinin ekonomideki kötü etkilerini sürdürdüğü 1999 yılında yıllık ortalama büyüme oranı yalnızca %3 olmuş; para arzındaki önemli miktarda büyüme ve fiyat kontrolü nedeni ile enflasyon %19,2'ye ulaşmıştır.¹³⁴

2000 yılında ekonominin hemen hemen tüm sektörlerinde üretim artış göstermiştir. Ancak ülke ekonomisinin önemli bir kısmını oluşturan tarım sektörü üretimi yaşanan kuraklık nedeni ile şiddetli düşüş göstermiştir. Bu nedenle, GSYİH 1995 yılından bu yana gözlenen en düşük artışı göstermiştir. 2000 yılı reel GSYİH artışı %1,9 olmuştur. Öte yandan, 2000 yılında izlenen sıkı para politikalarının gıda fiyatları artışını dizginlemesi neticesinde yıllık ortalama enflasyon oranı %4,1'e düşürülmüştür. Reel GSYİH artışı 2001 yılında %4,5'e yükselmiştir. 2001 yılında GSYİH'da gözlenen artış, 1998 Rusya krizinden sonra gözlenen en yüksek artış olup, tarım ve ulaştırma-komünikasyon sektörlerindeki sıçrayıştan kaynaklanmıştır. Diğer taraftan 2001 yılında sanayi üretimi, enerji üretiminde yaşanan sorunlar ve ülkenin en önemli ihraç pazarı olan Türkiye'nin ithalat talebindeki düşüş nedeni ile daralmıştır.

2002 yılında ülke ekonomisi bir önceki yıla göre %5,4 büyümüştür.

---

¹³⁴ “Gürcistan Cumhuriyeti”, T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı , (Çevrimiçi) <http://www.foreigntrade.gov.tr/dunya/profil/grcstan.htm> , 24.12.2005.

Tablo 3 – 26

Gürcistan GSYİH'nin Sektörlere Göre Dağılımı (% ,2003)

Tarım	20,3
Sanayi	13,3
Taşımacılık ve Haberleşme	13,6
Ticaret	13,0

Kaynak: The EIU , Georgia Country Report , Kasım 2004.

Gürcistan ekonomisine en önemli katkıyı tarım sektörü sağlamaktadır. Diğer önemli sektörler; ticaret, hizmet, sanayi ve taşımacılık sektörleridir. İnşaat, haberleşme gibi sektörlerin GSYİH'ye katkısı düşük seviyelerde kalmaktadır.

Gürcistan, 2002 yılında Türk pazarındaki varlığını, Türkiye'nin Gürcü mallarına yönelik yeniden artan talebi sayesinde tekrar elde etmiştir. Metal fiyatları 2001 ve 2002 yıllarında düşüş göstermiştir. Fiyatlarda beklenen artışla birlikte Gürcistan'ın 2002 ve 2003 yıllarında ihracat gelirlerinde artış beklenmektedir.

2003 yılının ilk yarısında gözlenen %8,6 oranındaki güçlü büyüme, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattında devam eden inşaat faaliyetlerinin ülke ekonomisine olumlu etkilerini yansıtmaktadır. GSYİH artışının 2004 yılında Güney Kafkasya Gaz Boru Hattı projesinin başlaması ile birlikte hızlanarak artması beklenmektedir. Petrol ve gaz sektörlerinde yürütülen faaliyetler istihdam ve ücret artışına ve sonuç olarak iç talepte yeniden güçlenme sağlayacaktır. Boru hattı inşaatları faaliyetleri aynı zamanda telekomünikasyon ve ulaştırma sektörleri gibi ilgili sektörlerde de olumlu gelişmeler olmasını sağlayacaktır.¹³⁵

Boru hattı projelerinin ekonomik büyümeye olumlu etkilerine rağmen, metalurji ve madencilik sektörleri dışındaki sanayi sektörlerinde büyüme sınırlı düzeyde kalmaya devam edecektir. Sınırlı düzeydeki yatırımlar ve yeniden

¹³⁵ A.e.

yapılandırma faaliyetlerinin yetersiz olması imalat sanayi sektörünün gelişimini engellemeye devam edecektir. Üretimin sürekliliğini sağlayan bir imalat sanayiinin bulunmaması ülkenin ihracatının gelişimini de olumsuz yönde etkilemektedir. Ülkenin ürettiği ham madde ve ara malları işleyememesi nedeni ile Gürcistan ihracatta ürün çeşitliliğini sağlayamamakta ve düşük katma değerli ürünler ihraç etmeye devam etmektedir. Bu nedenle ülkenin ihracat gelirleri düşük düzeyde kalmakta; düşük katma değerli ürünlerin fiyatlarında sıklıkla meydana gelen değişimler nedeni ile dış ticaret dengesi dışsal şoklardan kolayca etkilenmektedir.

Ülkenin tüketim harcamalarının büyük bir kısmını gıda ürünleri oluşturmaktadır. Tarımsal üretim artışlarının gıda fiyatlarında düşümlere neden olması enflasyon oranlarına olumlu yansımaktadır. Bu nedenle, enflasyon artışlarının enerji fiyatlarındaki artışlardan ve boru hattı projeleri sayesinde artan istihdam ve ücretlere bağlı olarak meydana gelen özel tüketim harcamalarındaki artışlardan kaynaklanması beklenmektedir.

Tablo3-27

Gürcistan Genel Ekonomik Durum Özeti

	2003a	2004b	2005c	2006c
Reel GSYİH Artışı (%)	11,1	9,5	12,0	12,0
Tüketici Fiyatları Enflasyonu (%)	4,8	5,1	5,6	5,8
İhracat (milyon USD)	830,5	1 050,0	1 175,0	1 250,0
İthalat (milyon USD)	1 466,7	2 100,0	2 400,0	2 550,0
Cari İşlemler Dengesi	-397,1	690,1	-804,3	-805,5
Döviz Kuru Lari:USD (ort.)	2,15	1,93	1,91	1,90
Döviz Kuru Lari:Euro (ort.)	2,43	2,37	2,43	2,47

a: Gerçek b: Tahmini c: Öngörü

Kaynak: The EIU, Georgia Country Report , Kasım 2004.

Bağımsızlığın ilk yıllarında ülkedeki büyük politik değişim nedeni ile önemli ekonomik reformların gerçekleştirilmesi mümkün olmamıştır. Ekonomik reformlar,

1993 yılında devlet elindeki küçük ölçekli tarımsal arazilerin ve binaların satılması ile başlamıştır. Ancak, hükümetin tutarlı bir reform programı üzerinde anlaşamaması, tüm alanlarda reformların uygulanmasında gecikmeye neden olmuştur. Yapısal reformlar, 1995 yılı Kasım ayında Eduard Şevardnadze'nin başkanlık seçimlerini kazanmasından sonra gerçek anlamda uygulamaya konulmuştur.

1995 yılında ülkenin IMF destekli bir reform programını uygulamaya koyması ile birlikte başarılı bir istikrar politikası girişimi başlatılmıştır. Hükümetin göreceli olarak esnek mali politika yaklaşımı makro ekonomik istikrara erişildiği anlamına gelmiş ve istikrar, sıkı para politikaları sayesinde sağlanmıştır. Enflasyon oranı 1994 yılında %15 000 iken, 1995 yılında %163'e düşmüştür.

2001 yılı Ocak ayında IMF fakirliğin azaltılması programı çerçevesinde 141 milyon Usd tutarında 3 yıllık bir krediyi onaylamıştır. Söz konusu kredi Gürcistan'ın hayat standartlarını yükseltmesini sağlayacak sosyal programların uygulanması ve hükümetin gelir toplamasını iyileştirme ve makroekonomik istikrarı sağlamasını garantiye alma amacına yönelik olarak tahsis edilmiştir. Ülke artan bütçe açıkları nedeni ile 2003 yılında IMF tarafından harcamaların kısılması ve vergi gelirlerinin artırılması yönünde uyarılmıştır.¹³⁶

Vergi toplama sorunu ülkenin kontrol edilmesi en zor problemlerinden biridir. Sağlıklı vergi toplanmasını engelleyen başlıca sebepler zayıf vergi yönetimi ve bağımsızlık sonrası ülkedeki ortamdır. Vergi gelirlerinin GSYİH'daki payı %15'tir. Bu oran, bölgedeki en düşük orandır. 1996 yılında yeni bir vergi kanununun yürürlüğe girmesine rağmen önemli sorunlar, özellikle uygulamadan kaynaklanan problemler nedeni ile devam etmektedir. Günümüzde fakirlik sınırında yaşamakta olan hane halklarının oranı %50'dir.¹³⁷

---

¹³⁶ "Background Note: Georgia", U.S. Department of State Bureau of European and Eurasian Affairs, (Çevrimiçi) <http://www.state.gov/r/pa/ei/bgn/5253.htm>, 14.09.2005.

¹³⁷ "Georgia", The CIA, The World Fact Book, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/gg.html>, 12.09.2005.

1995 yılında işletmelerin yeniden yapılandırmasının başlamasından bu yana küçük işletmelerin özelleştirilmesinde orta ve büyük ölçekli işletmelere kıyasla daha fazla başarı sağlanmıştır. Günümüzde küçük ölçekli işletmelerin büyük çoğunluğu özel sektörün elindedir. Büyük işletmelerin satışında önemli miktarda sermaye yatırımı ihtiyacı ve bu işletmelerin aşırı büyük ölçekte olmaları nedeni ile sorunlar yaşanmaktadır. Özelleştirme sürecinde yeterince şeffaflık olmaması, satış sırasında kapsamlı koşulların öne sürülmesi olası alıcıları caydırıcı etkenler olarak öne çıkmaktadır. Ancak zayıf yönetim ve keyfi vergi uygulamaları özelleştirmenin önündeki en önemli engeldir.

Ülkeye giren doğrudan yabancı yatırım miktarı düşük düzeydedir. Ancak zaman zaman boru hattı inşaatları nedeni ile doğrudan yabancı yatırımlarda artışlar gözlenmektedir. 1998 yılında ülkeye giren doğrudan yabancı yatırım miktarı, Bakü-Supsa boru hattı projesi sayesinde en yüksek seviyesine ulaşmıştır. Önümüzdeki birkaç yılda Gürcistan'dan geçecek iki büyük boru hattının inşası nedeni ile doğrudan yabancı yatırımlarda artış beklenmektedir. Ancak ülkede yatırımlar için elverişli bir ortamın bulunmaması ve güvenlik sorunları nedeni ile diğer sektörlerde yatırımların düşük düzeyde kalması beklenmektedir. Ülkeye yabancı yatırımların girişi fazla vergi yükü, yeterli düzeyde yasal korunma bulunmayışı, kural ve düzenlemelerin keyfi uygulanması gibi nedenlerle engellenmektedir. Ülkede özel sektörün gelişiminin önündeki diğer bir engel de enerji sektörünün özellikle elektrik üretiminin zayıf durumda olmasıdır.¹³⁸

Yabancı yatırımların yöneldiği başlıca sektörler enerji, tarım, ticaret, turizm ve ulaştırma sektörleridir. İmalat ve telekomünikasyon sektörlerinde de hatırı sayılır ölçüde yabancı yatırım bulunmaktadır. Özellikle petrol ve doğal gaz alanlarındaki büyük projelerin finansmanında ülkenin finans sektörü altyapısı yeterli olamamakta, böyle projelerin finansmanı için uluslararası finans kuruluşlarına ve yabancı yatırımcılara ihtiyaç duyulmaktadır. Dünya Bankası, Avrupa Kalkınma ve Yatırım

---

¹³⁸ Oya Benli, "Gürcistan Ülke Profili", T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.igeme.org.tr/>, 12.12.2005.

Bankası ve OPIC ülkeye kaynak sağlayan belli başlı kuruluşlardır. Büyük projelerin finansmanını sağlayacak yabancı yatırımların ülkeye çekilebilmesi amacı ile 2002 yılı eylül ayında Ulusal Yatırım Ajansı faaliyete başlatılmıştır.

Tablo3-28

Yıllar İtibarı ile Gürcistana Doğrudan Yabancı Yatırımların Görünümü

	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
Yabancı Yatırım Miktarı (Milyon USD)	33.25	68.46	138.6	288.04	83.65	60.14	61.8

Kaynak: DEİK.

Rusya Federasyonu ülkedeki en önemli yabancı yatırımcıdır. Ancak Rus yatırımcılar da enerji ve madencilik sektörü gibi yalnızca stratejik önem taşıyan sektörlerle ilgilenmektedir.

Ülkeye daha fazla yabancı sermaye çekilmesini sağlamak üzere yatırım ortamının iyileştirilmesi amacı ile 1996 yılından bu yana çalışmalar yürütülmektedir. Vergi yükünün hafifletilmesi ve korumacı uygulamaların kaldırılması bu çalışmalardan başlıcalarıdır .Vergi yükünün hafifletilmesi amacına yönelik olarak %20'lik standart vergi oranı, zarardaki işletmeler için beş yıla kadar vergi muafiyeti, hammadde ithalatına vergi muafiyeti gibi önlemler alınmıştır.

3.3.1.2.Gürcistan Dış Ticaret Politikası

Gürcistan 2000 yılının Temmuz ayında DTÖ'ye 137. üye olarak katılmıştır. Eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde Kırgızistan, Letonya ve Estonya'nın ardından DTÖ'ye katılan dördüncü ülkedir. Gürcistan , üyeliğinin DTÖ'ye henüz üye olmayan BDT ülkeleri ile ticaretini etkilemeyeceği hususunu taahhüt etmiştir. DTÖ'ye üyelik Gürcistan'ın global pazarlara tercihli tarife oranlarından girebilmesini sağlarken, ihracatını artıracak ve böylece gelecekte ekonomik büyüme için kışkırtıcı etki

yaratacaktır ve dış ticaretinde ülke çeşitliliği sağlayarak, ekonomik krizlerden daha az etkilenmesini sağlayacaktır.

Tablo 3 - 29

Gürcistan'ın Yıllar İtibarı ile Dış Ticareti (Milyon USD)

Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1998	300	884	1 184	-584
1999	330	602	932	-272
2000	459	651	1 110	-192
2001	496	684	1 180	-188
2002	579	740	1 319	-161
2003	831	1 467	2 298	-636
2004	1 050	2 100	3 150	-1 050

Kaynak: The EIU, Georgia Country Report, Kasım 2004.

Ülkenin dış ticaretine ilişkin istatistiki veriler; ticaretin, özellikle ithalatın büyük bir kısmının küçük ölçekli sınır ticareti ile kısıtlı olması nedeniyle kayıt altına alınmaması gibi nedenlerle yeterli bilgi vermemektedir.

Tablo 3 - 30

2003 Yılı İtibarı ile Gürcistan'ın Dış Ticarete Başlıca Ürünleri

İhracat	%	İthalat	%
Demir Alaşımları, bakır ve altın	15,3	Petrol, gaz ve elektrik	18,0
Hurda Demir, Demir ve Çelik	12,7	Demir ve Çelik	8,9
Şarap ve Maden Suyu	14,7	Otomotiv	4,2

Kaynak: The EIU, Georgia Country Report, Kasım 2004.

Baz metallerin ihracatı (hurda metaller dahil) 2001 yılı itibarıyla 80 milyon USD`na ulaşmıştır. Baz metaller toplam ihracat gelirinin %24`ünü, baz metaller içindeki hurda metaller grubu ise %16`sını oluşturmaktadır. İthalatının ürün yapısı ise ülkenin enerji sektörü ürünleri bakımından dışa bağımlılığını yansıtmaktadır. Petrol ve petrol ürünleri ithalatının toplam ithalattaki payı %19,7'dir.

Tablo3-31

Gürcistan 2003 Yılı İtibarı ile Dış Ticarete Başlıca Partnerleri

İhracat	%	İthalat	%
Rusya Federasyonu	17,0	Rusya Federasyonu	15,0
Türkiye	17,8	Türkiye	12,4
İsviçre	7,3	İngiltere	11,1
Ukrayna	6,1	Azerbaycan	7,2
İngiltere	5,8	Ukrayna	7,2

Kaynak: The EIU, Georgia Country Report, Kasım 2004.

SSCB döneminde Gürcistan'ın dış ticareti birlik ülkelerine veya COMECON ülkelerine yönelmiştir. Bağımsızlıktan sonra ülkenin dış ticaretinde Türkiye, Almanya ve ABD gibi ülkeler de pay almaya başlamıştır. Ülkenin ihracatının yöneldiği bölgeleri, taşımacılık maliyetlerinin yüksekliği nedeniyle coğrafi yakınlık belirlemektedir. Türkiye, Gürcistan'ın en önemli ticari partneri olan Rusya ile rekabet etmektedir. Diğer önemli partnerler ise Azerbaycan ve Ermenistan gibi Kafkas ülkeleridir. Almanya ve Fransa, Gürcü mallarının en önemli ithalatçıları olan Avrupa ülkeleridir.¹³⁹

1997-2001 döneminde Gürcistan'ın toplam ithalatı USD bazında %7 oranında daralmıştır. Aynı dönemde Gürcistan'ın da içinde bulunduğu Merkezi Asya ülkeleri grubu ithalatı ise %2 oranında gerileme göstermiştir. 2001 yılında ülke dış ticaret

¹³⁹ Benli, a.g.e.

açığı vermiş olup, DTÖ verilerine göre 685 milyon USD tutarında ithalat gerçekleştirmiştir.

Gürcistan'ın başlıca ihracat malları şarap ve hurda metaller gibi düşük katma değerli ürünler olup, ihracatının bu özelliği ülkenin ithalat kompozisyonuna da yansımaktadır. Gürcistan'ın dış enerji kaynaklarına bağımlı bir ülke olması nedeniyle ithalatında enerji sektörü ürünleri en önemli yere sahiptir.

2001 yılı itibarı ile Türkiye'nin ülkenin başlıca ithal ürünlerindeki payı ve en önemli rakipleri şöyledir:¹⁴⁰

- § Kuş ve kümes hayvanlarının yumurtaları (Türkiye %65, İran %32)
- § Buğday ve mahlut (Rusya %66, Türkiye %27)
- § Margarin (Türkiye %97, Azerbaycan %2)
- § Kamış veya pancar şekeri ve kimyaca saf sakkoroz (Türkiye %71, Brezilya %11)
- § Çikolata ve kakao içeren diğer gıda müstahzarları (Türkiye %41, Rusya %23)
- § Yüzeyaktif organik maddeler (sabunlar hariç) (Türkiye %67, İran %28)
- § Tuvalet kağıtları ve ev işlerinde veya sağlık amacıyla kullanılan türden benzeri kağıt, selüloz vatka veya selüloz liflerden tabakalar, kağıt mendiller, kurutma kağıtları, havlular, mas örtüleri, sofrta peçeteleri, bebek bezleri, tamponlar, yatak çarşafı vb ev eşyası, hijyenik ve hastane eşyası, giyim eşyası ve aksesuarı (Türkiye %82, Çek Cumhuriyeti %9)
- § İzole edilmiş (emaye kaplanmış veya anodize edilmiş olanlar dahil) teller , kablolar ve diğer izole edilmiş elektrik iletkenler (Türkiye %56, Rusya %20)
- § Binek otomobilleri (Almanya %66, Türkiye %7)

---

¹⁴⁰ Benli , a.g.e.

3.3.1.3. Türkiye-Gürcistan Dış Ticaret İlişkisi

Türkiye'nin Gürcistan'ın en önemli ticaret ortaklarından birisi olmasına karşın, Gürcistan Türkiye'nin dış ticaretinde önemli paya sahip değildir. 2002 yılında Gürcistan'ın Türkiye'nin ihracatın da ki payı %0,3 olmuştur. Ülkenin Türkiye'nin ithalatındaki payı ise sürekli artış göstermekte olup 2002 yılında %0,3 olmuştur.

İki ülke arasında 1990'lı yıllarda bavul ticareti olarak başlayan ticari ilişkiler zamanla normal şeklini almış ve Türkiye lehine gelişmiştir. Türkiye'den Gürcistan'a çoğunlukla sanayi mamülü mallar giderken, Gürcistan'dan daha çok hammaddeler ve kereste gelmektedir.

Tablo 3 - 32

Yıllara Göre Türkiye Gürcistan Dış Ticaret İlişkisi

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1996	110 319	32 495	77 824	142 814
1997	173 510	65 934	107 576	239 444
1998	164 146	91 007	73 139	255 153
1999	114 200	93 289	20 911	207 489
2000	131 771	155 315	-23 544	287 086
2001	144 049	127 231	16 818	271 280
2002	103 373	137 612	-34 239	240 985
2002 (Ocak-Ağustos)	64 594	81 412	-16 818	146 006
2003 (Ocak-Ağustos)	94 000	182 033	-88 033	276 033

Kaynak: DTM.

Türkiye'nin Gürcistan'a ihracatı 2002 yılında bir önceki yıla göre %28 oranında düşüş göstermiştir. İhracattaki bu düşüş ülkeye şeker ihracatındaki azalmadan kaynaklanmıştır. Ülkenin 2002 yılına kadar Türkiye'den karşıladığı şeker ihtiyacı, 2002 yılında kurulan şeker fabrikası tarafından karşılanmaya başlamıştır. Türkiye'nin Gürcistan'a şeker ihracatında 2002 yılında %85 oranında gerileme gözlenmektedir. 2003 yılı Ocak-Ağustos döneminde ülkeye ihracatta %45 artış söz konusudur.

Türkiye'nin ülkeden ithalatı 2000 yılında genel ithalatta gözlenen artış trendinin paralelinde %66,4 büyümüştür. 2001 yılında ise uygulanan para politikaları neticesinde genel ithalat bir önceki yıla göre %24 oranında daralırken, Türkiye'nin Gürcistan'dan ithalatı %18 oranında düşüş göstermiştir. 2002 yılında Türkiye'nin ithalatı yeniden artış eğilimi göstererek, %8 oranında büyümüştür. 2003 yılı Ocak-Ağustos döneminde ise bir önceki yılın aynı dönemine göre ülkeden ithalatta %124 oranında bir artış gözlenmektedir.

Gürcistan'a yapılan ihracatlardaki ilk sırayı toplam ihracattaki %60 payı ile temel gıda maddeleri oluşturmaktadır. 1998 yıllarının sonlarına kadar Gürcistan'ın un tedarikçisi durumunda olan Türkiye için bu durum Rusya kriziyle değişmiştir. Ülkeye Rusya'dan çok miktarda ve çok ucuz fiyatlarla unun gelmesi Türkiye'nin ihracatını düşürmüştür.

Türkiye'nin Gürcistan'a ihracatında; kağıt ve kağıt ürünleri elektrikli makine ve cihazlar, kazanlar, makine ve cihazlar, plastik ve plastik ürünleri, şeker ve şeker ürünleri, boyalar ve boyacılıkta kullanılan ürünler, demir ve çelik, hayvansal ve bitkisel yağlar, seramik mamulleri gibi ürünler önemli yer tutmaktadır.

Türkiye'nin Gürcistan'dan ithalatında; demir ve çelik, mineral yakıtlar, mineral yağlar, metal cevherleri, alüminyum ve alüminyumdan eşyalar, ağaç ve ağaçtan mamul eşya, bakır ve bakırdan eşya ve gübreler gibi ham madde ve ara mal niteliğindeki ürün grupları önemli yer tutmaktadır.

Tablo 3 – 33

Türkiye - Gürcistan Arasında ki Anlaşma ve Protokoller

Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması	30.07.1992
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Antlaşması	30.07.1992
Ekonomik Konularda Yapılan Görüşmelere İlişkin Mutabakat Zaptı	13.01.1994
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	Müzakere aşamasında

Kaynak: DTM.

3.3.1.4.Değerlendirme

Gürcistan ekonomisinde temel dengeler yerine oturmuştur. Para piyasaları eksikliklerine rağmen istikrarlıdır. Ticari açıdan Doğu Bloku ülkelerine göre daha canlıdır.Başta Azerbaycan ve Ermenistan olmak üzere Rusya ve tüm bölge ülkelerinin ticaret için buldukları bir kavşak ülkedir.Mütevazı ücret düzeyi , eğitilmiş ve çalışma disiplinine sahip bir nüfus avantajına sahiptir.Serbest piyasa ekonomisine geçme çabası içerisinde olan bu ülkenin gerekli üretim tesislerine sahip olabilmesi için sermaye ve yatırım yapacak girişimcilere ihtiyaçları bulunmaktadır. Türkiye ile komşu olması ve iyi ilişkiler içerisinde bulunması açısından Türkiye için yeni fırsatlar taşımaktadır.

Gerek tüketici nüfusu ve geliri gerekse talep açısından oldukça mütevazı ve önemli bir pazar olan Gürcistan , Türkiye için Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine açılan kapı durumundadır. Gürcistan'a gümrük vergisi ödeyerek dışarıdan mal getirip satmak yerine , Gürcistan içerisinde yatırım yaparak ucuz işgücü ve düşük girdi maliyetlerinden istifade etmek uzun dönemde ciddi karlar getirebilecektir .

Gürcistan ve Türkiye arasında ticarete karşılaşılan sorunlardan yola çıkılarak Batumi ve Poti limanlarının yenilenmesi ve genişletilmesi, Poti-Bakü ulaşım ve haberleşme bağlantılarının sağlanması, Sarp-Batum-Poti karayolunun yenilenmesi,

Kars-Tiflis demiryolunun inşası, Tiflis havaalanının yenilenmesi gibi gelişmelerin iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik işbirliğinin geliştirilmesine önemli katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Türkiye-Gürcistan arasındaki ticaret sürekli bir artış eğilimi gösterse de iki ülke arasındaki dış ticaret rakamları ve Türkiye'nin Gürcistan'daki yatırımları potansiyelin altındadır.

Türkiye-Gürcistan arasındaki ticareti etkileyen bir takım sorunlar bulunmaktadır. Bu sorunları şu şekilde sıralayabiliriz :¹⁴¹

Türk firmalarının Gürcistan faaliyetlerindeki temel sıkıntısı finansman sorunudur.

Gürcistan ithalatta oldukça yüksek gümrük vergileri uygulamaktadır. Pazarda Türkiye'nin önemli rakipleri olan Rusya Federasyonu, Azerbaycan ve Ukrayna gibi BDT ülkeleri Gürcistan ile aralarında uygulanan serbest ticaret anlaşması kapsamında gümrük vergisi ödemediği ihracat yapmakta ve pazarda Türk menşeli ürünlere kıyasla önemli bir fiyat avantajı elde etmektedir.

Türkiye-Gürcistan ticari ilişkilerinin gelişimini engelleyen bir diğer sorun ise Sarp ve Kars sınır kapılarındaki altyapı eksiklikleridir. Hukuki altyapı ve kurumsallaşmadaki aksamlar ve fiziki altyapı yetersizlikleri de dış ticaret ilişkilerinde sorunlara yol açmaktadır. Bir diğer önemli sorun da bavul ticareti ile ülkeye giren Türk mallarına karşı ülkede oluşan önyargıdır.

Ulaştırma sektöründe yaşanan sorunlar da iki ülke ticaretini olumsuz yönde etkilemektedir. Söz konusu sorunlar; güvenlik, kara ulaşımı ücretsiz geçiş belgelerinde hala dağıtımın tam olarak yapılamamış olması, yapılan mevzuat

---

¹⁴¹ "Ticari Engeller", T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.foreigntrade.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/gur/gur-tic.htm>, 11.12.2005.

değişikliklerinden haberdar olunamaması, ülkenin farklı bölgelerinde farklı ödemelerin gerekmesidir. Ulaşım altyapısının yetersiz olması da ulaşım ile ilgili sorunlara neden olmaktadır. Kars-Tiflis demiryolunun tamamlanması ile birlikte ulaşımdan kaynaklanan sorunların aşılması beklenmektedir.

Ülkedeki siyasi ve ekonomik istikrarsızlık, mevzuat altyapısının ve vergi sisteminin batı normlarına göre olmaması yabancı yatırımların ülkeye girişini engellemekte ya da mevcut yatırımları kaçırmaktadır.

Türkiye ye ekonomik anlamda geniş imkanlar sunabilecek bir ülke olan Gürcistan için somut projeler gerekmektedir. Buna örnek olarak , iki ülkeninde enerji açığı olduğundan hareketle ,debisi yüksek Gürcü nehirlerinde küçük baraj ve hidroelektrik santraller kurmak yolu ile elektrik üretilmesi ve bunun Gürcistan ile Türkiye`nin doğu bölgelerinde kullanılması , iki ülkenin karşılıklı bağımlılığını arttırıcı bir proje olarak görülmektedir.¹⁴²

3.3.2. Türkiye - Ermenistan Ticaret İlişkileri

3.3.2.1.Genel Ekonomik Durum

Tablo 3 - 34

Ermenistan`ın Temel Demografik Göstergeleri (2005)

Nüfus	2,982,904
Yaş Dağılımı	0-14 Yaş: 21.6 % 15-64 Yaş: 67.5 % 65 Yaş ve üstü : 10.9 %
Nüfus Büyüme Oranı	- 0.25%

Kaynak : “People”, Armenia, The CIA, The World Fact Book , (Çevrimiçi)
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/am.html> , 19.10.2005.

Ermenistan 1991 de S.S.C.B. den bağımsızlığını ilan ettikten sonra ülke eski ve yeni arasında bir mücadeleye tanık olmuştur. Eski jenerasyonlar , eski kitlesel üretim yapan büyük Sovyet fabrikalarına bakarken , genç jenerasyonlar bilgi ve hizmet çağına uyum sağlamaya çalışmışlardır. Genç jenerasyon yeni açık pazar ekonomisine daha hızlı adapte olmuşken , son onbeş yılda Ermenistan da ortaya çıkan zenginlerin neredeyse tamamı 30 yaş altı kuşaktan gelmektedir. Ülkeye yatırım için gelenlerin tamamı genç kuşaklarla iş yapmayı tercih etmektedirler.

¹⁴² “Türkiye-Gürcistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri” , Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu , (Çevrimiçi)
<http://www.deik.org.tr/ikili/200325165744ikili%20iliskiler-ocak2003gureistan.doc.> , 24.07.2005

Tablo 3 - 35

Ermenistan`ın Temel Ekonomik Göstergeleri

GSYİH	USD 13.65 milyar (2004 Tahm.)
GSYİH – Gerçek Büyüme Oranı	% 9 (2004 Tahm.)
GSYİH – Birey Başına	USD 4,600 (2004 Tahm.)
GSYİH - Sektörlere Göre Dağılım	Tarım 22.9% Sanayi 36.1% Hizmet : 41.1% (2004 Tahm.)
İş Gücü	1.4 milyon (2001)
İş Gücü –Sektörlere Göre	Tarım : 45% Endüstri : 25% Hizmet : 30% (2002 Tahm.)
İşsizlik Oranı	% 30 (2003 Tahm.)
Yoksulluk Sınırı Altı Nüfus	% 50 (2002 Tahm.)
Enflasyon Oranı (Tüketici Fiyatları)	% 3.5 (2004 Tahm.)
Bütçe	Gelirler : 428.1 milyon USD Harcamalar : 491.2 milyon USD (2004 Tahm.)
Para Birimi	Dram
Ödemeler Dengesi	-240.4 milyon USD (2004 Tahmini)

Kaynak : “Economy”, Armenia ,The CIA,The World Fact Book , (Çevrimiçi)

<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/am.html> , 19.10.2005.

Son beş yılda ülkede büyük değişimler yaşanmıştır.Elektrik gücü artırılmış , ulaşım sektörü yeniden açılmış ve en önemlisi enerji sorunu Rusya ve Türkmenistan dan sağlanan gaz ve petrol ile aşılmıştır. Fabrikalar sınırlı üretimle olsada yeniden işlemeye başlamış ve özel sektör özellikle başkent Erivan çevresinde sürekli bir şekilde büyümek göstermiştir.¹⁴³ Ülkede görülen en önemli sorunların başında ,genç nüfusun çalışma imkanı azlığı ve savaş koşulları dolayısı ile yurtdışına gitmesi ve nüfus artışının negatif değerler taşımasıdır.

Sovyet merkezi planlama sistemi içindeyken Ermenistan makine parçaları ve tekstil başta olmak üzere modern bir sanayi sektörü geliştirmiştir. 21 Eylül 1991 de Sovyetler birliğinden bağımsız olduktan sonra Sovyet döneminde ki sanayileşme yerine küçük ölçekli tarım ülkesi haline gelmiştir. Tarım sektörünün uzun dönemli yatırım ve güncel teknoloji ihtiyaçları bulunmaktadır. Mevcut yönetim yavaş da olsa

sanayinin özelleştirilmesi yönünde adımlar atmaktadır. Ermenistan bir gıda ithalatçısıdır ve mineral kaynakları (bakır,altın, boksit) oldukça sınırlıdır.

1990 ların başında Sovyet Rusya nın merkezi ekonomisinden ayrılma ve sonra ki dönemde Dağlık-Karabağ (Nagorno-Karabakh) bölgesinde ki Azerbaycan ile süregelen anlaşmazlıklar Ermenistan üzerinde ciddi ekonomik sıkıntılar doğurmuştur.Bunlara karşın 1994 de , Ermenistan hükümeti IMF sponsorluğunda oldukça istekli bir ekonomik liberalizasyon programı uygulamaya başlamış ve 1995-2003 aralığında pozitif büyüme oranlarının yakalanılması sağlanmıştır.Ermenistan Ocak 2003 te Dünya Ticaret Örgütüne katılmıştır.Ermenistan bu dönem zarfında , enflasyon oranını düşürebilmiş ,yerel para birimi Dram`ı stabilize edebilmiş ve birçok küçük ve orta büyüklükte ki işletmeyi özelleştirebilmiştir . Ermenistan ın 1990 lı yılların başında ve ortalarında yoğunlukla yaşadığı kronik enerji eksikliği Metsamor da kurulan nükleer enerji santrali ile aşılmıştır ve bugün net enerji ihracatçısı bir ülke konumundadır. Metsamor da ki santral kapatılması için uluslararası baskı altındadır. Elektrik dağıtım sistemi 2002 de özelleştirilmiştir. Ermenistan ın ciddi ticaret açığı uluslararası yardım ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile giderilmiştir. Rusya ile olan yakın ekonomik bağlar özellikle enerji sektöründe hala tüm gücüyle devam etmektedir.

Elmas işleme , metal-kesme , makine parçaları , elektrikli motorlar, lastikler , tekstil , ayakkabı , kimyasallar,kamyonlar , mikro-elektronik, yazılım geliştirme ülkede önde gelen endüstriler arasında yer almaktadır.

Elmaslar ,gıda , enerji önde gelen ihracat malları arasındayken , doğal gaz , petrol,tütün ürünleri , gıda , elmaslar onde gelen ithalat malları arasındadır.

---

¹⁴³ “Generations”, Economy TourArmenia , (Çevrimiçi) http://www.tacentral.com/economy.asp?story_no=7 , 14.09.2005.

Tablo 3 - 36

Ermenistan`ın İhracat partnerleri (2004)

Ülkeler	İhracatta payları
Belçika	18 %
İsrail	15.3 %
Almanya	13.3 %
Rusya	12.5 %
A.B.D	8.1 %
Hollanda	7.2 %
İran	5.5 %
Gürcistan	4.3 %
B.A.E	4 %

Kaynak: “Export - Partners” ,Armenia,The CIA,The World Fact Book,(Çevrimiçi)
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/am.html> , 06.09.2005.

Tablo 3 - 37

Ermenistan`ın İthalat Partnerleri (2004)

Ülkeler	İthalatta payları
Rusya	11.3 %
Belçika	10.1 %
İsrail	8.4 %
A.B.D	7.6 %
İran	7.1 %
B.A.E.	6.1 %
Ukrayna	5.9 %
İtalya	5.5 %
Almanya	5.2 %
Gürcistan	4.6 %
Fransa	4.5 %

Kaynak: “Imports – Partners” ,Armenia,The CIA,The World Fact Book,(Çevrimiçi)
<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/am.html> , 06.09.2005.

Tablo 3 - 38

Ermenistan`ın 1998 –2001 Döneminde Ülkelere Göre İthalatı (Milyon USD)

Ülkeler	1998	1999	2000	2001
1. Rusya	191.4	149.9	137.1	173.6
2. A.B.D.	96.3	85.7	102.7	84.1
3. Bir.Krallık	69.1	67.0	59.5	91.2
4. İran	63.9	78.4	82.3	78.1
5. Belçika	54.6	85.1	84.3	41.8
6. B.A.E.	54.5	40.1	41.7	47.4
7. Almanya	34.0	34.2	36.5	33.9
8. Türkiye	56.8	40.1	40.5	33.8
9. İtalya	34.6	23.7	25.7	29.7
10. İsviçre	0.126	16.4	22.9	26.5
11. Ukrayna	8.9	7.9	12.3	22.1
12. Gürcistan	26.8	26.8	19.8	18.5
Toplam İthalat	902.3	811.3	884.7	877.4

Kaynak: Armenian National Statistical Service Verileri , (Çevrimiçi) www.armstat.am, 15.09.2005.

Tablo 3 - 39

Ermenistan`ın 2001 Yılındaki Ükelere Göre İhracat ve İthalat Rakamları
(Milyon USD)

ÜLKE	İHRACAT	İTHALAT
1. Rusya	60.5	173.6
2. A.B.D.	52.2	84.1
3. Bir.Krallik	20.1	91.2
4. İran	31.8	78.1
5. Belçika	46.5	41.8
6. B.A.E	7.3	47.4
7. Almanya	11.1	33.9
8. Türkiye	1.3	33.7
9. İtalya	6.0	29.6
10. İsviçre	8.9	26.5
11. Ukrayna	10.9	22.1
12. Gürcistan	12.4	18.5

Kaynak: Armenian National Statistical Service Verileri, (Çevrimiçi) [www.armstat .am](http://www.armstat.am), 15.09.2005.

3.3.2.3. Türkiye – Ermenistan Dış Ticaret İlişkisi

İki ülke arasında ticari anlaşmalar yapılması amacıyla “Turkish-Armenian Business Development Council” (TABDC) isimli örgüt kurulmuş ve bu örgüt iki ülke arası ticareti geliştirmeye yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır.¹⁴⁴

¹⁴⁴Jean-Christophe Peuch, “Armenia/Turkey: Economic Necessity Pushing Yerevan, Ankara Closer” **Eurasia Insight**, (Çevrimiçi) <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav072603.shtml> , 28.03.2005.

1991 de Ermenistan bağımsızlığını ilan edince Türkiye üç yıldır Azerbaycan ile yaşadığı Dağlık – Karabağ bölgesinde ki sorunlar nedeni ile önce Ermenistanı tanımadı. Azerbaycana destek göstergesi olarak 1993 yılında Türkiye doğu sınır kapısını (Gümrü) kapatmıştır ki bu bir anlamda Ermenistan` a ambargo uygulamaktır.

Resmi olarak Türkiye ile Ermenistan arasında ticaret yapılmıyor gözükmese de mallar Gürcistan ve İran üzerinden iki tarafa da gitmektedir.

İki ülke arasında ekonomik ilişkileri etkileyen “Ermeni Sorunu” da önemli bir sorun teşkil etmektedir.

3.3.3. Türkiye-Azerbaycan Ticari İlişkileri

3.3.3.1.Genel Ekonomik Durum

Tablo 3 – 40

Azerbaycan`ın Temel Sosyal ve Ekonomik Göstergeleri (2005)

Nüfus	7,9 Milyon
GSYİH (Milyar USD)	36,53
Kişi Başına Düşen Milli Gelir (USD)	4600
Para Birimi	Manat
Sınır Kapısı	Dilucu (İğdır - Nahcivan)
GSYİH Artış Hızı (%)	18,3
Tüketici Fiyatları Enflasyonu (Ort. %)	12
İhracat (Milyar USD)	6,117
İthalat (Milyar USD)	4,656
Cari işlemler dengesi (Milyon USD)	-1,53
Toplam Dış Borç (Milyar USD)	2,253
Etnik Dağılım	%90,6 Azeriler , %3,3 Rus ve Ermeni azınlıklar. Avarlar, Ukraynalılar, Tatarlar, Türkler, Gürcüler, Kürtler ise diğer azınlıklardır.
Doğal Kaynaklar	Petrol, doğal gaz, demir cevheri, demir dışı metaller, alüminyum
Sanayi Ürünleri	Petrol ve doğal gaz, petrol ürünleri, petrol sahası ekipmanı, çelik, demir cevheri, çimento, kimyasallar ve petro kimyasallar, tekstil
Tarım Ürünleri	Pamuk, hububat, pirinç, üzüm, meyve, sebze, çay, tütün; çiftlik hayvanları, domuz, koyun, keçi
İhraç Ürünleri	Petrol ve gaz (%90), makineler, pamuk, gıda maddeleri
İthal Ürünleri	Makine ve ekipman, gıda maddeleri, metaller, kimyasallar

Kaynak: The CIA, The World Fact Book ,Azerbaycan, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html> , 08.01.2006.

Azerbaycan, 1922'de Kafkasya Ötesi Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'ne katılmış, 1936'dan sonra ise Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adını almıştır. 30 Eylül 1991'de bağımsızlığını ilan eden Azerbaycan Kafkas ülkeleri arasında özellikle Enerji kaynakları ile ön plana çıkmıştır.¹⁴⁵

¹⁴⁵ “Azerbaycan Cumhuriyeti” , T.C.Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (Çevrimiçi) <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Azerbaycan.doc> , 03.01.2005.

Ülke nüfusu 2002 yılı itibarı ile 8,1 milyonken 2005 de 7.9 milyona düşmüştür. İyi eğitilmiş, vasıflı işgücüne sahip Azerbaycan nüfusunun %40'a yakın kısmı başkent Bakü'de yaşamaktadır. %51'i kentlerde yaşayan nüfusun %59'u çalışma yaşındadır.1992 yılında Karabağ sorunu nedeni ile başlayan Azerbaycan - Ermenistan savaşı sırasında, Azerbaycan iç siyasi çekişmelerin de etkisiyle, 1993 yılında Dağlık Karabağ ile birlikte topraklarının %20'sini kaybetmiştir. Sonuç olarak 900,000' i aşkın Azeri vatandaşı (nüfusun %12'si) ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.Doğum oranlarında bir düşüş eğilimi görülmektedir.¹⁴⁶

Azerbaycan'da SSCB'nin dağılmasının ardından uzmanlaşma ve işbölümüne dayalı ekonomik yapılanma sona ermiş ve ülke diğer eski SSCB ülkeleri gibi geleneksel pazarlarını kaybetmiştir.Aynı dönemde, Ermenistan savaşı ve Çeçenistan sorunu , ülke sanayii için gereken ara mallarının ithal yollarının kapanmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler Azerbaycan ekonomisini bir darboğaza sürüklemiştir.

Dağılma ve savaş ve sonrası ortaya çıkan sorunlar nedeni ile milli gelir büyüme hızı 1993'te % -23,1 , 1994'te % -19,7 , 1995'te % -11,8 olarak gerçekleşmiştir. Mayıs 1994'te gerçekleştirilen Ermenistan ile ateşkes sonrasında ancak 1996 yılının ikinci yarısından itibaren büyüme başlamış , %1,3'lük pozitif büyüme hızına ulaşılmıştır. Reel GSYİH'daki büyüme 1997 yılında %5,8'e yükselmiştir. Reel GSYİH büyüme hızı 1998 yılında %10 , 1999 yılında %7,4 , 2000 yılında % 11,4 olmuştur. 2001 yılı GSYİH artışı ise %9,9'dur.¹⁴⁷

Kişi başına düşen GSYİH 2001 de 748 USD iken 2005 de 4600 USD olmuştur.SSCB döneminin sona ermesi ile birlikte, ülkenin GSYİH yapısı da değişmiştir. Bağımsızlığın gerçekleştiği yıl olan 1991 yılında sanayi sektörünün GSYİH'ya katkısı %23,6 iken, 2002 yılında bu oran %35'e yükselmiştir. Ticaret,

---

¹⁴⁶ Hasan Selçuk, **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2004, s.19.

¹⁴⁷ "Azerbaycan Ülke Profili", İstanbul, Uluslararası Nakliyeciler Derneği, Ar-Ge ve İstatistik Departmanı, Nisan 2004, (Çevrimiçi) <http://www.und.org.tr/Admin/WEditor/DOCUM/AZERBAYCAN%20ULKE%20PROFILI1.doc>, 18.12.2005.

inşaat, ulaştırma ve haberleşme sektörlerinin de GSYİH'daki payı bağımsızlık sonrasında yükselmiştir. Sanayi sektörünün GSYİH'daki payı artarken, tarım sektörünün payında da düşüş gözlenmektedir. Tarım sektörünün payı 1991'de %30,4 iken, 2002 yılında bu oran %14,2'ye düşmüştür. Topraktaki kısmi özelleştirmenin devam etmesine rağımen tarım sektöründe de pozitif büyüme gerçekleşmiştir.

Özellikle, petrol sektörüne yapılan büyük ölçekli doğırudan yabancı yatırımlar Azerbaycan ekonomisini Sovyetlerden bağımsızlık elde eden ülkelerin ekonomileri içinde en hızlı büyüyen ekonomi haline getirmiştir. Büyümenin birinci derecede önemli nedeni petrol ve bağılı sektörlerdeki yabancı yatırımlardır.

Petrol sektöründe faaliyet gösteren kamu şirketlerinin yanı sıra özel şirketler de başarılı olmuştur. Petrol sektöründeki faaliyetler sayesinde inşaat ve haberleşme gibi alt sektörlerin ekonomiye katkısı yüksek olmuştur.¹⁴⁸

Devlet Petrol şirketi (SOCAR) çoğunlukla kıyı alanlarını işletmekte, kıyıda uzak alanlar ise Azerbaycan Uluslararası İşletim şirketinin (AIOC) liderliğıindeki konsorsiyumlar tarafından işletilmektedir. AIOC 1997 yılı sonlarında petrol üretimine başlamıştır.¹⁴⁹

Dağılma sonrası ekonomik sorunlar ve savaş ekonomisi nedeni ile enflasyon oranları dört haneli rakamlara yükselmiştir. 1994 yılı Mayıs ayında gerçekleştirilen ateşkes ve alınan tedbirler ile birlikte 1995 yılından itibaren enflasyon düşüş eğilimi göstermiştir.

---

¹⁴⁸ Ramin Talibov, "Azerbaycan Petrol Politikası ve Türkiye ile İlişkileri : 1991-2004" , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni.Sos.Bil.Enst, İstanbul, 2005) , s.47.

¹⁴⁹ "Azerbaycan Cumhuriyeti" , T.C.Başbakanlık Türk İşbirliğı ve Kalkınma İdaresi Başkanlığı, (Çevrimiçi) <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Azerbaycan.doc>, 03.01.2005.

Tablo3-41

Azerbaycan Cumhuriyeti Enflasyon Oranları (%)

1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2005
19,8	3,6	-0,8	-8,6	1,8	1,6	2,8	12

Kaynak: The EIU, Azerbaijan Country Report, Mayıs 2003 ve The CIA, The World Fact Book, Azerbaijan, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html> , 05.01.2006.

Hükümetin Ermenistan'la ateşkesin ardından 1997 yılında, istikrar programının uygulanmaya başlanmasından sonra yaklaşık on yıllık bir sürenin ardından enflasyon oranı tek haneye düşmüştür. Açık bir ekonomiye sahip Azerbaycan, ulusal parasının başlıca ticaret ortaklarının ulusal paraları karşısında değer kazanması neticesinde ithalat maliyetlerindeki düşüşten yararlanmıştır. 1999 yılında fiyatlarda ortalama %8,6 düşüş olmuştur. ¹⁵⁰

Azerbaycan'da 1996-1997 yıllarında izlenen ve ekonomik istikrarı sağlayan politikaların, reel ekonomiyi teşvik edici devlet politikalarıyla desteklenmemesi, 1997 yılı öncesi yabancı sermayenin ülkeye çekilmesi için uygulanan vergi muafiyetinden vazgeçilmesi ve devlet organlarının gerekli hassasiyeti göstermekte yeterli olmayışı nedenleriyle üretime yönelik yatırımlar yapılamamıştır.

Azerbaycan , petrol sektörüne yapılan önemli miktarlardaki yabancı yatırım neticesinde eski Sovyet Cumhuriyetleri içinde en hızlı büyüyen ekonomilerden biri haline gelmiştir. GSYİH büyüme oranı 1998 yılında %10' a yükselmiş, 1999 yılında ise %7,2 olmuştur.

Doğrudan yabancı yatırımlar Azerbaycan'ın ekonomik canlanmasında anahtar rolü oynamıştır. Doğrudan yabancı yatırımların önemli kısmı petrol üretimi ve çıkarımı alanlarına olmuştur. 1995 - 1998 yılları arasında yatırımlar %59,1

oranında artış göstermiştir. Sabit yatırımların GSYİH içindeki payı 1998 yılında 1995 yılı payının iki katına çıkarak %40,6 olmuştur. Azerbaycan'ın en önemli istihdam kaynağı olan ve GSYİH'ya katkıda bulunan ikinci önemli sektör olan tarım sektörüne yabancı yatırımların GSYİH'ya katkısı ise %0,5'in altındadır. Yabancı yatırımcılar imalat sanayi sektörüne yatırım yapmaktan kaçınmaktadırlar. 2000 yılı itibariyle ülkeye yapılan doğrudan yatırımların ve yabancı borç akışının tutarı 2,100 milyar Manat olmuştur. Bu tutar toplam yatırımların %44,8'idir.

Tablo 3 - 42

GSYİH'nın Sektörel Dağılımı (2002)

Tarım	14,2
Sanayi	34,9
İnşaat	10,8
Nakliye ve Haberleşme	9,8

Kaynak : The EIU, Azerbaijan Country Report, Mayıs 2003.

Azerbaycan ekonomisindeki büyüme petrol sektöründen ve petrol sektörüne bağlı inşaat faaliyetlerinden, iletişim sektörlerinden ve az miktarda tarım sektöründen kaynaklanmaktadır¹⁵¹.

3.3.3.2. Azerbaycan Dış Ticaret Politikası

Azerbaycan geleneksel olarak dış ticarete bağımlı bir ekonomiye sahiptir. İhracat ve ithalatın GSYİH'daki payı 1980'lerin ikinci yarısı boyunca sırasıyla ortalama %37 ve %46 olmuştur. 1996'dan bu yana ülkenin ithalat talebi petrol sektöründeki yatırımlar nedeniyle ve tüketim mallarına artan talep nedeniyle artış göstermiştir. 2000-2001 yılında dış ticaretin fazla vermesi artan petrol ihracatı ve petrol fiyatlarındaki yükselme sayesinde olmuştur.

¹⁵⁰ Talibov , a.g.e. , s.87.

¹⁵¹ Ali Ahmedpour, "Azerbaycan Petrollerinin Ekonomik ve Siyasal Açısından Değerlendirilmesi", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni.Sos.Bil.Enst. , İstanbul, 1999) , s.57.

Tablo 3 – 43

Azerbaycan`ın Dış Ticaret Göstergeleri (Milyon USD)

	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	808	1375	2183	-567
1998	678	1724	2402	-1046
1999	1025	1433	2458	-408
2000	1857	1539	3396	318
2001	2079	1465	3544	614
2002	2304	1823	4127	481

Kaynak: The EIU, Azerbaijan Country Report, Mayıs 2003 .

1998 yılında ihracatta bir önceki yıla göre %16 oranında azalma gözlenmektedir. Petrol fiyatlarındaki beklenmedik dalgalanmalar nedeniyle ülke dış ticaret fazlası vermeye başlamıştır. Mart 1999 ve Eylül 2000 arasındaki 19 aylık dönemde petrol fiyatlarının 3 katına çıkması Azerbaycan`ın petrol piyasasındaki önemini artırmıştır. Azerbaijan International Operating Company-AIOC`nin ihracat hacmindeki artış da petrol ihracatı gelirlerinin artmasına neden olmuştur. Petrol fiyatlarındaki ve petrol ihracatındaki artışın yanısıra petrol dışı sektörleri geliştirmekte arzu edilen başarıya ulaşamaması petrolün ihracattaki payını arttırmıştır. 2000 yılının ilk yarısında petrol ürünlerinin ihracattaki payı %81,6 iken, kimyasalların %1,8, içecek ve tütünün %1,4 olmuştur. Bu ürünlerin bir yıl önceki payları ise sırasıyla %7,3, %1,5 ve %5,7 olmuştur. ¹⁵²

1991 yılındaki bağımsızlığı takiben Azerbaycan dış ticaretinin yönü BDT ülkelerinden BDT dışı ülkelere doğru değişmeye başlamıştır. 1991 yılında BDT ülkelerinin ihracat ve ithalattaki payı sırasıyla %94 ve %80 iken, 2001 yılında bu oranlar %9,6 ve %31,1 olmuştur. BDT ülkeleri içinde Rusya ve Ukrayna önemli ticari partnerler olup, payları azalmaktadır.

Tablo 3 – 44
Azerbaycan`ın 2002 Yılı İtibarı ile Dış Ticarete Başlıca Ürünler

İhracat	%	İthalat	%
Petrol Ürünleri	88,9	Makine ve Ekipman	23,8
Gıda Ürünleri	3,1	Petrol Ürünleri	17,6
Makine ve Ekipman	1,4	Metaller	16,9
Kimyasallar	1,7	Gıda Ürünleri	14,3
Tekstil	1,2	Taşımacılık	7,4

Kaynak: The EIU, Azerbaijan Country Report , Mayıs 2003.

1993 - 1995 yılları arasında Rusya'nın ihracattaki payı %26'dan %16'ya düşmüştür. Bu düşüşte, Çeçenistan'daki savaş nedeniyle demiryolu trafiğinin durmasının da payı olmuştur. 2002 itibarı ile Rusya'nın ihracattaki payı %4,4'e gerilemiş olup, İtalya %50'lik payı ile ihracatta, Rusya ise %16,9'luk payı ile ithalatta en önemli ticari partnerleridir. İthalatta Rusya'yı Türkiye takip etmektedir.

Tablo 3 – 45
Azerbaycan`ın 2004 Yılı İtibarı ile Dış Ticarete Başlıca Partnerleri

İhracat	(%)	İthalat	(%)
İtalya	26,6	Rusya	16,1
Çek cum	11,9	Bir. Krallık	12,5
Almanya	8,1	Türkiye	10,5
Endonezya	6,4	ABD	4,1
Türkiye	5,2	Almanya	7,8

Kaynak: The CIA, The World Fact Book, Azerbaijan, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/aj.html> , 05.01.2006.

¹⁵² “Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1997 Yılı Ocak-Nisan Ekonomik-Ticari GelişmeleriveTürkiye ile Olan İlişkileri” , Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/baku/azerbay.htm> , 05.10.2003.

1996 yılından beri, ekonomik düzelmeye bağlı olarak iç talebin yükselmesi sebebi ile ithalatta da hızlı bir yükselme gözlenmektedir.¹⁵³

Azerbaycan, 1994-1999 döneminde eski SSCB ülkeleri içinde kişi başına düşen doğrudan yabancı yatırım miktarının en yüksek olduğu ülke olmuştur. Söz konusu dönemde kişi başına düşen doğrudan yabancı yatırım miktarı yıllık ortalama 82 USD olmuştur. 1995 yılından bu yana ülkede gerçekleştirilen yatırımların %85'i dışarıdan finanse edilmiştir. Söz konusu yatırımların yaklaşık %75'i ise doğrudan yabancı yatırımlardan oluşmaktadır. Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesine göre ülke 2002 yılında 1 milyar USD dan fazla yabancı yatırım çekmiştir. Bu miktarın yaklaşık 900 milyon USD'ı enerji sektörüne yatırılmıştır.

Ülkede yabancı yatırımların payı her geçen gün artarak devam etmektedir. Tamamen yabancı ve joint-venture şeklinde olan şirket sayısı 1995'ten 2000'e artarak 293'den 1478'e çıkmıştır. Bunların satış gelirleri de 311.9 milyar manattan 6198.9 milyar manata yükselmiştir. Bu şirketler 22,145 kişiyi istihdam etmektedirler.¹⁵⁴

Tablo 3 -46

1994-1999 yılları arasındaki yabancı sermaye girişi (Milyon USD)

	1994	1995	1996	1997	1998	1999	Toplam
Petrol Sektörü	22	140	471	780	894	545	2.798
Petrol Dışı Sektörler	128	78	123	375	536	392	1.632
TOPLAM	150	218	540	1.155	430	937	4.430

Kaynak: DTM-Bakü Ticaret Müşavirliği 1999 yılı raporu.

¹⁵³ "Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1997 Yılı Ocak-Nisan Ekonomik-Ticari Gelişmeleri ve Türkiye ile Olan İlişkileri", Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/baku/azerbay.htm>, 05.10.2003.

¹⁵⁴ **Müsteqil Azerbaycan**, Azerbaycan Respublikası Dövlət Statistika Komitesi, Bakü, Seda Neşriyat, 2001, s. 31.

Azerbaycan da enerji sektöründe faaliyet gösteren başlıca yabancı yatırımcılar şunlardır : BP, Unocal, ExxonMobil, Devon Energy (Pennzoil), TPAO, Statoil, Lukoil, Itochu, Agip, Chevron, ENI, Halliburton, Schlumberger, Kvaerner, Aker Maritime ve Barmek.

Tablo 3 - 47

2002 Yılı Ocak-Eylül Döneminde Azerbaycan da Enerji Sektörü Dışındaki Sektörlere Yapılan Yatırımlar (Milyon USD)

Ülke	Tutar
Türkiye	14,3
ABD	8,7
İngiltere	2,6
BAE	2
İran	0,6
Almanya	0,9
Rusya Federasyonu	0,9
Diğer	1,5

Kaynak: Business Information Service for The Newly Independent States (BISNIS), (Çevrimiçi) <http://www.bisnis.doc.gov> ,16.11.2005.

Azerbaycan da enerji sektörü dışında faaliyet gösterenler başlıca yabancı yatırımcılar şunlardır : Karadağ Çimento, Castel (biracılık), Bakü Çelik, Coca Cola, Pepsi Cola, Azercell, Bakcell, Koçbank, Bakü Otelcilik Şirketi ve Kenan İnşaat

1994 yılında ateşkesin ilan edilmesi ile birlikte, iş istikrarına yönelik çalışmaların hızlandırılması, petrol anlaşmalarının imzalanması, pazar ekonomisine yönelik hukuki altyapının oluşturulması ve dış ticaretin serbestleştirilmesi yönündeki uygulamalar, Azerbaycan`ın dış ticaret engellerini kaldırmaya ve artış meydana getirmeye çalıştığı anlamına gelmektedir. 1999 yılında kabul edilen yeni çalışma yasası ve 2000 yılında kabul edilen yeni özelleştirme ve vergi yasaları, ayrıca 10 Eylül 2002 tarihinde ülkede “Özel Girişimciliğin Geliştirilmesine Devlet Himayesi Sağlanması Kapsamında Ek Önlemlere İlişkin Karar gibi kararlar alınmıştır.

Azerbaycan, BDT üyesi yedi ülke ile ikili serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. Ancak bu anlaşmaların ticareti tam anlamıyla serbestleştiren hükümleri henüz tamamıyla yürürlüğe girmemiştir.

Azerbaycan'ın Serbest Ticaret Anlaşması imzaladığı ülkeler şöyledir:¹⁵⁵

Rusya Federasyonu	(30 / 09 / 1992)	Moldova	(26 / 05 / 1995)
Ukrayna	(28 / 07 / 1995)	Türkmenistan	(18 / 03 / 1996)
Özbekistan	(27 / 05 / 1996)	Gürcistan	(10 / 06 / 1996)
Kazakistan	(10 / 06 / 1997)		

Anlaşmalar çerçevesinde ki ülkelerle Azerbaycan arasındaki ticarete, gümrük vergileri ve diğer eş etkili vergiler uygulanmayacaktır. Temmuz 1999'da Azerbaycan AB ile bir Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalamıştır.¹⁵⁶ Bu Anlaşmanın hedeflerinden biri Azerbaycan mevzuatını AB yasalarına uyumlu hale getirmektir. Uyum sağlanacak konular arasında fikri mülkiyet haklarının korunması, yatırımlar ve mülkiyete ve mülkiyet haklarına ilişkin alanlar da bulunmaktadır. Anlaşma Azerbaycan'a AB nezdinde "En Çok Kayrılan Ülke" olma hakkını da tanımıştır. Azerbaycan Dünya Ticaret Örgütüne üyelik sürecindedir.

---

¹⁵⁶ Osman Nuri Aras, **Azerbaycan'ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, Der Yayınları, İstanbul, 2001, s.34.

3.3.3.3. Türkiye - Azerbaycan Dış Ticaret İlişkisi

Tablo 3 – 48

Azerbaycan ile Türkiye'nin İhracatı ve İthalatı (1000 USD)

	İhracat	İthalat	Hacim	Denge
1997	319 701	58 271	377 972	261 430
1998	327 166	50 343	377 509	276 823
1999	248 055	44 004	292 059	204 051
2000	230 375	95 615	325 990	134 760
2001	231 431	78 074	309 505	153 357
2002	222 736	64 625	287 361	158 111
2003	315 488	122 607	438 095	192 881

Kaynak: DİE , (Çevrimiçi) <http://www.die.gov.tr/uid/T1.xls>, 02.01.2006.

Kafkas ülkeleri arasında Türkiye'nin en önemli ekonomik ve ticaret ortağı olan Azerbaycan'da Türk firmalarının faaliyetleri ticaret, taahhüt, hizmetler ve enerji alanlarında yoğunlaşmıştır.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatı 1993 yılından beri yükseliş göstermektedir bunun başlıca nedenleri şöyle sıralanabilir:

§ İhraç ürünlerinin bu ülkede tanınmaya başlaması

§ Azerbaycan'ın en önemli ticaret partnerlerinden biri olan İran'ın ihraç ürünlerinin Türk ihraç ürünlerine kıyasla düşük kalitede olması

§ Azerbaycan-Rusya Federasyonu arasındaki Kuzey Kafkas demiryolunun kapalı olması

§ Türk şirketlerinin Azerbaycan piyasasında şube açmak suretiyle Türkiye'den ithalat yapması ve bu malları iç piyasada pazarlaması

Ancak, yüksek gümrük vergisi oranları nedeni ile iki ülke dış ticareti sekteye uğramaktadır .

Türkiye, Azerbaycan'ın ithalatında %10,5 (2004) paya sahip olup, pazarda Rusya'dan sonra ikinci önemli tedarikçi konumundadır.

1998 yılında Rusya Federasyonu'nda yaşanan ekonomik ve finansal kriz sonrasında rublenin devalüe edilmesi ile Rus malları Azerbaycan piyasasında fiyat avantajı kazanmıştır. Halkın gelir seviyesinin düşük olmasına bağlı olarak fiyatın tüketicilerinde belirleyici kriter olması nedeniyle Rus malları daha çok tercih edilir olmuş, Türk mallarına talep azalmıştır. Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatındaki azalmanın başlıca sebeplerinden biri de Türk müteahhit firmalarının üstlenmiş oldukları taahhüt işlerinin büyük lde tamamlanmiş olması ve yeni projelerin başlamamasıdır.

Başta bavul ticareti olmak üzere kayıt dışı ticaret işlemleri göz önüne alındığında iki ülke arasındaki dış ticaret hacminin çok daha önemli boyutlarda olduğu anlaşılmaktadır.

Türkiye'nin Azerbaycan'a ihracatında önem arz eden ürünler şunlardır :

Makine ve cihazlar, mineral yakıtlar ve yağlar, plastik ürünler, kağıt ve karton, boyalar, demir ve elik eşyalar, seramik ürünleri, mobilyalar, sabunlar ve deterjanlar, motorlu kara taşıtları, eczacılık ürünleri gibi sanayi ürünleri ve şeker ve şekerli ürünler, değirmencilik ürünleri, kakao, hayvansal ve bitkisel yağlar, sebze ve meyveler gibi gıda ve gıda sanayi rnleri .

Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatında önem arz eden ürünler şunlardır :

Türkiye'nin Azerbaycan'dan ithalatında en önemli payı (%47) mineral yakıtlar ve yağlar oluşturmaktadır. Mineral yakıtları; ham postalar ve deriler, pamuk, plastik ürünler gibi ürünler takip etmektedir.

Tablo 3 – 49

Sektörel olarak Türkiye'nin Azerbaycana İhracatı

	Tarım	Sanayi	Madencilik
1998	15 552	309 970	1 643
1999	8 089	239 348	618
2000	4 862	222 866	2 645
2001	4 340	218 657	2 216
2002	2 615	225 693	3 122
2003	7 484	304 551	3 452

Kaynak : DİE ,(Çevrimiçi)<http://www.die.gov.tr/uid/T4.xls> , 08.01.2006.

Azerbaycan ve Türkiye arasında bir dizi anlaşma ve protokoller imzalanmıştır , bunlar :

§ Ticaret ve Ekonomik İşbirliği Anlaşması: Anlaşma uyarınca, taraflar birbirine “En Çok Kayrılan Ülke Statüsü” tanımıştır. Bu anlaşma, iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin hukuki altyapısını oluşturur. (1 Kasım 1992)

§ Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması : Karşılıklı yatırımların belirli kurallar çerçevesinde korunması ve teşvikini amaçlamaktadır. (9 Şubat 1994)

§ Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması: Gelir üzerinden alınan vergilerde çifte vergilendirmeyi önlemeyi amaçlamaktadır. 1 Eylül 1997 tarihinde yürürlüğe girmiştir.

§ Türk Standartları Enstitüsü (TSE) ve Azerbaycan Standartlar Teşkilatı (AST) arasında 1990 yılında imzalanan işbirliği protokolü ile, iki ülke

arasında ticareti engelleyici unsurların kalkması, TSE ve AST bölgelerinin karşılıklı olarak tanınması ve ortak standartların hazırlanması ve uyumlandırılması konularında mutabakat sağlanmıştır.

§ Azerbaycan Petrol Şirketi'nin (SOCAR) payından 5 puanlık kısmın TPAO'na devrini öngören anlaşma.

§ İki ülke hükümetleri arasında 2 Kasım 1992 yılında hazırlanan Mutabakat Zaptı ile Türk Eximbank tarafından International Bank of Azerbaijan'a (IBA) 250 milyon USD tutarında kredi açılmıştır. Bu kapsamda açılan kredinin geri ödenmesinde yaşanan problemleri gidermek amacıyla 7 Temmuz 1995 tarihinde IBA ile Türk Eximbank arasında bir borç erteleme anlaşması imzalanmıştır. 14 Haziran 1996 tarihinde imzalanan bir protokolle borçlar tekrar ertelenmiştir.

Azerbaycan'da yabancı yatırımlar "Joint Venture" şeklinde, çeşitli ülkelerle ekonomik iş birliği yapılması suretiyle gerçekleştirilmektedir. Yabancı yatırımda devletçe öncelikli sektörlerin başında tarım ve tarıma dayalı sanayii ve gıda sanayii gelmektedir. Azerbaycan'da doğrudan yapılacak yatırımlar devlet garantisi altındadır. Ortak yatırımda yabancı sermayenin payı % 30'dan fazla ise, ihracat lisansından muafiyet, yeni ekipman ücretinin vergiden düşülmesi, iki yıllık vergi muafiyeti, makine ve teçhizat ithalatında gümrük muafiyeti gibi ayrıcalıklar tanınmaktadır.

Yabancı Sermaye Kanunu çerçevesinde; Azerbaycan'da yatırım yapan Türk işadamlarına ithalat aşamasında hammadde, yardımcı madde, makine ve teçhizat için Gümrük Vergisi muafiyeti tanınmaktadır. Ayrıca, yatırım başladıktan sonra 2 yıl boyunca vergi muafiyeti bulunmaktadır.

Azerbaycan'daki Türk yatırımları ülkedeki petrol dışı yabancı yatırımlar içinde ilk sırada yer almaktadır. Türk girişimcileri telekomünikasyon, bankacılık ve sigortacılık, finansal kiralama, inşaat-taahhüt, basın-yayın, eğitim, sağlık, ulaştırma, otomotiv, imalat sanayi, petrol gibi neredeyse tüm alanlarda faaliyet göstermektedirler.

Türk yatırımları, Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin işletilmesi için hazırlanan 8 milyar USD tutarındaki projede % 6,5 ; 4 milyar USD tutarındaki Şah Denizi projesinde ise, % 9,0 oranında pay almıştır. Petrol dışı yatırımlar içerisinde ise, Türkiye'nin payı %44 civarındadır.

Uluslararası havaalanı ve Merkez Bankası binası gibi önemli prestij projelerinin büyük bir kısmı Türk firmaları tarafından başarıyla tamamlanmıştır.

Azerbaycan Türk müteahhitlerinin yurtdışında gerçekleştirdiği projeler içinde %1,56 oranında payı ile 12. ülkedir. Ancak son yıllarda Türk firmalarının diğer BDT ülkelerinde olduğu gibi Azerbaycan'daki projelerinin sayısında ve hacminde bir düşüş gözlenmektedir.

İhracat ve ithalat işlemlerini Gürcistan ve İran üzerinden karayolu ile gerçekleştirmekte olan Türkiye'nin Azerbaycan'la dış ticarete en önemli sorunu direkt ulaşım bağlantısının bulunmamasıdır. Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan arasındaki demiryolu hattının yapılması ile sorunların çözüleceği tahmin edilmektedir. Demiryolu hattının açılması ile Türkiye'den demiryolu ile gönderilen mallar Azerbaycan'a gelecek, Hazar Denizi'ni feribotla aşarak Orta Asya'ya kadar gidebilecektir. Böylece, zaman ve güvenlik yönünden zorluklar yaratan İran geçişleri kalkacaktır.

Bu bölgede önemli olan Boru hattı projelerinde ,Türkiye'nin amacı Petrol ve Doğalgaz üreticisi ülkelerin sürdürülebilir ekonomik kalkınmalarına katkıda bulunmak ve bağımsızlıklarını pekiştirmektir.Çünkü enerji üreten ülke ile transfer eden ülkeler arasında karşılıklı bağımlılık artacak ve bölgenin siyasi istikrarına katkı sağlanacak,ayrıca Türkiye için yeni yatırım fırsatları doğacaktır.¹⁵⁷

Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı Projesi Azerbaycan'da üretilen ham petrolün boru hattı ile Gürcistan üzerinden Ceyhan'da inşa edilecek bir deniz terminaline, buradan da dünya pazarlarına ulaştırılmasını amaçlamaktadır.

---

¹⁵⁷ "Türkiye ve Dünya , 2010-2020 Küresel Bir Aktörün Doğuşu", Dış İşleri Bakanlığı Mensuplarının Hazırladığı Tanıtı Kitabı, y.y., 1998, (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grugh/hh/bolum8.htm> , 02.12.2005.

Bu kritik proje, petrolün uluslararası piyasaya ihracı için kullanılacak emniyetli bir taşıma sisteminin tesis edilmesini amaçlamaktadır. Sözkonusu proje ile hem ekonomik açıdan uygun hem de çevresel açıdan sürdürülebilir bir taşıma sistemi kurulmuş olacaktır.¹⁵⁸

3.3.3.4.Değerlendirme

1996 yılından itibaren ülke ekonomisi iyileşme belirtileri göstermeye başlamıştır. Ülkenin tüm makro ekonomik göstergeleri olumlu gelişmeler göstermiş olup ülke, kalkınma sürecine girmiştir. Son yıllarda ulusal para birimi Manat ın değeri istikrarlı bir seyir izlemiş ve petrol ihracatı ülkenin önemli miktarda ticaret fazlası vermesini sağlamıştır. Uygulanan düzgün maliye ve para politikaları bütçe açığı ve enflasyonun düşük düzeylerde kalmasını sağlamıştır. 2002 yılında IMF ile üç yıllık bir program başlatılmıştır. Söz konusu program, enerji sektöründe mali disiplinin sağlanması, vergi ve gümrüklerle ilgili konularda şeffaflığın ve verimliliğin artırılması gibi önemli hususların gerçekleştirilmesini amaçlamaktadır.

Azerbaycan ile ticari ilişkilerin geliştirilmesinde ülkeye yapılacak doğrudan yatırımların da önemli rolü vardır. İki ülke arasındaki dil, tarih, din ve soydaşlık birliği ,ticari ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rekabet avantajı yaratmaktadır. Türkiye ülkeye doğudan yatırımda bulunan ülkeler arasında petrol dışı sektörler itibarı ile birinci sıradadır. Türk firmaları Azerbaycan'da çok çeşitli alanlarda özel sektörün kurulmasına ve gelişmesine öncülük etmiştir. Türkiye'nin pazarda sürekli bir başarı gösterebilmesi için olumlu bir Türk malı imajının yaratılmasına önem verilmesi gerekmektedir.

Petrol anlaşmaları sonucunda ülkeye girecek yabancı yatırımlar ve paralelinde Bakü'nün batı standartlarında bir kent haline gelmesi ile birlikte Azerbaycan piyasası bugünkü kadar kolay girilebilen bir pazar olmaktan çıkacak, rekabet artacaktır. Gelişmiş ülkelerin yüksek teknoloji ve sermaye birikimi olan firmalarının Azerbaycan pazarına yakın gelecekte girmesi beklenmektedir .

---

¹⁵⁸“Bakü-Tiflis-Ceyhan”, HPBH Proje Direktörlüğü, (Çevrimiçi) <http://www.btc.com.tr/>, 12.12.2004.

Türk firmalarının pazarı yakından tanıyor olması, ülkenin coğrafi olarak yakınlığı, iki ülke arasında ticaretin altyapısını oluşturan gerekli anlaşmaların imzalanmış olması, petrol projelerinden alınan paylar, ülkenin ithalatında önemli paya sahip olunması ülkede faaliyette bulunan çok sayıda Türk firmasının bulunması, Türk ürünlerinin pazarda rakibi olan Rus ve İran menşeli mallara kıyasla üstünlükleri bu pazarda Türkiye'nin sahip olduğu belli başlı üstünlüklerdir. Ayrıca Azerbaycan için önem taşıyan müteahhitlik, tekstil, gıda, telekomünikasyon, bankacılık ve hizmet sektörlerinde Türkiye'nin sahip olduğu üstünlükler de ticaret ve yatırım ilişkilerinin geliştirilmesi açısından potansiyel vaat etmektedir.

Gıda maddeleri ihracatı yönünden önemli bir potansiyel arz eden 8 milyon nüfusa sahip Azerbaycan'da her türlü gıda maddesini ithal edecek kuruluş bulmak mümkündür. Türkiye'den ülkeye ithal edilecek ürünlerin TSE belgesine sahip olmaları halinde, başka bir standart koşulu aranmaması da önemli bir avantajdır.

Tarım alanındaki özelleştirmenin hızlandırılması ve sanayi işletmelerinin 1997 yılında özelleştirilmeye başlanması ile birlikte tarım alet ve makineleri, tohum, zirai ilaç ve gübre ithalatında artış beklenmektedir. Ayrıca, yatırım malları ithalatında da artış olacağı tahmin edilmektedir.

Pazar ekonomisinin oluşturulmasına, dış ticaretin serbestleştirilmesine yönelik gayretler ve petrol anlaşmalarının imzalanması Azerbaycan'ın dış ticaret hacminde önemli artışlar olacağı anlamına gelmektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasında imzalanan "Yatırımların Karşılıklı Teşviki", "Çifte Vergilendirmeyi Önleme" gibi ekonomik ilişkilerin temelini oluşturan anlaşmalara işlerlik kazandırılması iki ülke arasındaki ticari ilişkileri daha da geliştirecektir.

3.4.TÜRKİYE`NİN GÜNEY KOMŞULARI İLE TİCARİ İLİŞKİLERİ

Türkiye `nin güney komşularının bulunduğu Ortadoğu , insanlık tarihinin hemen her döneminde, taşıdığı önem nedeniyle bir sıcak çatışma bölgesi olmuştur. Bölge, geleneksel olarak kültürlerin ve dinlerin kesişme noktası olması yanında son yüzyılda özellikle sahip olduğu doğal kaynak zenginliği nedeniyle güç ve egemenlik mücadelelerine sahne olmuş , bu yüzden de dünyanın en istikrarsız bölgeleri içinde yer almıştır.

Öte yandan Sovyetler Birliği`nin 1990 başında dağılmasıyla birlikte sona eren Soğuk Savaşın bölgeye yansması sıcak gelişmelere sebep olmuş, Körfez Savaşı ile birlikte bölgede yeni dengelerin oluşmasına yönelik çabalar yoğunlaşmaya başlamıştır. Körfez Savaşı`nın ve 2003 de Koalisyon güçlerinin Irak`a müdahalesi ardından bölgedeki Amerikan varlığı daha da güçlenmiştir.

Bölge ülkeleri Körfez savaşından sonra ekonomik ve ticari açıdan büyük kayıplara uğramıştır . Uluslararası güç dengeleri, dünyanın en sorunlu bölgelerinin başında gelen Ortadoğu`da taşların henüz yerine oturmadığına işaret etmektedir. Bu nedenle, Körfez Savaşı sonrasında önemli bir değişime uğrayan askeri, politik ve ekonomik faktörler, özellikle küreselleşmenin dayatacağı süreç boyunca önümüzdeki dönemde daha da hızlı ve köklü yapılanmaları zorunlu kılmaktadır.

Diğer taraftan, halen bölgenin zengin petrol kaynaklarına odaklanan çatışma noktalarının, yakın bir gelecekte “Su” sorununu da içine alacak şekilde genişlemesi ihtimal dahilindedir. Böyle bir gelişmenin, özellikle bölgeye ulaşan su kaynaklarının kontrolünü elinde bulunduran Türkiye`yi yakından ilgilendirecek olması olayların dikkatle izlenmesi ve değerlendirilmesini gerektirmektedir.

Bu bölümde Türkiye`nin ; İran , Irak ve Suriye gibi Ortadoğu ülkeleri ile olan ticari ilişkileri ele alınacaktır.

3.4.1. Türkiye-İran Ticari İlişkileri

3.4.1.1. Genel Ekonomik Durum

Basra Körfezi'nden Hazar Denizi'ne oradan da Umman Denizine uzanan sahillerinin yanı sıra Türkiye, Ermenistan, Azerbaycan, Türkmenistan, Afganistan ve Pakistan ile uzun kara sınırlarına sahip bulunan İran'ın ekonomisi , son 40 yıllık dönem boyunca daima ham petrol fiyatlarına bağlı bir performans sergilemiştir. OPEC üyesi ülkeler içerisinde ikinci büyük üretici olan İran , 97 milyar varil ile dünya petrol rezervlerinin yaklaşık %10'una sahiptir. İran, yaklaşık 230 milyar m³ kanıtlanmış doğal gaz rezervine sahiptir. Bu Rusya'dan sonra dünyanın en büyük doğal gaz rezervine işaret etmektedir .¹⁵⁹ Döviz girdilerinin %80'ini petrol ihracatından elde eden İran, bu haliyle petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı aşırı duyarlı halde bulunduğu için son yıllarda petrol dışı endüstrileri geliştirme programlarını yürürlüğe koymuş bulunmaktadır.¹⁶⁰

Tablo 3 – 50

İran`ın Temel Sosyal Göstergeleri

Nüfus	68,017 milyon (2005)
Dil(ler)	Farsça ve Lehçeleri (%58) , Türkmen ve Lehçeleri (%26), Kürtçe(%9) , Luri (%2) , Balochi (%1) , Türkçe (%1) , Arapça (%1) , Diğer (%2)
Resmi Din	İslam
Başkent	Tahran (11.7 milyon)
Etnik Yapısı	%51Farsi , %24Azeri , %8Gilaki-Mazandarani , %7Kürt, %3 Arap, %7 Diğer
Kişi Baş.Gelir	8100 USD

¹⁵⁹ “İran İslam Cumhuriyeti” , Küçük ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı Pazar Araştırma ve İhracatı Geliştirme Merkezi (KOSGEB), (Çevrimiçi)http://abmankara.org.tr/ulkeler/iran%20ulke%20raporu.doc, 04.10.2005.

¹⁶⁰ Tezer Palacıoğlu ve Cem Akgün, **İran Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2003, s.31.

Para Birimi	Riyal
Sınır Kapısı	Gürbulak (Ağrı)

Kaynak : The CIA, The World Fact Book, Iran, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html>, 10.10.2005.

1980` de başlayan ve 8 yıl süren Irak ile yapılan savaşın ekonomik yapıda meydana getirdiği tahribat ve gerekse uzun yıllardır uygulanmaya çalışılan ve Türkiye ile ticareti de olumsuz yönde etkileyen aşırı merkezi planlamacı - ithal ikameci modelde ısrar edilmesi petrol dışı endüstrilerin gelişmesini engellemiştir. Önemli ölçüde koşulların zorlaması karşısında 1990'ların başında yaşanan mali kriz nedeniyle 15 milyar dolar olan dış borçlar yeniden bir takvime bağlamak zorunda kalmıştır. Ancak 1996 yılından itibaren petrol piyasasındaki olumlu gelişmeler İran üzerindeki mali baskıların aşılmasını kolaylaştırmıştır.¹⁶¹

Tablo 3 – 51

İran`ın Temel Ekonomik Göstergeleri

	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
GSYİH (Milyar USD)	57,7	54	71,9	82,3	114,8	133,8	147
Enflasyon Oranı (TÜFE %)	19,4	20,1	15	13,4	14,3	16,5	14,9
Dış Borç (Milyar USD)	14,3	11,3	9,6	8,2	9,3	12,1	16,4
İşsizlik Oranı (%) *	13	13,7	15,1	14	-	-	-
Döviz Kuru (Ort.) (Rial : USD)	5 500	7 900	8 096	7 908	7 958	8 281	8 724
İhracat (Milyar USD)	12,9	21	28,3	23,3	28,1	33,7	44,3
İthalat (Milyar USD)	13,6	13,4	15,2	17,5	23,7	28,7	36,6

*Gayri-resmî otoriteler işsizlik oranının %20'ler civarında olduğunu ifade etmektedirler

Kaynak: The EIU, Iran Country Report, Haziran 2005.

Tüm bu konjonktürel gelişmelere ilaveten, son yıllarda İran ekonomi yönetiminde yaşanan bazı idarî hatalar da ekonomik performansdaki düşüşün bir diğer nedenidir. İran Merkez Bankası (Bank Markazi)'nın 1999 yılı boyunca 800 ayrı genelge yayımlayarak takibi mümkün olmayan bir kargaşaya yol açması ve 2000 yılı içerisinde iç fiyatları düşürmek için pek çok tarım ürününün ihracatının yasaklanması buna örnek olarak gösterilmektedir. Bürokratik aksaklıkların ekonomik performans üzerindeki olumsuz etkileride ciddi boyutlardadır.¹⁶²

İran'da devletin genel olarak ekonominin %40'ını doğrudan, %45'ini ise " Bonyad " olarak adlandırılan İslam esaslı vakıflar aracılığı ile elinde tuttuğu görülmektedir. Kalan %15'lik kesim ise, siyasal yelpazede muhafazakar olarak tanımlanabilecek bir noktada duran İran özel sektörü (Bazaar)'nın elindedir. İran ekonomisinde etkili olan unsurlar şöyle sıralanabilir :¹⁶³

Parlamento (Majlis) ; 290 üyeli İran Meclisi sadece bir yasama organı niteliğinde olmayıp devlet idaresinde önemli bir yer tutan ve "velayet-i fakih" olarak adlandırılan , fetva organı olarak siyasi hayata hakimdir.

Mollalar ; Rejim içerisindeki en ciddi siyasi güç durumundadırlar. Mollalar İslam devrimi öncesi Şah zamanında da halk arasında etkinliği olan bir sınıftı ancak devrimden bu yana siyasetteki tüm önemli mevkilere sadece kıdemli mollalar atanabilmektedir. Homojen bir yapısı olmayan ve genellikle ekonomide dışa açılmaya muhalif bir grup olarak bilinmektedirler.

İşadamları (Bazargan) ; İslam devriminden önceki dönemlerden bu yana ülkede ihracat, ithalat, kambiyo ve sermaye piyasaları gibi yapıları elinde tutan ve

---

¹⁶¹ "İran Ülke Raporu" , T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/ira/ira-ulk-eko.htm>, 09.08.2005.

¹⁶² Asım Çalış, "İran Ülke Profili" , T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, y.y., 2005, (Çevrimiçi) <http://www.igeme.org.tr> , 18.10.2005.

¹⁶³ "İran Ülke Raporu" , T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/ulkeler/ira/ira-ulk-eko.htm> , 09.08.2005

ekonominin yaklaşık %15'lik bir bölümünü kontrol eden son derece etkili bir sınıftır. Özellikle son 20 yıldır kapalı ekonomide varlıklarını sürdürdükleri için ,dışa açılma ve dünya ile entegre olma gibi fikirlere karşıdırlar. Faizsiz kâr sisteminin geçerli olduğu İran'da resmi olmayan biçimde bankacılık sektörü olma fonksiyonunu da " Bazaar " mensubu işadamları yürütmektedirler.Ayrıca, yurtdışında uzun süre yaşadıktan sonra İran'a geri dönen ve yurtdışında tahsil yapanların oluşturduğu batılı anlamda faaliyet gösteren özel sektör grubu da canlanma eğilimi göstermektedir.

Vakıflar (Bonyad) ; Özellikle Irak'la yapılan savaş sonrası dönemde savaşta can kayıpları veren ailelere yardım amacıyla faaliyete başlayan bu vakıflar, devasa parasal kaynakları ve muazzam işgücü katılımları ile son derece etkili bir hale gelmiş ve İran ekonomisinin %45'ini kontrol etmeye başlamışlardır. Geniş vergi muafiyetleri ve sübvansiyon imkanlarına sahip olan vakıflar, politik anlamda muhafazakarlara yakın durmaktadırlar. Bugün İran'da faaliyet gösteren en büyük vakfın (Bonyad-ı Mustafazan ve Canbazan) 12 milyar USD dan daha fazla bir maligüce sahip olduğu ve iştirakleri aracılığı ile 400 binden fazla insana doğrudan iş imkanı sağladığı tahmin edilmektedir ki bu vakıf ülkede faaliyet gösteren pek çok "Bonyad" arasında sadece en büyük olması nedeniyle bir örnektir.

İslam devrimi sonrasında izleyen 20 yıl boyunca hemen hemen hiç yabancı sermaye alamayan İran, 2000 yılı Mart ayında yürürlüğe konulan ve 2000-2005 yıllarını kapsayan “Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı” ile birlikte bu durumu değiştirmeyi ve yabancı yatırımlar için ülkede elverişli bir yatırım iklimi yaratmak suretiyle önemli miktarda yabancı yatırımı ülkeye çekmeyi beklemektedir. Bu çerçevede yabancı yatırımlar için sınırlamalar ve ithalat vergileri azaltılmakta, serbest ticaret bölgeleri yaratılmaktadır. Ülkede yatırımlar petrol ve doğal gaz ve madencilik sektöründe yoğunlaşmıştır.

İran hükümeti özellikle petrol, doğal gaz ve petro - kimya sektörlerinde muhtemel dış yatırımlara önem vermektedir. Bu sektörlerin dışında kalan alanlarda ise dış yatırımlar nispeten küçük ölçeklidir. Hükümetin yabancı yatırımlara ilişkin şüpheli yaklaşımı giderek değişmekte ve ülkenin sermaye ve teknolojik kaynaklara

ulaşmasını imkan sağlayan yabancı yatırımlar ekonomik kalkınmanın bir parçası olarak görülmektedir.

Amerikan Senatosu, 1996 yılında İran ve Libya'ya yönelik bir Yaptırım Yasası (ILSA) (Iran-Lıbya Sanctions) kabul ederek Amerikan şirketleri dışındaki şirketlerin İran'ın petrol ve doğal gaz sektörüne yıllık 20 milyon doların üzerinde yatırım yapmasının önüne geçmiştir. 19 Ağustos 1997'de yine bir Başkanlık kararı ile tüm Amerikan vatandaşlarının İran'da yatırım ve ticari faaliyetleri yasaklanmıştır.¹⁶⁴

Son dönemde dünya genelindeki eğilim İran'da petrol sektörüne yatırım yapmak yönündedir. Japonya, Ağustos 2000'de, iki ülke arasındaki enerji alanındaki işbirliğinin geliştirilmesine yönelik görüşmelerde bulunmak üzere üst düzey bir heyeti İran'a göndermiştir.

Ambargonun en azından yumuşatılmasına yönelik İran tarafından da beyanlar gelmiş olmasına rağmen Amerikan Kongre'sinin 2001 yılı Ağustos ayında İran ve Libya'ya yönelik Yaptırımlar Yasası'nın (ILSA) süresini uzatması ve 11 Eylül 2001 tarihinde ABD'nin New York ve Washington kentlerine düzenlenen saldırılar sonrasında Başkan G.W. Bush'un 2002 yılı Şubat ayında aralarında İran'ın da bulunduğu bazı ülkeleri " Şer Eksenini" (Axis of Evil) olarak nitelendirmesi , bu yaptırımların kısa dönemde ortadan kalkacağı beklentisini sona erdirmiş, 24 Haziran 2005 tarihindeki seçimler sonucunda muhafazakar aday Ahmedinejad'ın göreve gelmesi ile yeni ve daha muhafazakar bir döneme girilmiştir.

3.4.1.2.İran Dış Ticaret Politikası

İthal ikamesine dayanan bir sanayileşme politikası izleyen İran'da mamul maddeden ziyade hammadde ve yarı - mamul madde ithalatını uzun süre ön planda tutulmuş olup, ithalat tümüyle devletin kontrolü altında gerçekleştirilmektedir. Bu çerçevede İran, bazı yüksek teknoloji ürünleri hariç, nihai mal ithalatına yakın bir

---

¹⁶⁴ "World Energy Sanctions" , United States Energy Information Administration, (Çevrimiçi) <http://www.converger.com/eiacab/sanction.htm>, 24.10.2005.

zamana kadar izin vermemekte, ham madde ve yarı mamul ürünler ithalatına ise sadece iç üretimin yeterli olmaması halinde müsaade etmekteydi. Bu dönemde, ithalat işlemleri genelde İran Merkez Bankası kontrolünde 360 gün vadeli akreditiflerle gerçekleştirilmekteydi.¹⁶⁵

Gerek Türkiye'den gerekse komşu ülkelerden (Azerbaycan, Nahcivan, B.A.E.) kayıt dışı yollardan ülkeye yabancı menşeli mal girişini kontrol altına almak amacıyla, yakın tarihe kadar normal yollardan ithalatına izin verilmeyen çok sayıda malın ithalatına müsaade edilmiş bulunmaktadır. İran İthalat rejiminde çok sayıda mal üzerindeki tarife dışı engeller kaldırılmış olup, ithalata Ticaret Bakanlığında ön izin alınması kaydıyla müsaade edilmektedir. İthalatta Gümrük Vergisine ilaveten Ticari Kazanç Vergisi alınmaktadır.

İthalatı yasak olan, dinen sakıncalı bulunan bazı içecekler, gıda maddeleri, hayvansal besinler, yayın ve bantlar dışında, İran'ın Dünya Ticaret Örgütüne üye olma hedefi doğrultusunda tarife dışı engellerin hemen hemen tamamı kaldırılmış bulunmaktadır. Ancak, yerli sanayii korumak amacıyla bazı temel sanayii dallarında (tekstil, otomotiv vb.) ithalatta uygulanan Gümrük Vergi oranlarının yüksek tutulmasına devam edilmektedir. İthalattan önce, maddenin özelliğine (yerli üretiminin olup olmadığı vb.) göre Ticaret Bakanlığına müracaat edilerek malın kaydettirilmesi, diğer Bakanlıkların (Sanayi, Sağlık, Tarım vb.) iznini gerektiren kalemlerde maddeyle doğrudan ilgili Bakanlıktan ithalat ön izninin alınması uygulamasına devam edilmektedir.

İran ihracatının önemli bölümünü karayolu ile gerçekleştirmektedir. Bunda İran Hükümeti'nin akaryakıt fiyatlarının sübvansiyonuna yönelik bir politika izlemesinin rolü büyüktür. Bu nedenle ihracatın yüzde 46.3'ü tır ve kamyonlarla yapılmaktadır. İhracatın yüzde 39.4'lük bölümü ise Basra Körfezi üzerinden denizyolu ile gerçekleştirilmektedir.¹⁶⁶

---

¹⁶⁵ Çalış, a.g.e.

¹⁶⁶ Mehreban Ghasemi, "İran İslam Cumhuriyetinin Ekonomik Yapısı ve Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni.Sos.Bil.Enst., İstanbul, t.y.), s.53.

1997 yılında İran 123 ülke ile ticaret yaparken bu rakam 2002 yılında 165'e ulaşmıştır. 1997 yılında 14 bin kalem İran malı uluslararası ticarete konu olurken bu rakam 2002 yılında 30 bine ulaşmıştır.¹⁶⁷

Tablo 3 - 52

İran'ın Dış Ticaret Değerleri (milyon USD)

	2003	2005
İhracat	33 ,78	55,42
İthalat	28 ,79	42,5
Dış Ticaret Dengesi	4, 99	8,18

Kaynak: The EIU, Iran Country Report, Haziran 2005.

1960'lı yıllardan 1980'li yıllara dek İran dış ticareti sürekli olarak fazla vermiştir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren ülkenin dış ticaret dengesi sürekli olarak dalgalanmıştır. Dış ticaret dengesindeki bu dalgalanmalar, uluslararası petrol fiyatlarında meydana gelen değişimleri yansıtırken aynı zamanda ülkenin dış borç durumunu yansıtan ithalat harcamalarındaki değişimlerden kaynaklanmaktadır.

Ham petrolün ihracatta en önemli paya sahip kalem olması nedeniyle İran dış ticareti değişken uluslararası enerji piyasalarındaki gelişmelere karşı hassas hale gelmiştir. Petrol dışı ürünler ihracatının 1994-1995 döneminde en yüksek düzeye çıkmış olmasına rağmen petrol ve gaz ihracatı hala toplam ihracat gelirleri içinde %75 paya sahiptir.¹⁶⁸

2005 yılı Temmuz ayı ile birlikte petrol fiyatlarının yeniden yükselmeye başlaması ihracat gelirleri artmaya başlamış ve döviz kuru rejiminde yapılan reform petrol dışı ürünler ihracatında düzelmeye yardımcı olmuştur, İran Merkez Bankası (Bank Markazi) verilerine göre 2005 yılında petrol-dışı ürünler ihracatının 5,5 milyar USD seviyesine yaklaşacağı öngörülmüştür.

¹⁶⁷ Nesli Öztürk, "İran İslam Cumhuriyeti", İzmir, İzmir Ticaret Odası, 2003, (Çevrimiçi) <http://www.izto.org.tr/IZTO/TC/IZTO+Ticaret/Dis+Ticaret+Kosesi/UlkeRaporlari/Iran.htm>, 12.01.2006.

¹⁶⁸ Palacıoğlu ve Akgün, **a.g.e.**, s.46

Tablo 3 – 53

İran`ın Ham Petrol ve Doğal Gaz İhracatı

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
Petrol & Gaz	15,4	9,3	17	24,2	24,2	22 966
İhracatın % si	84,2	75,7	81,3	85,5	82,7	68,1

Kaynak : The EIU, Iran Country Report, Haziran 2005.

1988 yılında İran-Irak savaşının sona ermesini takiben kısa vadeli borç toplama zorunluluğunun hızla ortaya çıkmasına karşılık olarak 1993 yılında sıkı bir ithalat yasağı politikası uygulanmaya başlamıştır . Tüketim mallarına olan talebin ivme kazanması ve hasara uğrayan altyapının onarımı nedeniyle 1990 ve 1992 yılları arasında makine ve ekipman ithalatında %52 oranında artış olmuştur, 90'lı yıllar boyunca İran dış ticaretinin seyrine borç maliyetleri hükmetmiş, ithalat harcamaları 1991-1992 döneminde 25 milyar USD gibi yüksek sayılabilecek bir düzeyden, 1993-1994 döneminde 13 milyar USD 'a düşmüş ve 1990'ların geri kalan kısmında 15 milyar USD 'ın altında seyretmiştir, İran Merkez Bankası, 1999 ve 2000 yıllarında ihracat gelirlerinde meydana gelen artışlar ve ülkenin borç geri ödeme programındaki en zor safhanın tamamlanması ile birlikte, ithalat harcamaları üzerindeki denetimini gevşetmiştir. ¹⁶⁹

İran'ın ithalatında en büyük kalemi ulaşım araçları ile makine ve teçhizat oluşturmaktadır. Gıda ürünleri ve canlı hayvanlar ile kimyasal ve tıbbi ürünler ise onu izlemektedir. ¹⁷⁰

İran İslam Cumhuriyeti'nin kaygı uyandıran bazı dış politikaları çerçevesinde, batılı hükümetler, ülkeye silah ve bilgisayar ekipmanı ve yazılım da dahil olmak bazı elektronik ürünlerin ihracatını engellemeye yönelmiştir, bundan dolayı İran, söz konusu ürünlerini temininde karşılaşılan sıkıntıların üstesinden gelmek üzere Rusya, Çin ve Kuzey Kore'ye yönelmiştir.

¹⁶⁹ Çalış , a.g.e.

¹⁷⁰ Öztürk , a.g.e.

Devrim öncesinde, Batı Almanya, ABD, ve İngiltere İran'a ihracatta bulunan ülkeler arasında ilk sıralarda iken, devrim sonrasında ABD ve İngiltere'nin ülkeye ihracatı ani düşüş göstermiştir. Ülkenin özellikle sermaye malları ithalatında İtalyan, Japon ve Güney Koreli firmaların rekabetine rağmen Almanya, önemli yerini korumaya devam etmektedir.

Almanya, İran'ın ithalat gerçekleştirdiği ülkeler arasında en önemlisidir. Bununla birlikte, Almanya'nın toplam ithalat içerisindeki payında bir düşüş eğilimi söz konusudur. En fazla ithalat yapılan ikinci ülke ise İtalya'dır. İran'ın ithalatında Çin'in payı giderek artmaktadır. Türkiye, İran'ın ithalatında 17. sıradadır. Ülkenin toplam ithalatının sadece yüzde 1,7'si Türkiye'den yapılmaktadır.¹⁷¹

Tablo 3 – 54

İran'ın Yıllar İtibariyle Dış Ticarete Başlıca Ortakları (%)

	1997	1998	1999	2000	2001	2002
İHRACAT						
Japonya	15,1	16,6	20,5	17,1	19,2	17,3
İtalya	7,7	8,6	7,0	7,4	7,4	6,5
Birleşik Arap Emirlikleri	3,5	5,6	5,9	7,5	7,7	7,5
Çin H.C.	-	8,1	8,6	-	-	10,4
İTHALAT						
Almanya	12,8	11,8	11,0	9,8	10,1	10,6
İtalya	6,3	7,8	8,3	5,2	6,1	9,1
G.Kore	3,5	4,8	5,6	9,4	5,1	6,5
Birleşik Arap Emirlikleri	-	-	-	-	5,1	-

Kaynak: The EIU, Iran Country Profile, 2003.

Genel olarak, İran'ın OECD ülkeleri ile ticaretinin toplam ticaretindeki payı düşüş göstermiştir. Sanayileşmiş ülkelere ithalatın toplam ithalat içindeki payı 1993 yılında %64 iken, 1990'lı yılların sonlarında yaklaşık %55 oranına gerilemiştir.

¹⁷¹ "Imports –Partners", Iran, The CIA, The World Fact Book, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ir.html>, 27.10.2005.

Sanayileşmiş ülkelerin toplam ithalattaki paylarının azalması İran'ın Asya ve Latin Amerika ülkeleri ile ticari ilişkilerindeki gelişmeyi yansıtmaktadır. Bu değişim ABD'nin İran'a 1995 yılında kabul ettirdiği ayrıntılı yaptırımların bir sonucu olmasının yanı sıra Asya ülkeleri ile daha az politize ilişkilere girebilmek adına İran'ın ticarete batıya bağımlılığından kurtulma çabalarını da yansıtmaktadır. OECD ülkelerine ihracat mevcut seviyesini muhafaza etmiş ancak geçmişte olduğu gibi petrol satışlarına dayalı olmuştur. Japonya İran'ın en büyük ihraç pazarıdır. 1992-1997 yılları arasında ülkenin toplam ihracatı içinde Japonya'nın payı ortalama %13 olmuştur. Japonya - İran arasındaki ticaretin en önemli kısmını ham petrol satışları oluşturmaktadır. Japon firmaları, 1995 yılında ABD'nin Amerikan firmalarını İran'la ticaretten vazgeçmeye zorlamaları neticesinde İran'ın en önemli alıcısı haline gelmiştir. İran, yoğun çabalardan sonra petrol pazarlarını çeşitlendirme konusunda dikkate değer başarı göstererek Asya ve Güney Afrika pazarlarına da girmiştir.¹⁷²

İran'ın madde bazında ithalatı ülkenin resmi istatistiklerinde yer almamaktadır. Ancak, ülkelerin dış ticaret performanslarını değerlendirmek amacıyla merkezi Cenevre'de bulunan ITC (International Trade Center) tarafından yapılan bir çalışmada ithalat istatistikleri detaylı olmayan ülkelerin istatistikleri ayna tutma tekniği ile (gelişmiş ve istatistikleri bulunan ülkelerin ihracatından) belirlenmiştir.

İran , Dünya Ticaret Örgütüne (DTÖ) üye olmayı hedeflenmektedir, ancak, ABD'nin İran'ın DTÖ'ye üyeliğinin 5 yıl süre için veto etmesi nedeniyle söz konusu üyeliğin kısa vadede gerçekleşmesi mümkün görülmemektedir . İran'ın son yıllarda uyguladığı dışa açılım ve ekonomik değişim politikaları ile dış ticaret, özellikle ithalat ve yabancı sermaye yatırımı alanında önemli değişiklikler yapılmaktadır. Bu çerçevede çok sayıda maddenin ithalatı serbest bırakılmış, ithalat öncesi çeşitli bakanlıklardan alınması gereken ön müsaade zorunluluğu kaldırılarak sadece Ticaret Bakanlığında ön izin alınması yeterli görülmüş bulunmaktadır, ancak bütün bu iyileştirmelere rağmen halen bazı önemli maddelerin (örneğin otomobil ve taşıt araçları vb.) ithalatına izin verilmemektedir. İran'ın ihracat gelirlerinin %80'inden

fazlasını oluşturan ham petrol fiyatlarının 2000 yılından itibaren artış trendine girmesi nedeniyle, hükümetçe işsizliği önlemek ve çeşitli alanlarda (tekstil, maden ve taş işleme, demir-çelik, gıda sanayi vb,) yerli üretimi teşvik etmek amacıyla özel teşvikler ve düşük faizli krediler sağlanacağı açıklanmış bulunmaktadır . Enerji, ulaşım ve işçilik giderlerinin düşük olduğu İran'da Özel Ekonomik ve Serbest Ticaret Bölgelerinde yabancı yatırımcılara nisbeten cazip bazı avantajlar sağlanmaktadır.

Asya petrolünü kendi üzerinden geçirip Abadan'a indirerek stratejik önemini güçlendirmeyi planlayan İran, Orta Asya ve OPEC ülkeleri içindeki dini ve ekonomik etkisini arttırmayı hedeflemektedir.¹⁷³

3.4.1.3. Türkiye - İran Dış Ticaret İlişkisi

Tablo 3 – 55

Türkiye - İran Dış Ticaret Göstergeleri (1000 USD)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1996	297 521	806 334	-508 813	1 103 855
1997	307 008	646 402	-339 394	953 410
1998	194 697	433 026	-238 329	627 723
1999	157 815	635 928	-478 113	793 743
2000	235 784	815 730	-579 946	1 051 514
2001	353 539	839 749	-486 210	1 193 288
2002	299 691	918 630	-618 939	1 218 321
2003	533 786	1 860,682	1 326,896	2 394,680
2004	812 580	1 962,058	1 149,478	2 774,683
2005*	291 157	828 109		

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı , 2005.

*Ocak-Nisan dönemi

Türkiye-İran ekonomik ilişkileri genel olarak İran'ın izlediği devletçi ekonomik sistem ve buna bağlı olarak ithal ikameci politikasından kaynaklanan

¹⁷² Palacioğlu ve Akgün, a.g.e., s.57

¹⁷³ Ayfer-Atakan Gül, **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, Bağlam Yayınları, İstanbul , 1995, s.24.

sınırlamalar nedeniyle gerçek potansiyelini yakalayamamaktadır . Bu nedenle dış ticarete İran lehine sürekli bir dengesizlik söz konusudur.Türkiye`nin ticaret açığı giderek artmış ve doğal gaz ithalinin de devreye girmesiyle 2003 yılında 1,3 milyar doları aşmış , 2004 yılında ise 1,1 milyar dolara gerileyebilmiştir.

Türkiye ile İran arasındaki ticaretteki durgunluğun temel nedenleri arasında, İran'ın ithalatını tümüyle Merkez Bankası kontrolünde ve izniyle yapması, Türkiye-İran arasındaki siyasî ilişkilerin iyiye gitmediği dönemlerde İran makamlarının kamu kuruluşlarınca yapılan ithalatı başka ülkelere yönlendirmesi, öte yandan kamu kuruluşlarının ithalatlarında genelde bağlı muamele ve "counter trade" gibi alternatif ödeme şekillerini ön plana çıkarmaları ya da asgari bir yıllık kredili ithalat yapmak istemeleri, bu tür tekliflerin ise Türk firmalarınca genelde kabul edilmemesi bulunmaktadır.

İran, Türkiye'nin Orta Asya'ya açılımında en kısa güzergah olması ve gerekli alt yapı olanaklarını sunabilmesi açılarından önem taşımaktadır. Türkiye'de İran'ın batı pazarlarına yönelik kara ulaşımında ve Trabzon, Ceyhan gibi limanlarla bu pazarlara yapılacak deniz taşımacılığında en kısa güzergah olma açısından önem taşımaktadır. İki ülke arasındaki işbirliğinin artırılması bu potansiyeli değerlendirmek için gereklidir.Türkiye'nin İran'la sınırı bulunan doğu vilayetlerinin, GAP illerinin, Erzurum ve Trabzon illerinin, İran'ın yaygın biçimde Türkçe konuşulan Doğu ve Batı Azerbaycan Eyaletleriyle ticari ve ekonomik ilişkilerini geliştirmesi büyük önem arz etmektedir.

Türkiye'nin İran'a ihracatında, bu ülkede dinamik halde bulunan inşaat sektörü ile bağlantılı olarak demir-çelik ve inşaat malzemeleri , gıda maddeleri (hububat ve hububat mamulleri, tabii bal, şeker ve mamulleri v.b.), oto yedek parçaları, hayvansal ve bitkisel yağlar, tarımsal hammaddeler (dokumaya elverişli lifler ve döküntüleri vb.), madencilik ürünleri (maden cevherleri ve döküntüleri, demir dışı metaller), çeşitli sanayi mamulleri (demir-çelik mamulleri, kimyasallar, plastik ve eczacılık mamulleri, diğer yarı mamuller, orman ürünleri, kağıt-karton, ambalaj mamulleri, metal dışı minerallerden mamuller, cam ve cam eşya, metal eşyalar, makineler ve ulaşım araçları, otomotiv yan sanayi ürünleri, haberleşme

cihazları, elektrikli makine ve cihazlar, diğer ulaşım araçları, dokumacılık mamulleri, hazır giyim mamulleri, diğer tüketim malları) önemli yer tutmaktadır.¹⁷⁴

Türkiye'nin İran'dan gerçekleştirdiği ithalatta, petrol ve türevleri başta olmak üzere, tarımsal ürünler (gıda maddeleri ve canlı hayvanlar, deri, kösele ve ham postlar), maden cevherleri ve döküntüleri, demir dışı metaller (bakır ve bakır hurdaları, çinko mamulleri), çeşitli kimyasal maddeler, metal dışı mineral mamuller önemli yer tutmaktadır.¹⁷⁵

Tablo 3 – 56

Türkiye – İran arasında ki Anlaşma ve Protokoller

Anlaşmanın Adı	İmza Tarihi
Ticaret Anlaşması (Yürürlükte)	22.09.1964
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	12.05.1980
Ekonomik ve Sınai Teknik İşbirliği Anlaşması	09.03.1982
Doğalgaz Anlaşması	12.08.1996
Çifte Vergilendirmenin Önlenmesi Anlaşması (Yürürlükte değil)	12.08.1996
Ticaret Anlaşması (İran Meclisinde onay beklemektedir.)	21.12.1996
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	21.12.1996
Deniz Ticaret Seyrüsefer Anlaşması	21.12.1996
Tüpraş-National Iranizn Oil Co. Petrol Anlaşması	14.07.1997
Sınır Ticaretinin Düzenlenmesine İlişkin Karar	23.12.1998
KEK 15. Dönem Mutabakat Zaptı	27.01.2000
Gümrük İşbirliği Anlaşması	Haziran 2000
Karma Ulaştırma Komisyonu Mutabakat Zaptı	01.02.2001
Türk Eximbank-İran Garanti Fonu (EGFI) Mutabakat Zaptı	Haziran 2001
Türkiye - İran OTK Toplantısı (Tahran)	Eylül 2003

Kaynak: T.C. Tahran Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği.

3.4.1.4.Değerlendirme

Türk mallarının itibarı ve imajı tüm İran genelinde son derece iyi durumdadır. Özellikle 2005 yılı boyunca petrol gelirleri düzenli olarak artan İran'ın petrol dışı gelirlerini artırmaya yönelik olarak yapmayı planladığı yatırımlar, bu ülkenin Türkiye'den yapacağı ithalatı ister istemez artıracaktır.

¹⁷⁴ Öztürk , a.g.e.

¹⁷⁵ Ghasemi , a.g.e. , s.38.

Ayrıca İran, artan petrol fiyatlarına bağlı olarak dış ödemelerle ilgili sıkıntılarını büyük ölçüde aşmış ve tüm dış borçlarını konsolide ederek ödeme planına bağlamıştır. Dünya petrol fiyatlarında yaşanan artışlar sonucunda, malî piyasalarda İran'ın kredibilitesi yükselmiştir.

Son yıllarda Türkiye'nin ihracatında nispî olarak önemli artışların meydana gelmesinde; karşılıklı üst düzey ziyaretlerin , ticaret heyeti gezilerinin, fuarlara giderek artan sayıda Türk şirketlerinin katılımının önemli payı bulunmaktadır. İran'a yatırıma ilgi duyan ve küçük ölçekli yatırım gerçekleştiren Türk şirketlerinin sayısı her geçen gün artmaktadır. Bu çerçevede, önde gelen Türk şirketlerinin bazılarının gerçekleştirmekte olduğu veya planladığı (beyazelya, otomobil, mağazalar zinciri, otelcilik vb.) önemli projeler bulunmaktadır. İran'ın Kish adası ve Chabahar Serbest Bölgelerinde bazı Türk şirketleri şube açmış ve/veya yatırım gerçekleştirmişlerdir.

İki ülkenin bazı ortak değerlere ve kültürel benzerliklere ve ortak sınıra sahip olması ve İran'da çok sayıda Türkçe konuşan insanın bulunması gibi nedenlerle ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük bir avantaj mevcut bulunmaktadır. Bu avantajın iyi değerlendirilmesi her iki ülke menfaatleri açısından büyük önem taşımaktadır. İran nüfusunun yaklaşık %40'ını Türk kökenli Azeri nüfus oluşturmaktadır. Özellikle Doğu ve Batı Azerbaycan, Ardebil ve Zancan eyaletlerinde Türkçe çok yaygın olarak konuşulmaktadır. Ayrıca ülke genelinde geniş bir kitle tarafından Türk televizyonlarının izlenmesi nedeniyle Türkçe konuşabilen insan sayısı artmaktadır. Buna ilaveten Türk üniversitelerinden mezun olan çok sayıda İran'lı meslek sahibi ve işadamı ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük bir potansiyel teşkil etmektedir.

İran' la Türkiye arasında, normal ticari kanallardan gerçekleşen ticarete ilaveten, resmi kayıtlara dayanmayan, yolcu beraberliği (bavul ticareti), sınır pazarları ve diğer yollardan kayıt dışı olarak gerçekleşen önemli bir ticaret hacmi bulunmaktadır. Kayıt dışı olması nedeniyle hacmi tam olarak bilinmemekle birlikte söz konusu ticaretin 250-300 Milyon dolar seviyesinde olduğu tahmin edilmektedir. Türkiyeden İran'a yönelik gerçekleşen kayıt dışı ihracatın; döşemelik ve perdelik

kumaşlar, beyaz eşya, her türlü hazır giyim ve ayakkabı, tekstil ham ve ara maddeleri, temizlik ve gıda maddeleri, kozmetik ürünler, oto yedek parça ve aksesuarları gibi maddelerden oluştuğu bilinmektedir.¹⁷⁶

İran'da, özellikle Tahran'da çok sayıda uluslararası ihtisas fuarı düzenlenmektedir. Bu fuarların içinde yer alan makine, tekstil, gıda işleme ve ambalaj, orman ürünleri ve otomotiv fuarlarına Türk ihracatçılarının katılması tavsiye olunmaktadır. İki ülke arasında işbirliği yapılabilecek konular arasında müteahhitlik hizmetleri önem taşımaktadır. Geçmiş yıllarda bazı büyük Türk müteahhitlik şirketleri İran'da önemli projeleri gerçekleştirmişlerdir.

3.4.2. Türkiye-İrak Ticari İlişkileri

3.4.2.1. Genel Ekonomik Durum

Tablo 3 – 57

İrak'ın Temel Sosyal Göstergeleri

Resmi Adı	İrak Cumhuriyeti
Başkent	Bağdat
Resmi Dil	Arapça
Para Birimi	İrak Dinarı (ID)
Din	%97 Müslüman (%65'i Şii , %35'i Sünni) %3 Hristiyan ve diğer
Etnik Gruplar	%75-80 Arap, %15 Kürt, %10 Türkmen
Komşular	İran (1.458 km), S. Arabistan (814 km), Suriye (605 km), Türkiye (331 km), Kuveyt (242 km), Ürdün (181 km)
Nüfus	26,074 Milyon
Para Birimi	Dinar
Sınır Kapısı	Habur (Şırnak)

Kaynak : The CIA, The World Factbook, Iraq, (Çevrimiçi)<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/iz.html> , 02.01.2006.

Dünyanın en eski medeniyetlerine ev sahipliği yapmış olan Aşağı Mezopotamya bölgesinde kurulmuş olan Irak Cumhuriyeti, Osmanlı idaresinden sonra İngiliz manda yönetimi altına girmiş ve 1932 yılında da bağımsızlığına

¹⁷⁶ Palacıoğlu ve Akgün, a.g.e., s.57

kavuşmuştur. 1958 yılında ülkede Cumhuriyet ilan edilmiştir. Irak 2003 yılında ki Amerika önderliğindeki koalisyon güçleri müdahalesine kadar , 1979 yılından beri Saddam Hüseyin önderliğinde BAAS Partisi tarafından idare edilmekte idi.¹⁷⁷

1979 da Saddam Hüseyin'in iktidarı ele geçirmesinden sonra Irak, 1980 - 1988 yılları arasında İran ile savaşmış, 1990 yılının Ağustos ayında ise Kuveyt'i işgal etmiştir. Bu işgal Birleşmiş Milletler tarafından çok sert bir şekilde karşılanmış ve ABD önderliğinde Ocak-Şubat 1991 tarihinde gerçekleştirilen müdahale ile Irak Kuveyt'ten çekilmek zorunda bırakılmıştır. Ayrıca, 661 sayılı BM Güvenlik Konseyi kararıyla bu ülkeye ambargo uygulanmaya başlanmıştır. 1997 yılında “ BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı ” yürürlüğe girmiştir.¹⁷⁸

Irak ekonomisi petrole dayanmaktadır. Ülkenin döviz gelirlerinin % 95'i petrolden sağlanmaktadır. Petrolden elde edilen gelirler 1980'li yıllarda savaş harcamalarının finansmanı için kullanılmıştır. İran ile yapılan savaşın Irak ekonomisine faturası 100 milyar USD civarında olmuştur. 1988 yılında savaş sona erdiği zaman petrol gelirleri ülkenin yeniden imarı için önemli bir kaynak konumuna gelmişken, Kuveyt'in işgal edilmesi sonrasında BM müdahalesi ve ambargo kararı Irak ekonomisini felç etmiştir. Savaş ortamı Irak'ın savunma harcamalarını artırmıştır. Askeri harcamaların milli gelire oranı 1991 yılında % 75'e kadar yükselmiştir. Savaş yılları boyunca, Irak savunma harcamalarını karşılamak için yoğun bir şekilde dış borçlanmaya gitmiştir. Ülkenin dış borç stoku 2001 yılı itibariyle 62 milyar USD¹⁷⁹ , 2005 yılı itibar ile de 82,1 milyar USD dir.¹⁸⁰

Irak ekonomisi uygulanan ambargonun 1997 yılında BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programı kapsamında hafifletilmesi sayesinde

¹⁷⁷ “Irak” , **Ansiklopedi**, (Çevrimiçi) <http://ansiklopedi.gen.tr/index.php/Irak>, 08.11.2005.

¹⁷⁸ “Iraq Background”, The CIA, The World Factbook, (Çevrimiçi)<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/iz.html>, 01.02.2006.

¹⁷⁹ Mustafa Güleç ve Gencay Oğuz, **Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri**, T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, 2003, y.y., s.13.

¹⁸⁰ “Debt – External” , The CIA, The World Factbook, (Çevrimiçi)<http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/iz.html>, 01.02.2006.

hızlı bir büyüme sürecine girmiştir. Sağlıklı verilere ulaşılamamakla birlikte, GSMH'nın 1999 yılında yüzde 18, 2000 yılında % 4 büyüdüğü ve 2001 yılında da % 6 küçüldüğü , müdahale sonrası dönemde 2005 de % 2,4 büyüdüğü tahmin edilmektedir.

Aynı dönemde Irak ekonomisindeki büyümeye paralel olarak enflasyon oranı da istikrarlı bir şekilde düşmüştür. 1998 yılında yüzde 90 olan enflasyon oranı, 1999 yılında yüzde 80'e, 2000 yılında yüzde 70'e ve 2001 yılında ise yüzde 60 'a düştüğü tahmin edilmektedir.(Müdahale sonrası dönemde 2005 de %40). Aynı dönemde serbest piyasa döviz kurlarında istikrar sağlandığı ve halkın alım gücünün arttığı gözlemlenmiştir.¹⁸¹

Bu dönemde diğer bir gelişme ise özel sektörün giderek daha aktif hale gelmesidir. 2000 yılı başlarında, Devlet Başkanı, özel sektör firmalarının, sanayi yatırımları yapmaları için teşvik edilmesi talimatını vermiştir. Bu gelişmeler, uzun yıllardır sosyalist ekonomik politikalar uygulayan ve sanayi tesislerinin çok büyük bölümünün kamuya ait olduğu Irak'ta daha liberal bir ekonomik yapıya geçiş çabaları olarak görülmüştür.

Irak 112 milyar varil petrol rezervi ile Suudi Arabistan'dan sonra ispatlanmış en büyük petrol rezervine sahiptir. Kuveyt'in işgal yılı olan 1990 yılında petrol üretimi günlük 300 bin varile kadar düşmüştür. Üretim 1997 yılında BM Petrol Karşılığı Gıda, İlaç ve İnsani İhtiyaç Maddeleri Programının yürürlüğe girmesiyle birlikte artmaya başlamıştır. 1999 yılında 2 milyon varil /gün ve 2000 yılında ise 2 ,1 milyon varil /gün petrol ihracatı gerçekleştirilmiştir. BM Kararları dışında da ihracat yapılmaktadır. Sözkonusu Kararlar dışında Ürdün'e karayolu üzerinden 100 bin varil/gün, Suriye'ye 30-40 bin varil/gün ve Basra Denizinden 50-60 bin varil/gün Petrol ihracatı gerçekleştirildiği tahmin edilmektedir.¹⁸²

---

¹⁸¹ Vural Çekinmez, "Irak Ülke Profili" , Ülke Raporları, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Ülke Merkezi, (Çevrimiçi) <http://www.igeme.org.tr>, 11.12.2005.

¹⁸² Mustafa Güleç ve Gencay Oğuz , a.g.e. , s.14.

3.4.2.2. Irak Dış Ticaret Politikası

1950`lerden bu yana Irak`ın dış ticareti içindeki petrolün payı giderek artmıştır. Gelir kaynağı olarak petrole bağımlılık arttıkça diğer ihrac kalemleri ihmal edilmiştir. Petrol ihracatı ve Dünya petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar Irak`ın ödemeler dengesindeki en önemli değişkenlerdir. 1990 yılında uygulamaya konan Ambargo`dan dolayı sadece ham petrol ihracatına izin verilmekteydi. 1980`lerin sonlarında Irak`ın ihracatının %95`ini petrol oluşturduğu için Ambargo Irak`ın ihracat yapısında fazla bir değişikliğe neden olmamıştır. Irak`ın ithalat yapısı ise çok daha fazla çeşitlilik göstermektedir. Irak`ın yerli üretimi sınırlı olduğu için ihtiyaçlarının büyük bir kısmını ithalat yoluyla karşılamaktadır. Ancak ithalatın BM Yaptırımlar Komitesi tarafından onaya tabi olmasından dolayı ithalat miktar ve çeşitliliği büyük ölçüde sınırlanmıştır.¹⁸³

Tablo 3 - 58

Irak`ın Dış Ticarete Başlıca Ortakları (2004)

Ülkeler	İhracat (%)	Ülkeler	İthalat (%)
A.B.D.	51.9	Suriye	22.9
İspanya	7,3	Türkiye	19.5
Japonya	6.6	A.B.D.	9.2
İtalya	5.7	Ürdün	6,7

Kaynak: “Exports- Imports Partners” , The CIA, The World Factbook, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/iz.html> , 01.02.2006.

¹⁸³ Çekinmez, a.g.e.

Irak'ın ihracat yaptığı ülkelerin başında ABD, İtalya, Fransa ve İspanya gelmektedir. Bu ülkelere ait firmalar Irak'tan ham petrolü alıp, petrol ithal eden ülkelere satmaktadırlar.¹⁸⁴

Irak'ın ithal ettiği başlıca ürünler temel gıda maddeleri, dayanıklı tüketim malları, ilaç ve tıbbi malzeme ve cihazlar, ulaşım araçları ve yedek parçaları, demiryolu malzemeleri, makineler, elektrik malzemeleri ve teçhizat, içme suyu ve kanalizasyon sistemlerinin yenilenmesinde kullanılan malzeme ve teçhizat, tarımsal alet ve makineler, iş makineleri, telekomünikasyon malzemeleri, eğitim araç, gereç ve malzemeleri, petrol üretiminde kullanılan malzeme ve teçhizattır. İthalatta ilk sıraları alan ülkeler Suriye , Türkiye , A.B.D. ve Ürdün'dür.¹⁸⁵

Koalisyon güçlerinin müdahalesinden önceki dönemde Irak ekonomisinin uluslar arası ilişkilerinde birçok olumlu gelişme yaşanmıştır. Bunlardan bazılarını şöyle sıralayabiliriz ;

Irak ile Suudi Arabistan arasındaki Arar sınır kapısı 2001 yılının Ocak ayında açılmıştır. Yine 2001 yılında Suriye ve Mısır'la Serbest Ticaret Anlaşması imzalanmış ve Dubai'ye günde iki kez gemi seferlerine başlanmıştır. Avusturya ise Bağdat'taki Ticaret Müşavirliğini yeniden açmıştır.¹⁸⁶

3.4.2.3. Türkiye - Irak Ticari İlişkileri

1991 de Körfez Savaşı sonrası Irak'a uygulanan yaptırımlardan en fazla etkilenen ülke Türkiye olmuştur. Türkiye'nin ihracatında önemli paya sahip olan Irak'a ihracat imkanı ciddi şekilde zarar görmüştür. Yaptırımlar nedeniyle Kerkük-Yumurtalık petrol boru hattının işletilememesi neticesinde de yıllık ortalama 350 milyon USD tutarındaki net gelirden Türkiye mahrum kalmıştır. Ayrıca bazı Türk bankaları Irak'tan alacaklarını tahsil edememiştir. Taşımacılık, müteahhitlik hizmetleri ve turizm gelirlerinden de yoksun kalmıştır. Türk müteahhitlerin Irak'ta

---

¹⁸⁴ "Exports – Partners" , Iraq, The CIA, The World Fact Book, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/iz.html> , 12.12.2005.

¹⁸⁵ "Import - Partners" , Iraq, The CIA, The World Fact Book, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/iz.html> , 12.12.2005.

sadece konut ve baraj inşasında uğradıkları zararın yıllık ortalama iki milyar USD olduğu tahmin edilmektedir.¹⁸⁷ Körfez krizinden sonraki savaş ortamında Türkiye'ye olan bir çok rezervasyon talebinin iptal edilmiş olması ve bunun sonraki yıllara da aksetmesi turizm gelirlerinde önemli kayıplar doğurmuştur. Türkiye'nin ambargo nedeniyle uğradığı kayıpların 40-50 milyar USD aştığı, diğer maliyetlerin hesaba katıldığında bu rakamın 80 milyar USD aştığı tahmin edilmektedir.

Körfez Savaşı öncesinde Türkiye ile 2-2,5 milyar USD civarındaki ticaret hacmi ile ilk dört ülke arasında yer almıştır. Ancak, Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesi sonrasında yürürlüğe giren 6 Ağustos 1990 tarih ve 661 sayılı BMGK Kararı sonucunda Türkiye ile Irak arasındaki ticari ilişkiler durma noktasına gelmiştir. Dış ticaret hacmi 1995 yılında 123 milyon USD a kadar gerilemiştir.

1996 yılından itibaren Irak ile ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesine yönelik ikili düzeydeki çabalar yoğunlaştırılmış ve bu bağlamda Körfez Savaşı sonrasında ilk olarak 1996 yılı Temmuz ayında kamu ve özel sektör temsilcilerinden oluşan bir üst düzey Türk heyeti Irak'a resmi ziyarette bulunmuş ve aynı yılın Aralık ayında, altı yıllık aradan sonra, Türkiye-Irak KEK 11. Dönem Toplantısı yapılmıştır. 12. Dönem KEK Toplantısı ise 29.02.2000 tarihinde Bağdat'ta gerçekleştirilmiştir. 13. Dönem KEK Toplantısı da 23.07.2001 tarihinde Ankara'da yapılmıştır.¹⁸⁸

Söz konusu toplantılarda alınan kararların etkin bir şekilde uygulanması ve 1996 yılı sonlarında BM yaptırımlar rejiminin yumuşatılmasını öngören "BM Petrol Karşılığı Gıda ve İlaç Programı"nın yürürlüğe girmesi sonucunda 1997 yılında iki ülke arasındaki ticaret hacmi bir önceki yıla göre % 300 oranında artarak 1 milyar USD düzeyine ulaşmıştır.

---

¹⁸⁶ Cihat Yayıcı, "Irak'ta Ekonomik - Sosyal Dönüşüm ve Türkmenler", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni.Sos.Bil.Enst., İstanbul, 2004), s.19.

¹⁸⁷ Çekinmez, A.e.

¹⁸⁸ Hakan Kıyıcı, **Irak Ülke Raporu : Irak'ın Yeniden Yapılandırılması ve Türkiye'nin Rolü**, İstanbul, t.y. , s.62.

1998 yılında ikili ticaret hacmi, Irak'ın "BM Petrol Karşılığı Gıda ve İlaç Programı" çerçevesinde Türkiye'den yaptığı alımları diğer ülkelere de yönlendirmesi, Iraklı kuruluşların Türk firmalarına olan borçlarının artması ve dünya petrol fiyatlarının düşmesi gibi nedenlerle bir önceki yıla göre %38 oranında gerilemiştir. 1999 yılında ticaret hacmi artan ham petrol ithalatına paralel olarak, bir önceki yıla göre %8 oranında artış kaydetmiş ve 661.4 milyon USD olarak gerçekleşmiştir.¹⁸⁹

Türkiye'nin Irak'a yaptığı ihracatta ağırlığı gıda ve tarım ürünleri oluşturmaktadır. İhracatta ilk sıraları değirmencilik ürünleri, yenilen sebzeler, hayvansal ve bitkisel yağlar almaktadır. Türkiye'nin Irak'tan yaptığı ithalatın ise tamamına yakın bölümünü mineral yakıtlar ve yağlar oluşturmaktadır.¹⁹⁰

Türkiye ile Irak arasındaki tek geçiş noktası olan Habur gümrük kapısı'nın artan ticaret hacmini ve yük trafiğini karşılamakta yetersiz kalması üzerine "İkinci Kapı ve Yeni Yol Projesi"nin çalışmaları devam etmektedir.

3.4.2.4.Değerlendirme

Körfez krizinden önce Türkiye'nin en önemli ticari ortaklarından birisi olan Irak, gerek tarımsal ve gıda ürünleri ve gerekse sanayi ürünleri için büyük bir potansiyel arz etmektedir. Irak ve Türkiye'nin ihraç ürünleri dikkate alındığında, Türkiye'nin gıda ve tüketim malları ihraç etmesi ve petrol ithal etmesi bakımından tamamlayıcı olması nedeniyle Irak'la olan dış ticaret hacminin genişletilebileceği görülmektedir.

Coğrafi yakınlık ve Irak'ın ithal ettiği malların önemli bir bölümünün Türkiye'de üretiliyor olması Türkiye'ye önemli bir avantaj sağlamaktadır. A.B.D iderliğindeki uluslar arası müdahalenin ardından Irak yeniden yapılanma

---

¹⁸⁹ Nedret Sağdıç, **Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ile Ticari ve Ekonomik İlişkileri**, İstanbul, t.y. , s.29.

¹⁹⁰ Kıyıcı , **a.g.e.**, s.64

içerisindedir. Ambargo dan arınmış , stabilize olmuş bir Irak Türkiye`nin dış ticareti açısından son derece önemlidir.

Türkiye bu yeni dönemde Irak ile ticari ilişkilerinde her geçen gün eski günlerine doğru ilerleyebilecek duruma gelecektir.

3.4.3.Türkiye – Suriye Ticari İlişkileri

3.4.3.1.Genel Ekonomik Durum

Tablo 3 – 59

Suriye`nin Temel Sosyal Göstergeleri

Başkenti	Şam
Resmi Dil	Arapça, yaygın olmamakla birlikte Fransızca ve İngilizce
Nüfus	18.4 milyon (2005)
Nüfus Artış Hızı	% 2,34 (2005)
Etnik Gruplar	Arap % 90.3; Türkmen, Kürt, Ermeni ve Diğer % 9.7
Din	Sünni Müslüman % 74, Diğer Mezhepler % 16 Hristiyan % 10

Kaynak : The CIA, The World Fact Book, Syria, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/sy.html>, 02.01.2006.

Uzun yıllar sosyalist ekonomik politikalar uygulamış olan Suriye 90`lı yıllardan itibaren serbest piyasa ekonomisine geçiş çalışmalarında bulunmuştur. Son yıllarda dışa açılma gayretlerine paralel olarak Suriye'de önemli değişiklikler gerçekleştirilmektedir. Dışa açılma gayretleri arasında Dünya Ticaret Örgütüne üyelik için başvuruda bulunmuş, AB ile bir ortaklık anlaşması imzalanmış , ayrıca 21 Arap ülkesi ile Arap Ligi çerçevesinde serbest ticaret anlaşmaları yapmıştır.¹⁹¹

Avrupa birliği, ortadoğu ülkeleri ve 12 Akdeniz ülkesini içine alan serbest ticaret anlaşması çerçevesinde Suriye'ye ayrı bir önem ve öncelik vermektedir. Bundan dolayı Suriye'nin serbest pazar ekonomisine geçme gayretleri AB tarafından

¹⁹¹ "Suriye Ülke Raporu", T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, (Çevrimiçi) www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye1.pdf, 25.12.2005.

yardımlarla desteklenmektedir. AB , Suriye'nin sahip olduğu öz kaynakları devreye sokmada ve işleme açmada her türlü desteği sağlama gayreti içindedir. AB, Suriye ile ticareti geliştirmek için merkezi Şam'da olan Suriye Avrupa İş Merkezi (SEBC - Syrian European Business Center) organizasyonunu gerçekleştirmiştir.¹⁹²

Tablo 3 - 60
Suriye`nin Temel Ekonomik Göstergeleri

	2000a	2001	2002	2003b	2004b
GSYİH (milyar USD)	19,5	20,6	21,6	22,5	22,3
Reel GSYİH Büyüme (%)	0,6	3,8	4,3	2,6a	1,8
Tüketici Fiyatları Enflasyonu (%)	-3,8	3,0	1,0	1,5	2,0
Nüfus (milyon)	16,6	17,0	17,4	17,8	18,2
İthalat (milyon USD)	3 723,0	4 282,0	4 458,0	4 430,0a	4 607,2
Cari-Hesap Dengesi (milyon USD)	1 061,0	1 221,0	1 440,0	728,0a	1 386,7
Toplam Dış Borç (milyar USD)	21,7	21,3	21,5	21,7	22,0
Döviz Kuru (Sur.Sterlini: USD)	46,30	46,30	46,30	46,30a	48,50a
Para Birimi	Sterlin				
Sınır Kapısı	Cilvegözü (Hatay) Öncüpınar (Kilis) Nusaybin (Mardin)				

a Gerçekleşen. b EIU tahmini.

Kaynak: The EIU , Syria Country Report, Mayıs 2005.

Suriye'nin AB ve Arap ülkeleri başta olmak üzere diğer ülkelerle ticari ve ekonomik ilişkilerinde önemli gelişmeler olmakla birlikte ABD ve İsrail ile siyasi ilişkilerinde olumsuz gelişmeler gözlenmektedir. ABD, çeşitli siyasi nedenlerden dolayı 11 Mart 2004 tarihi itibarı ile Suriye'ye karşı yaptırımlar uygulamaya başlamıştır.¹⁹³ ABD'nin Suriye'ye gıda, tıbbi malzeme ve uçak yedek parçaları, haberleşme araçları ile belli bazı teknoloji ve yazılım ürünleri dışındaki diğer ürünlerin ihracatına yasaklama getirilmiştir. ABD'nin Suriye nin dış ticaretinde önemli bir payı bulunmaması sebebiyle söz konusu ticaret yasağının Suriye ekonomisi üzerinde önemli bir etkisinin olmayacağı tahmin edilmektedir. Ancak, Amerika'nın Suriye'ye karşı uygulamış olduğu yaptırımların ticaret sapmasına neden

¹⁹² "About SEBC", Syrian European Business Center, (Çevrimiçi) http://www.sebcysyria.org/website/2004/about_sebc.php, 02.04.2005.

¹⁹³ Gary C. Gambill, "American Sanctions on Syria: A Diplomatic Masterstroke?", **Middle East Intelligence Bulletin**, Vol. 6, No. 5, y.y., 2004, (Çevrimiçi) http://www.meib.org/articles/0405_s1.htm, 26.08.2005.

olacağı ve Türkiye dahil diğer ülkelerle ticaretinde kısmen de olsa bir artışın olacağı tahmin edilmektedir.

Devlet ağırlıklı bir yapı sergileyen ekonomide özel sektörün ağırlığı gittikçe artmaktadır. Uygulamaya konan dışa açık ekonomi politikaları doğrultusunda, özel sektöre önemli fırsatlar sunulmaya başlanmıştır. Ülke ekonomisinin yaklaşık 2/3'ü devletin kontrolü altındadır. Fakat bu oran , petrol ve diğer tabii kaynakların , bankacılık ve sigortacılık hizmetlerinin devletin elinde olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sektörlerin GSYİH içindeki payı % 60'dan fazladır.¹⁹⁴

Suriye, 2000 yılından itibaren gerçekleştirdiği ekonomik reformlar ve ticari liberalizasyon çerçevesinde Orta Doğu Ülkeleri arasında yükselen bir konum almaya başlamıştır. Reformların amacı, özel bankacılık sisteminin kurulması, yeni kur politikası, menkul kıymetler borsası kurulması ve ülkeye yabancı sermayenin girişini hızlandırarak ülke ekonomisini daha verimli bir hale getirmektir.

Önemli değişikliklerden biri de kambiyo mevzuatında yapılan reformlardır. Yabancı bankalara şube açma izni verilmiştir. Dış ticaret ve kambiyo işlemleri kolaylaştırılmakta ve devletin kontrolü azaltılmaktadır.

1991 yılında çıkarılan Yatırım Teşvik Kanunu ile ülkeye yabancı sermayenin gelmesi teşvik edilmektedir. Sağlanan vergi muafiyeti ve diğer teşviklerle önemli ölçüde yabancı sermaye yatırımı gerçekleştirilmektedir.

Serbest piyasa ekonomisine geçiş sürecinde tüketim mallarının yatırımı artmıştır. En hızlı yatırım gıda ve tekstil sektöründe gerçekleşmiştir. İmalat sanayinin diğer alt sektörlerinde, dayanıklı tüketim malları sanayiinde de önemli yatırımlar yapılmıştır.

---

¹⁹⁴ Volkan Aydos ve Duran Meltem, **Suriye Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2000, s.8.

Suriye'nin temel gelir kaynaklarını, petrolden elde edilen gelirler, dış yardım, yurtdışında çalışan Suriyeli işçilerin döviz gelirleri ve tarımsal üretim oluşturmaktadır.¹⁹⁵ Sektörel olarak bakıldığında milli gelirin oluşmasına Madencilik, İmalat, Elektrik sektörü ile Tarım sektörünün büyük katkısı olduğu görülmektedir.

İşgücünün Sektörel Dağılımı ise Tarım %40, Hizmetler %40, Sanayi %20 şeklindedir. Toplam işgücü yaklaşık 5 milyondur. Resmi istatistiklere göre işsizlik oranı % 10-15 olmakla birlikte, gerçek işsizlik oranının yaklaşık % 20 olduğu tahmin edilmektedir.¹⁹⁶

Tablo 3 – 61

Suriye'nin GSYİH'nın Dağılımı

GSYİH'nın Sektörel Dağılımı	%	GSYİH'nın Bileşenleri	%
Tarım	25.3	Özel Tüketim	65.6
Madencilik, İmalat, Elektrik, Su	25.0	Kamu Tüketimi	13.7
Toptan ve Perakende Ticaret	17.0	Sabit Sermaye Yatırımları	20.8
Ulaştırma ve Haberleşme	12.8	Mal ve Hizmet İhracatı	30.2
Kamu Hizmetleri	10.1	Mal ve Hizmet İthalatı	-30.3

Kaynak: The EIU, Syria Country Report , 2004.

Özel sektör faaliyetlerinin gelişmesi, özellikle de yerli pamuk kullanan tekstil sektöründeki genişleme 1990'ların başında imalat sanayiinde önemli bir artışa neden olmuştur. 1990'lı yıllarda taşımacılık, haberleşme ve turizm sektörlerinde de büyük gelişme kaydedilmiştir.

1980'lerin sonunda görülen düşük büyümenin aksine , 1990'ların başlarındaki büyüme, büyük oranda yükselen uluslararası petrol fiyatları ile birlikte artan petrol üretimi ve ihracatı gelirleri ile petrol zengini Körfez ülkelerinden sağlanan yardımlar sayesinde gerçekleştirilmiştir. Suriye 1991 Körfez savaşında Anti-Irak Koalisyonuna katılmasından sonra Körfez ülkelerinden (Arap Gulf) yardım ve kredi imtiyazı

¹⁹⁵ “Suriye Ülke Bülteni 2004”, Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf> , 28.12.2005.

kazanmıştır. Ayrıca 1991 yılında çıkarılan 10 Sayılı Yatırım Teşvik Kanunu ile ülkeye yabancı sermayenin gelmesi teşvik edilmiştir. Bu Kanun çerçevesinde büyük miktarda yabancı sermaye ülkeye gelmiştir.1990'ların ikinci yarısında ise ekonomik performans ve şartlar daha az elverişli duruma gelmiştir.

3.4.3.2.Suriye Dış Ticaret Politikası

Suriye'de ithal ikamesine yönelik yatırım politikası uygulanmaktadır. Bundan dolayı imalat sanayinin tüm alt sektörlerinde üretimi yapılan tüm malların ithalatı yasaktır. Ülkede üretimi bulunmakla birlikte ihtiyacı karşılayamayan ürünlerin ithalatı ise özel izin ile mümkün olmaktadır. Uygulanan yüksek gümrük oranlarıyla hem yerli sanayi korunmaya çalışılmakta hem de lüks tüketim mallarının ithalatı kısıtlanmaktadır.

1990'dan sonra Suriye'nin dış ticaret yapısında büyük değişiklikler olmuştur. Daha önce Suriye temel olarak tarım ürünleri ihracatı yapmakta ve yine ticaretinin büyük bir kısmını eski Varşova Paktı üyesi ülkeler ile gerçekleştirmekteydi. S.S.C.B`nin dağılması, Avrupa Entegrasyonundaki gelişmeler ve petrol üretiminin artması 1991 yılından bu yana Suriye dış ticaret yapısının önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. 1989 yılında Suriye'nin dış ticaretinde %40'dan daha fazla payı olan eski Sovyet Cumhuriyetleri ve Varşova Paktı üyesi ülkelerin payı günümüzde çok azalmıştır. Buna karşılık Avrupa Birliğinin payı yükselmiştir. Yine petrol ihracatı en önemli ihracat geliri olarak ortaya çıkmıştır.

Avrupa Birliği , Akdeniz bölgesindeki 12 ülke ile 2010 yılına kadar serbest ticaret alanı oluşturmayı amaçlamaktadır. Bu çerçevede Akdeniz Ortaklık Anlaşmaları görüşmeleri ve uygulamasına 1990 yılında başlanmıştır. Avrupa Birliği ile Suriye Hükümeti arasında Ortaklık Anlaşması konusunda ilk resmi görüşmeler 21 Nisan 1998'de Brüksel de başlamıştır. Suriye - AB Ortaklık görüşmelerinin 12. tur görüşmelerinin sonunda Suriye-AB Ortaklık Anlaşması konusunda Aralık 2003'da

---

¹⁹⁶ “Suriye Ülke Raporu”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, (Çevrimiçi) www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye1.pdf, 25.12.2005.

bir mutabakata varılmıştır. Suriye 2010 yılına kadar Serbest Ticaret Alanında yer almak için diğer politik ve ekonomik şartları yerine getirmek zorundadır.¹⁹⁷

AB'nin Suriye'ye uygulamak istediği kota seviyesinin Arap ülkeleri arasındaki en düşük seviye olduğu belirtilmektedir.

Suriye, Arap Ortak Pazarının bir üyesi olup, Arap Dünyasının liderliğine oynamaktadır. Ortadoğu ülkeleriyle bağlantıda kilit konumda olan Suriye, yakın komşuları ve bölgedeki diğer İslam ülkeleriyle yakın işbirliği yapmaktadır. Özellikle Lübnan ile önemli boyutlarda ticari ilişki içerisindedir. Suriye, Ürdün, Lübnan, BAE ve Suudi Arabistan ile Serbest Ticaret Anlaşması imzalamış ve bu ülkelerle %100 gümrük indirimleri başlamıştır. Ayrıca, 21 Arap ülkesiyle Arap Ligi çerçevesinde STA'lar imzalanmıştır. Bu çerçevede gümrük vergilerinde %80 oranında indirim yapılmıştır. Arap ülkeleriyle gümrüklerin %80'lere varan oranlarda indirilmesi 8 yıl boyunca tedricen %10'luk indirimlerle olmuştur ve bu yıl %20 indirim sağlanarak 2005'te %100 gümrük indirimleri sağlanmıştır. Suriye'nin katma değeri en az %40 olan ürünler diğer Arap ülkelerine "0" gümrükle serbestçe girecektir.

Suriye dış ticaretinin büyük bir kısmı devlet tarafından gerçekleştirilmektedir. Özel sektör dış ticaret politikalarının elverdiği ölçüde, küçük boyutlarda ve kendi sınırlı imkanları çerçevesinde dış ticaretle iştigal etmektedir. Bütün bu olumsuz şartlara rağmen Suriye'de özel sektör aktif olarak faaliyet göstermekte olup, Bölge ülkeleriyle yakın ve sıkı işbirliği içersindedir.

Toplam ihracat gelirinin önemli bir kısmını ham petrol geliri oluşturmaktadır. Başlıca Pamuk, arpa, buğday, canlı hayvan ve meyvelerden oluşan tarımsal ürün ihracatı toplam ihracat gelirinin yaklaşık %15'ini oluşturmuştur. Dünya petrol fiyatlarının çok yüksek seyretmesi ve petrol ihracat hacminin yüksek olması nedeniyle ham petrol ihracat gelirinin toplam ihracat geliri içindeki payı artmıştır.

---

¹⁹⁷ "The EU's relations with Syria", European Union, (Çevrimiçi) <http://europa.eu.int/comm/externalrelations/syria/intro/index.htm>, 19.08.2005.

Yüksek petrol fiyatları ülkenin dış ticaret dengesini iyileştirmekte, kamu harcamalarını arttırmakta ve ihracat gelirlerini yükseltmektedir.¹⁹⁸

Tablo 3 – 62

Suriye'nin Yıllar İtibariyle Dış Ticaretinde Devletin Payı

Yıllar	İthalat Özel Sektör	İthalat Kamu Sektörü	İhracat Özel Sektör	İhracat Kamu Sektörü
2000	%75	%25	%17	%83
2001	%79	%21	%18	%82
2002	%72	%28	%22	%78

Kaynak : The Central Bureau of Statistics, Syria, (Çevrimiçi) www.cbssyr.org/estart.htm , 12.12.2005.

Devletin hem ithalatta hem de ihracatta önemli bir payı olmakla birlikte ihracattaki payı ithalata göre daha fazladır. Bunun en önemli sebebi ise petrol ihracatıdır.

İhracat gelirlerinin yarısından fazlası ham petrol ve petrol ürünlerinden elde ettiği gelirlerden oluşmaktadır. Diğer önemli ihraç kalemleri canlı koyun-keçi, meyve-sebze, tekstil ve tekstil ürünleri, pamuk(ham), İşlenmiş deri ve deri mamulleri, kimyon, buğday ve diğer tarımsal ürünlerden oluşmaktadır. Son yıllarda işlenmiş tarım ürünleri ihracatında da önemli gelişmeler gözlenmektedir. İhraç edilen ham petrolün yarısından fazlası Avrupa Birliği'ne yöneliktir.

Suriye'nin uygulamakta olduğu ekonomi politikaları doğrultusunda, en büyük ithal ürünleri, Şeker (rafine edilmiş), darı (sarı mısır), sanayi için demir veya çelikten çekilmiş teller, yüklü olarak ağırlığı 5 tonu geçmeyen yük araçları, polietilen, dökme demirden dikişsiz tüp ve borular, zeytin küspesi (yem), ağırlığı 1000 kg. kadar olan şahıslara mahsus araçlar ve silindir kapasitesi 1000-1500 cm³ arasındaki kıvılcımla yürüyen araçlar gibi ülkede üretilmeyen veya ülkedeki üretimin ihtiyacı

¹⁹⁸ “Suriye Ülke Raporu”, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, (Çevrimiçi) www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye1.pdf, 25.12.2005.

karşılayamadığı maddelerden oluşmaktadır. Ürün grupları itibariyle başlıca ithal kalemleri makine , nakil vasıtaları , metal ve metal ürünleri ile gıdadır. ¹⁹⁹

Makine-teçhizat gibi yatırım malları, Almanya başta olmak üzere, İtalya, Japonya ve Türkiye'den gelirken, ara malların büyük bir kısmı Türkiye, İspanya ve İtalya'dan ithal edilmektedir.

Suriye'nin ülkeler bazında yayınlanmış verilerine göre; ihracatında Almanya, İtalya, Türkiye ve Birleşik Arap Emirlikleri ilk sıralarda gelmektedir. İhracatının yarısından daha fazlasını Avrupa Birliği ülkelerine yapmakta, daha sonra en çok ihracatını Arap ülkelerine gerçekleştirmektedir.

Tablo 3 - 63
Suriye'nin Dış Ticaret Partnerleri (2005)

	İhracat		İthalat
İtalya	22,7	Türkiye	9,4
Fransa	18	Ukrayna	8,7
Türkiye	12,9	Çin	7,8
Irak	9	Rusya	5,4

Kaynak: “Export-Import Partners”, The CIA, The World Fact Book, Syria, (Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/sy.html>, 04.01.2006.

3.4.3.3. Türkiye-Suriye Ticari ve Ekonomik İlişkileri

Türkiyenin Suriye ile olan dış ticareti , uzun yıllar iki ülke arasında yaşanan siyasi gerginlikten olumsuz etkilenmesine rağmen, son yıllarda sürekli yükselen bir eğilim izleyerek önemli artışlar kaydetmiştir.İki ülke arasında ki siyasi sorunları üç başlık altında toplarsak bunlar ; geçmişten süregelen Hatay sorunu , Teröre destek sorunu ve Su sorunlarıdır. ²⁰⁰

¹⁹⁹ “Suriye Ülke Raporu” , T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, (Çevrimiçi) www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye1.pdf, 25.12.2005.

²⁰⁰ A.Poyraz Gürson, “Su Sorunu ve GAP Çerçevesinde Türkiye-Suriye İlişkilerine Analitik Yaklaşım” , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.Sos.Bil.Enst., İstanbul, 1999) , s.11.

Gelişen ticari ilişkilerde, istatistiklere yansımaya fakat önemlilik arz eden sınır ve bavul ticareti de dikkate alındığında, Suriye dış ticaretinde Türkiye ilk sıralarda yer almaktadır. İhracatın büyük bir kısmı özel sektöre yapılmaktadır. Nitekim, Suriyeli firmalar Türriyenin sanayileşme düzeyini bilmekte, malların kalitesini, standartlarını beğenmekte ve fiyatları cazip bulmaktadırlar. Suriye'nin ithalatında devletin önemli bir payı olmasına rağmen , kamu sektörüne Türk ihracatı çok düşük durumdadır.

Coğrafi yakınlık ve iki ülke toplumu arasındaki varolan derin tarihi ilişkiler, ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli rol oynamaktadır. Suriye ile olan ticaretin son yıllardaki gelişimi aşağıya çıkarılmıştır.

Tablo 3 – 64

Türkiye-Suriye Dış Ticareti (1000 USD)

Yıllar	İhracat	İthalat	Denge	Hacim
1995	272.162	258.101	14.061	530.263
1996	308.689	309.880	-1.191	618.569
1997	268.754	456.283	-187.529	725.307
1998	309.000	308.000	1.000	617.000
1999	232.208	307.002	-74.794	539.210
2000	182.575	545.095	-362.520	727.670
2001	281.141	463.477	-182.136	744.618
2002	256.516	506.184	-249.668	762.700
2003	407.837	413.340	-5.503	821.177
2004	393.078	357.656	35.422	750.734

Kaynak: Dış Ticaret Müsteşarlığı EBİM Kayıtları.

Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı sektörel bazda incelendiğinde, %97 oranla imalat sanayinin çok büyük bir paya sahip olduğu görülmektedir. Yine %2'lik oranı

ile madencilik ve taş ocakçılığı sektörü ikinci sırada ve %1`lik oranı ile tarım ve ormancılık sektörü üçüncü sırada yer almaktadır.²⁰¹

Suriye'den Türkiye`ye ithalatın sektörel dağılımı incelendiğinde, %71 oranı ile madencilik ve taş ocakçılığı sektörü birinci sırada yer almaktadır. Yine %16`lık oranı ile imalat sanayi ikinci sırada ve %13`lük oranı ile tarım ve ormancılık sektörü üçüncü sırada yer almaktadır. Madencilik ve taş ocakçılığı sektörünün yüksek orana sahip olması ise daha çok ham petrol ithalatından kaynaklanmaktadır.

Ürün bazında ele alındığı zaman ise Türkiye`den Suriye'ye ihracatta öne çıkan başlıca ürünler mineral yağlar, elektrikli ve elektriksiz makine ve cihazlar, demir ve çelik, sentetik ve suni devamsız lifler, plastik ve mamulleri, mermer ve çimento, motorlu kara taşıtları, hayvansal ve bitkisel yağlar ve demir ve çelikten eşyadır. Son yıllarda kimyasal mamuller ve makine ekipman ihracatında önemli artışlar gözlenmektedir.

Suriye'nin sanayileşme stratejisi içerisinde ve ithal ikamesine yönelik yatırım politikaları doğrultusunda, Türk firmalarının Suriye pazarına yönlendirilmesi ve teşvik edilmesi halinde başta makine-ekipman olmak üzere, önemli artışların olacağına inanılmaktadır.

Türk firmalarının, Suriye'de girişecekleri, öncelikle gıda sanayii sektöründe ortak yatırımlarla, Ortadoğu pazarında geniş kapsamlı ve kalıcı bir şekilde yer edinebilmeleri ve bu sektöre teknoloji transferini gerçekleştirebilmeleri mümkün görülmektedir.

Suriye'den başta ham petrol olmak üzere, pamuk, buğday ve ham deriler ithal edilmektedir. Son yıllarda bu ülkeden yapılan ithalatta görülen artış, ham petrol ithalinden kaynaklanmaktadır. Genellikle tarımsal hammaddeler konusunda Türk

---

²⁰¹ "Suriye Ülke Raporu", T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İhracatı Geliştirme Etüd Merkezi, (Çevrimiçi) www.igeme.org.tr/tur/yerinde/suriye/suriye1.pdf, 25.12.2005.

firmaları Suriye mallarına ilgi duymaktadırlar. Özellikle, buğday ve pamuk tercih edilmektedir.

Tablo 3 - 65

Türkiye – Suriye Arasında ki Ekonomik Anlaşma ve Protokoller

Anlaşma / Protokol	İmza Tarihi
Ticaret Anlaşması	17.09.1974
İkili Hava Ulaştırma Anlaşması	13.11.1976
Karma Komisyon Kurulmasına İlişkin Anlaşma	23.03.1982
Uzun Vadeli Ekonomik İşbirliği Anlaşması	23.03.1982
Uluslararası Karayolu Taşımacılığı Anlaşması	23.03.1982
Gümrük İşbirliği ve Kaçakçılığın Önlenmesi Protokolü	23.03.1982
Telekomünikasyon Alanında Mutabakat Muhtırası	23.03.1982
Turizm İşbirliği Anlaşması	19.05.1982
Turizm İşbirliği Uygulama Protokolü	16.03.1983
Ekonomik İşbirliği Protokolü	17.07.1987
Gümrükler Alanında Karşılıklı Yardımlaşma ve İşbirliği Anlaşması	29.07.2003
Petrol, Gaz ve Mineral Kaynaklar Alanında İşbirliği Anlaşması	29.07.2003
Yatırımların Karşılıklı Teşviki ve Korunması Anlaşması	06.01.2004
Çifte Vergilendirmeyi Önleme Anlaşması	06.01.2004
Uluslararası Karayolu Yük ve Yolcu Taşımacılığı Anlaşması	10.05.2004

Kaynak: “Suriye Ülke Bülteni 2004 ” , Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu, (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/bultenler/20041228174611Suriye-Aralik04.pdf>, 28.12.2005.

3.4.3.4. Değerlendirme

Türkiye ve Ortadoğu ülkeleri ekonomik alanda ortak fayda ve geniş işbirliği potansiyeline sahiptir. Türkiye, Suriye başta olmak üzere tüm Ortadoğu ülkelerinin Avrupa'ya açılmalarında bir giriş kapısı konumundadır.

Suriye geleneksel olarak gerek ticari, gerek ekonomik, gerekse siyasi anlamda Türkiye için büyük önem arz etmektedir. Bulunduğu coğrafya itibarı ile, Arap Dünyası ve Orta Doğu pazarlarına açılımı sağlayacak bir avantajı beraberinde

getirmekte, bu özellikleri ile hem ihracatçılar hem de yatırımcılar açısından kısa, orta ve uzun vadede cazip fırsatlar sunmaktadır.²⁰²

Suriye önemli değişiklikler gerçekleştirilmekte ve özel sektör düzenli bir biçimde büyüme göstermektedir. Yatırım Teşvik Kanunu ile yabancı yatırımlar özendirilmektedir. Dünya Ticaret Örgütüne üyelik için başvuruda bulunmuş, AB ile bir Ortaklık Anlaşması imzalamış ve ayrıca, 21 Arap ülkeleriyle Arap Ligi çerçevesinde Serbest Ticaret Anlaşmaları yapmış bulunmaktadır.

Suriye - AB ilişkilerinde önemli gelişmeler gözlenmektedir. AB, Serbest Ticaret Anlaşması çerçevesinde Suriye'ye ayrı bir önem ve öncelik vermektedir. Bundan dolayı Suriye'nin serbest pazar ekonomisine geçme gayretlerine Birlik tarafından yardım ve destek sağlanmaktadır. Suriye, AB Serbest Ticaret Alanında yer almak için gerekli politik ve ekonomik şartları yerine getirme yönünde çalışmalar yapmaktadır.

Ortadoğu ülkeleriyle bağlantıda kilit konumda olan Suriye, yakın komşuları ve bölgedeki diğer İslam ülkeleriyle yakın işbirliği içerisinde. Arap Ortak Pazarının üyesi olan Suriye, diğer ülkelerin odak noktası haline gelmiştir.

Ekim 1998 tarihinde Adana Protokolünün imzalanması ile Türkiye-Suriye ilişkilerinin daha fazla gelişmesinin önündeki önemli engel kaldırılmıştır. İki ülke arasında tarihten gelen siyasi, kültürel, sosyal ve ekonomik yakınlık, Türkiye ile Suriye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin giderek daha olumlu bir seyir izlemesini sağlamış, ülkede faaliyet gösteren Türk yatırımcıları ve ihracatçıların yoğun gayretiyle Suriye pazarına giriş sağlanmıştır.

Türkiye-Suriye Serbest Ticaret Anlaşmasının (STA) 28 Ağustos 2004 tarihinde imzalanmıştır.²⁰³ Böylece Türkiye, EFTA, Merkezi ve Doğu Avrupa ve Balkan ülkeleri ve son olarak da Fas ile akdettiği serbest ticaret anlaşmalarından

---

²⁰² Celalettin Yavuz, **Geçmişten Geleceğe Suriye – Türkiye İlişkileri**, Ankara, Ankara Ticaret Odası, 2005, s.26.

sonra, AB'nin ortak ticaret politikasına uyum sürecinde yeni bir aşamaya geçmiş ve Akdeniz bölgesi ülkelerine doğru ticari açılıma yönelik önemli bir adım atmış olacaktır.

Coğrafi yakınlığı iyi bir şekilde değerlendirmek isteyen Suriyeli firmalar, Türk mallarını daha çok fiyat ve kalite açısından tercih etmektedirler.

Türkiye'nin Suriye'ye ihracatı istikrarlı bir artış sergilemektedir. Sınır ve bavul ticareti de dikkate alındığında, Suriye'nin dış ticaretinde Türkiye'nin daha da önemli bir konumda olduğu görülecektir.

Bu çerçevede ;

§ Suriye ile olan ticarete "özel önem" verilmelidir.

§ Suriye, Türkiye açısından, Ortadoğu ülkeleri arasında, teknoloji transfer edilebilecek tek ülke konumundadır.

Suriye, Ortadoğu ülkelerinde de kalıcı ve genişleyici bir pazar oluşturulmasında, Türkiye açısından önemli bir konumda bulunmaktadır.²⁰⁴

---

²⁰³ “Anlaşmalar”, T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ab/sta/suriye/SURIYE%20ANLASMA.htm> , 07.01.2006.

²⁰⁴ “Suriye”, T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı , (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/yayin/kitap/suriye.html3-ÜLKEMİZLEOLANEKONOMİK VETİCARİ İLİŞKİLERİN DEĞERLENDİRİLMESİ> , 04.08.2005.

SONUÇ

Soğuk savaşın bitimi ile başlayan yeni dünya düzeni küreselleşme olarak tanımlanmaktadır. Küreselleşmenin getirdiği faydalardan daha fazla yararlanabilmek için ülkeler arasında bir yarış başlamış ve bu yarış ortak çıkarları olan ülkelerin bir araya gelmesini sağlamıştır. Bu açıdan bakıldığında küreselleşme kavramı bölgeselleşmeyi de içine almaktadır.

Türkiye bulunduğu coğrafi konum itibarı ile birbirinden çok farklı ve son derece canlı bölgeler ile sınırlara sahip olmakta, komşuluk etmektedir.

Dünyanın bazı bölgelerinde ekonomik ve ticari ilişkilerin komşu ülkeler arasındaki siyasi ilişkileri yönlendirdiği görülmekle birlikte, Türkiye'nin içinde bulunduğu bölgede, siyasi ilişkilerin, daha ziyade ekonomik ve ticari ilişkileri etkilediği gerçeğini görmektedir. Komşu ülkelerle yaşanan ikili siyasi sorunların veya bu ülkelerin kendi iç sorunlarının, Türkiye'nin gerek komşularıyla gerek diğer bölge ülkeleriyle ekonomik ve ticari ilişkilerini olumsuz etkilediği açıktır.

Dış etkiler olarak tanımlayabileceğimiz bu zorluklar yanında, Türkiye'nin kendi iç ekonomik çalkantılarından kaynaklanan sorunlar da komşular ile ticareti etkilemektedir. Türkiye son yıllarda, bu olumsuzlukları bir ölçüde aşarak, komşuları ile ekonomik ve ticari ilişkilerini , siyasi gelişmelerin etkilerinden bağımsız olarak artırmak yönünde özel bir gayret göstermektedir. Birbirlerini takip eden Rusya ve Türkiye'deki ekonomik krizlerin etkisi altındaki 1999 ve 2001 yıllarındaki düşüşleri göz ardı ettiğimizde, Türkiye'nin komşu ülkelerle ticaretinin belirgin bir şekilde artma eğilimi içine girdiğini söylemek mümkündür.

Türkiye'nin doğu komşuları olan Kafkas ülkeleri S.S.C.B. `den ayrıldıktan sonra ; siyasi , sosyal ve ekonomik olarak bir bocalama devresi geçirmişlerdir. S.S.C.B` den ayrılan bu ülkeler hem iç çalkantılarla içlerinde, hemde komşuları ile savaşlara varabilecek düzeyde siyasi sorunları ile dışta sorunlar yaşayan bu ülkeler , yetersiz kaynak ve nitelikli insangücü, hatta sadece insangücü eksiklikleri yaşamışlardır. S.S.C.B. döneminde merkezi planlama altında olan bu ülkeler, bağımsızlıklarından sonra iyice içlerine kapanmış, kaynak yetersizliğinden birer tarım ülkesi durumuna gelmişler ve uzun süre ekonomik bunalım içinde kalmışlardır.

Bu bölgedeki ülkelerin hepsinde S.S.C.B. `den ayrıldıktan sonra , ticaret yapılan ülkelerde bir yön değiştirme yaşanmıştır. Eski S.S.C.B ve Varşova Paktı ülkeleri ile yapılan dış ticaret Batı ülkelere, özellikle AB ülkelere doğru kaymıştır.

Bocalama döneminden sonra , önümüzdeki dönemde dünya politikasını önemli boyutta da etkileyecek olan Kafkas enerji kaynakları bölge açısından önem teşkil etmiş , Batılı kaynaklar doğrudan sermaye yatırımları ile bölgeye girmey başlamışlardır.Türkiye'nin gerek bir enerji istasyonu olma yönündeki adımları açısından ve gerekse bölge ülkeleri ile ticaretinin sağlamlaştırıp karşılıklı bağlılığı arttırması açısından enerji kaynaklarının transferinin sağlayacak boru hattı projeleri önemlidir.

Tüketici nüfusu ve talep açısından oldukça mütevazı bir pazar olan Gürcistan , Türkiye için Kafkasya ve Orta Asya Türk Cumhuriyetlerine açılan kapı durumundadır. Siyasi çalkantılar ve iç savaş sonrası dönemde, Karadenize kıyısı bulunan ülke ile ticaret , ihtiyacı olan en ürünleri sağlayabileceği en yakın kaynak olan Türkiye için önemlidir.

Dış dünyaya açılan yolları neredeyse tamamen kapalı olan ve son derece sınırlı nüfus ve kaynaklara sahip dışa kapalı Ermenistana Türkiye'nin sınır kapısı kapalıdır. Resmi yollardan ticaret yapılmıyor gibi gözüksede , iki ülke arasında ticaret İran ve Gürcistan üzerinden ve de bavul ticareti ile yapılmaktadır.Sınır kapısının açılması hatta son derece uygun koşullarda bulunan sektörlerde yatırımlarda bulunulması Ermenistan'ın Türkiye ile olan ilişki bağlılığını arttıracak,bölgede Türk varlığını arttıracak ve siyasal anlaşmazlıklarda da uzlaştırıcı bir etki yapacaktır.

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dil, tarih, din ve soydaşlık birliği ,ticari ilişkilerin geliştirilmesinde önemli bir rekabet avantajı yaratmaktadır. Boru hattı projelerinde ,Türkiye'nin amacı Petrol ve Doğalgaz üreticisi ülkelerin sürdürülebilir ekonomik kalkınmalarına katkıda bulunmak ve bağımsızlıklarını pekiştirmek, ayrıca bölgede bir enerji terminali haline gelinebilmesidir.Azerbaycan'daki Türk yatırımları ülkedeki petrol dışı yabancı yatırımlar içinde ilk sırada yer almaktadır . Türkiye , enerji yatırımlarından elde edebileceği kazançların dışında, esas önemli olarak bu yatırımların ülkeye getirisinin kullanılacağı petrol dışı sektörlerde varlığını arttırmalıdır.

Türkiye'nin güney komşuları , bugün dünyanın gözlerini çevirmiş olduğu bir coğrafyadır. Siyasal olarak katı rejimlere sahip,ekonomik olarak içe dönük olan ve ihracatları tek enerji kaynaklarına bağlı bu ülkeler , dünyada esen globalizasyon rüzgarlarının dışında kalıp ,kendilerine has bir yapı oluşturmuşlardır.

Irak'ta koalisyon güçleri bulunmakta ve bir birlik oluşturulmaya çalışılmaktadır. Yıllardır süre gelen Irak'ın savaş halinden ve ambargo kararlarından en çok etkilenenler arasında Türkiye gelmektedir. Müdahaleler öncesi Türkiye'nin en iyi ticaret partnerlerinden olan Irak bugün olabilecek düzeyden son derece geridedir. Önümüzdeki dönemde , siyasi açıdan stabilize olmuş , iç birliğini sağlamış ve batılılaşma yanlısı bir Irak 'ın Türkiye ile ticaretinin artacağı , eski günlerine yaklaşacağı görülmektedir.

Bununla birlikte AB ile yakınlaşan ancak ABD ile siyasal sorunlar yaşayan Suriye ile olan ticari ilişkiler de bir iyileşme gözükmekte , iki ülke arasında ki siyasal sorunlar bu iyileşmeyi yavaşlatmaktadır.AB`nin Akdeniz projesinde özel bir yeri olduğu görülen Suriye`nin ,Türkiye`nin de AB ye yaklaşma sürecinden etkileneceği ve iki ülke arasında ticaret hacminin artacağı görülmektedir.

Tamamen içe kapalı ve yoğun ithal-ikame stratejiler uygulayan yaşayan İran ile Türkiye arasındaki ilişkiler olması gereken düzeyden çok gerilerdedir. Siyasi ilişkilerin ekonomik ilişkileri sıkı sıkıya etkilediği İran ile enerji kaynaklarının aktarımı konusunda ticaret artışı mümkün görünmektedir.Bazı ortak değerlere ve kültürel benzerliklere sahip olunması, İran'da çok sayıda Türkçe konuşan insanın bulunması gibi nedenler , ticari ve ekonomik ilişkilerin geliştirilmesi açısından büyük bir avantaj oluşturmakla beraber ,İran da popüler olan ürün Fuarlarına aktif katılımların desteklenmesi ticari ilişkileri arttıracığı sonucuna varılmıştır.

Türkiye`nin Batı komşuları ile olan ilişkileri , AB hedefi doğrultusunda ilerlemektedir.

AB üyesi Yunanistan ile uzun yıllardır var olan siyasal anlaşmazlıklara karşın , ortak paydaları öne çıkarma politikası sonucunda son yıllarda ticaret açısından gelişme sağlanmıştır. Yunan pazarı zevk , beğeni ve de coğrafi bakımdan Türkiye pazarına yakın , aynı zamanda alım gücü yüksek bir pazardır. Yunan hükümeti , ticari ilişkilerin geliştirilmesin de ön koşul olarak siyasal sorunların çözülmesi politikasını gütmekte ancak ticari ilişkilerin aksamasına yol açacak bir davranış içinde de bulunmamaktadır. Türk girişimcilerin ülkede fiyat , kalite ve yakınlık avantajlarını kullanabilmeleri teşvik edilmelidir.

AB üyesi olma yolunda ilerleyen Bulgaristan serbest piyasa ekonomisine geçtikten sonra zorlanma dönemini atlattı, Avrupa sistemine entegre olmuş ve ekonomik kararlarını siyasete göre değil şartlara göre almaya başlamıştır. Son derece hızlı özelleştirmelerde bulunan Bulgaristana Türk yatırımcılarda ilgi göstermektedirler. Türkiye ile olan ticari ilişkileri yükselen Bulgaristan, aynı zamanda Türkiye'nin Avrupaya açılan kapısıdır.

Genel olarak, Türkiye'nin çevresindeki ülkeler serbest piyasa ekonomisine yeni uyum sağlama noktasında olduklarından hala siyasete göre ekonomik kararlarını tayin etmektedirler. Türkiye'nin çevresindeki ülkelerle bir yandan siyasi ilişkilerini düzeltmesi, bir yandan da bölgede kalıcı bir konsensus tesisine katkıda bulunması ve komşu ülkeler ile olan ticari ilişkilerini bugün olduğu düzeyden çok yukarılara taşıması gerekmektedir.

Global dünyada mesafeler kısalmaktadır. Türkiye'nin çevresindeki ülkelere karşı üretim – ulaşım açısından büyük avantajları vardır. Doğu ve Güney komşularına karşı ürün çeşitliliği ve kalite açısından, batı ülkelerine karşı ise fiyat ve nispeten ucuz işgücü açısından avantajları bulunmaktadır. Türk girişimcilerine bu konuda daha fazla ve hızlı bilgi akışı sağlanabilmesi için mevcut olan kurumlar daha aktif hale getirilmeli ve özellikle sınır komşusu ülkeleri içine alan özel bir strateji geliştirilmelidir.

Barış ve istikrarın hakim olacağı ortam içinde komşular arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesinin çok daha kolay ve hızlı olacağı muhakkaktır. Bu nedenle, Türkiye'nin komşularıyla ticari ilişkilerini bugün olduğundan ileri noktalara taşıyabilmesi için her şeyden önce bölgesinde barış ve istikrarın hakim olması gerekmektedir.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

AKGÜR, Mustafa, Tezer Palacıoğlu: **Gürcistan Ülke Profili Mevzuat ve Türk Girişimcileri**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 1999.

ARAS, Osman Nuri: **Azerbaycan' ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi**, İstanbul, Der Yayınları, 2001.

AYDOS, Volkan ve DURAN, Meltem : **Suriye Ülke Etüdü** , İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2000.

AZERBAYCAN RESPUBLİKASI DÖVLET STATİSTİKA KOMİTESİ: **Müsteqil Azerbaycan**, Bakü, Seda Neşriyat, 2001.

BİRİNCİ ,Yüksel: **Euro`nun Uluslararası Finansal Piyasalar ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri**, İstanbul, Alfa yayınları, 2001.

YAVUZ, Celalettin : **Geçmişten geleceğe Suriye – Türkiye ilişkileri**, Ankara, Ankara Ticaret Odası, 2005.

CEM, İsmail: **Türkiye Avrupa Avrasya 1: Strateji, Yunanistan, Kıbrıs** , İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2004.

DEMİRCİOĞLU, İpek: **Bulgaristan Ülke Etüdü ve Türk Yatırımcıları**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2003.

EĞİLMEZ, Mahfi ve KUMCU, Ercan: **Ekonomi Politikası**, 7.Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2004.

ERTÜRK, Emin: **Serbest Ticaret Sahası, İktisadi Birlik Teorisi**, 2.Baskı, İstanbul, Alfa – Aktüel Yayını, Yayın No:410, Dizi No 48, 1998.

GÜL, Ayfer-Atakan: **Avrasya Boru Hatları ve Türkiye**, İstanbul, Bağlam Yayınları, 1995.

GÜLEÇ, Mustafa ve OĞUZ, Gencay: **Irak Savaşının Gölgesinde Türkiye Ortadoğu Ülkeleri Ticari İlişkileri**, T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, Mayıs 2003.

GÜRAN, Tevfik: **İktisat Tarihi**, y.y. , İstanbul , t.y.

HABERLER, Gottfried : **Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış**, çev. Necati Mumcu, İstanbul, İ.Ü.İktisat Fakültesi, İktisadi Gelişme Enstitüsü:12. , 1970.

HATİPOĞLU, Zeyyat: **Uluslararası İktisada Giriş**, İstanbul, Sedak Yayınları, 1996.

İYİBOZKURT , Erol: **Uluslararası İktisat**, Bursa, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1995.

KAFAOĞLU, Arslan Başer: **Türkiye Ekonomisi ; Yakın Tarih-1**, 1.Basım, İstanbul, Kaynak Yayınları, 2004.

KALAYCIOĞLU, Sema: **Dış Ticarete Korumacılık ve Liberasyon**, İstanbul, Beta Yayıncılık, 1991.

KARLUK, Rıdvan: **Uluslararası Ekonomi** , 4. Baskı, İstanbul, Beta Basım Yayın, 1996.

KAZGAN, Gülten: **İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi**, 10.Basım, İstanbul, Remzi Kitabevi, 2002.

KEMER, Osman Barboros: **Dış Ticaret Teknikleri Teori-Uygulama**, İstanbul, Alfa Aktüel Yayınları, 2005.

KILIÇBAY, Ahmet: **Türk Ekonomisinin Son 10 Yılı (1980 – 1990)** , 1.Baskı , İstanbul, Milliyet Yayınları, 1991, s.4.

KIYICI, Hakan: **Irak Ülke Raporu, Irak'ın Yeniden Yapılandırılması ve Türkiye'nin Rolü**, İstanbul, t.y.

MCDONALD, Frank – DEARDEN, Stephan: **European Economic Integration** , 3.Baskı , Prentice Hall ,Financial Times ,1999.

ÖZSOY , Onur : **Yunan Ekonomisinin Stratejik Analizi**, Ankara, SAEMK, 2000.

PALACIOĞLU, Tezer – AKGÜN, Cem: **İran Ülke Etüdü**, İstanbul, İstanbul Ticaret Odası, 2003.

PAMUK, Şevket: **100 Soruda Osmanlı - Türkiye İktisadi Tarihi 1500 - 1914**, İstanbul, Koç Yayınları, 2003.

SAĞDIÇ, Nedret: **Türkiye'nin Ortadoğu Ülkeleri ile Ticari ve Ekonomik İlişkileri**, y.y. , t.y.

SAVAŞ, Vural: **İktisadın Tarihi** , 4.Baskı, Ankara, Siyasal Kitabevi, 2000

SELÇUK, Hasan: **Yeni Yüzyılda Azerbaycan'ın Sosyo-Ekonomik Yapısı**, İstanbul, Tasam Yayınları, 2004.

SEYİDOĞLU, Halil: **Türkiye'nin Sanayi ve Dış Ticaret Politikaları**, Ankara, Turhan Kitabevi Yayınları, 1982.

SEYİDOĞLU, Halil: **Uluslararası İktisat**, 11.Baskı, İstanbul, Güzem Yayınları No:11, 1996.

SODERSTEN, Bö: **International Economics** ,The Macmillan Press Ltd, New York, 1973.

ŞANLI, Bahar: **Sanayileşme Stratejileri ve Türk Dış Ticareti**, İstanbul, Işıklı Yayınları, 1997.

TC Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, Türkiye'nin Dış Ticareti 1997, Ankara, Temmuz 1998.

TUNÇ, Havva: **Uluslararası Ticaret, Para ve Finans**, 1.Basım, İstanbul, Alfa Yayınları, 2004.

MAKALELER

BİRGÜL, Demirtaş – Coşkun: “ Bulgaristan'ın AB'ye Üyelik Hedefi : Karşılaşılan Sorunlar, Yakalanan Fırsatlar ”, **Stratejik Analiz**, Cilt 1, Sayı 10, Şubat 2001.

ERSOY, Ertan : “11 Eylül Saldırılarından Sonra Kafkaslar, Hazar havzası ve Orta Asya da Değişen Dengelerin Petrol ve Doğalgaz Politikalarına Yansımaları”, **Jeopolitik –Bilim Araştırma Dergisi** , Yıl 1,Sayı 1 ,Kış 2002.

İSKİT, Temel: “Turkey:A New Actor In The Field Of Energy Politics?”, **Perceptions Journal of International Affairs**, Ankara, 1996 .

KIZILYALLI, Hüsnü: "1980`lerde Ekonomi Politikasının Amaçları ve Sonuçlar", **İktisat Dergisi** , Sayı 284, İFMC Yayını ,İstanbul,1988.

LAGAYETTE, Philippe: "Ekonomik ve Parasal Birlik" , **İktisadi Kalkınma Vakfı Dergisi**, Sayı : 99, Ocak 1992, s.37-39

DİĞER KAYNAKLAR

ADIGÜZEL, Çağlayan "1990 Sonrası Türkiye'nin İhracatı Ve İhracatta Karşılaşılan Problemler İle Bunların Çözümü İçin Öneriler" , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni.Sos.Bil.Enst., İstanbul, 2002).

AHMEDPOUR, Ali: "Azerbaycan Petrollerinin Ekonomik Ve Siyasal Açısından Değerlendirilmesi" , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni. Sos.Bil.Enst. , İstanbul, 1999).

ALDEMİR , Şenkan: Türkiye Dış Ticaret Sisteminin Serbestleşme Sürecinde GATT ve AB'nin Rolü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üni. Sos. Bil. Enst., Manisa, 1997).

BOYACI, Cemile Serap: "İktisadi Birleşmeler Kuramı Işığında Türkiye-Avrupa Birliği İlişkilerinin Genel Analizi" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Muğla Üni.Sos.Bil.Enst., Muğla, 1998).

İNTES GENÇ YÖNETİCİLER GRUBU, Bulgaristan Ülke Raporu, Ankara, 2005.

GHASEMİ, Mehreban: "İran İslam Cumhuriyetinin Ekonomik Yapısı ve Türkiye-İran Ekonomik İlişkileri" (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni.Sos.Bil.Enst., İstanbul, t.y.)

GÜRSON,A.Poyraz: “Su Sorunu ve GAP Çerçevesinde Türkiye-Suriye İlişkilerine Analitik Yaklaşım” ,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.Sos.Bil.Enst. , İstanbul , 1999).

SEÇKİN,Tacettin: “Uluslararası Ticarete Serbest Bölgeler” , (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İ.Ü.Sos.Bil.Enst., İstanbul, 1991).

TALİBOV, Ramin: “Azerbaycan Petrol Politikası ve Türkiye ile İlişkileri: 1991-2004” (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni.Sos.Bil.Enst., İstanbul , 2005).

YALÇINKAYA, M. Hakan: “Gümrük Birliği Sürecinde Türk İmalat Sanayinin Rekabet Gücü”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni.Sos.Bil.Enst., İstanbul, 1997).

YAYCI, Cihat: “İrak'ta Ekonomik- Sosyal Dönüşüm ve Türkmenler”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İst.Üni. Sos.Bil.Enst., İstanbul, 2004).

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

ACTIVELINE, “İhracat Rekabet Gücü ile Artıyor” , (Çevrimiçi) <http://www.activefinans.com/activeline/sayi21/ihracat.html> , 16.06.2005.

AKTAN, Coşkun Can , ÇİVİ, Emin ve VURAL, İstiklal Y: “**İhracat Stratejisi**”, (Çevrimiçi)<http://www.canaktan.org/ekonomi/ihracat/ihracat-yapisi.htm>,10.04.2005.

AKTAN, Coşkun Can: “Hastalığın Adı: Sıcak Para” , (Çevrimiçi) <http://www.canaktan.org/ekonomi/ekonomik-hastaliklar/hastaliklar/sicak-para.htm> , 12.10.2005.

AKTAN, Coşkun Can: “Asya-Pasifik Mucizesinin Sırrı” , (Çevrimiçi) http://www.canaktan.org/canaktan_personal/canaktan-arastirmalari/degisim/aktan-asya-pasifik.pdf , 04.01.2006.

BAŞAĞA , Adnan : “Komşu Ülkelerle Ticaretimiz” , Dış İşleri Bakanlığı Yayınları , Sayı:9, (Çevrimiçi) http://www.mfa.gov.tr/MFA_tr/Yayinlar/DisisleriBakanligiYayinlari/EkonomikSorunlarDergisi/Sayi9/KOMŞU_ÜLKELERLETİCARETİMİZ.htm , 05.03.2004.

BİLEN , Banu : “Yunanistan`ın temel ekonomik göstergeleri ve Türkiye-Yunanistan Dış Ticareti” , İzmir, İzmir Ticaret Odası , 2004 , (Çevrimiçi) http://www.izto.org.tr/NR_rdonlyres/EA724C51-159E-469D-8454-B11C04BF453F/2955/yunan.pdf, 09.11.2004.

DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU, “Türkiye-Gürcistan Ticari ve Ekonomik İlişkileri” , (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/ikili/200325165744ikili%20iliskiler-ocak2003gurcistan.doc> , 21.12.2006.

DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU , “Yunanistan Temel Göstergeler ve İkili İlişkiler”, Haziran 2005 , (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/bultenler/2005781125Yunanistan-haziran2005.pdf> , 02.01.2005.

DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU, “Yeni bir ekonomik güç olarak Avrasya” , Türk-Avrasya İş Konseyleri, Ekim 2005, (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/genel/YeniBirEkonomikGucOlarakAvrasya-Ekim2005.pdf> , 22.12.2005.

DIŞ EKONOMİK İLİŞKİLER KURULU, “ Bulgaristan Ülke Bülteni ” , İstanbul, 2006, (Çevrimiçi) <http://www.deik.org.tr/bultenler/2006130165719Bulgaristan-Ocak2006.pdf> , 04.10.2005.

ECONOMY PROFESSOR, “Theory of Second Best”, (Çevrimiçi)<http://www.economyprofessor.com/economictheories/theory-of-second-best.php>, 09.09.2005.

EGE, A.Yavuz: “Türkiye` nin Dış Ticaretinin Bugünü ve 21. Yüzyıla Doğru Muhtemel Gelişmeler”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/trkdistic.htm>, 30.03.2005.

EKONOMİ SÖZLÜĞÜ, “Kutuplaşma Teorisi”, (Çevrimiçi) [http://www.ekonomist.com.tr/apps/dictionary.app/dictionary.php/es.dict/kutuplaşma teorisi](http://www.ekonomist.com.tr/apps/dictionary.app/dictionary.php/es.dict/kutuplaşma%20teorisi), 21.06.2005.

ERMENİSTAN ULUSAL İSTATİSTİK HİZMETLERİ , (Armenian National Statistical Service) , (Çevrimiçi) [www.armstat . am](http://www.armstat.am) .

FİNANS SÖZLÜĞÜ, Finans Hattı, (Çevrimiçi) <http://www.finhat.com/finhat/menu/sozluk/sozluki.html> , 10.10.2004

“GENERATIONS” , Economy Tour Armenia , (Çevrimiçi) http://www.tacentral.com/economy.asp?story_no=7 , 18.11.2005.

HPBH PROJE DİREKTÖRLÜĞÜ , “Bakü-Tiflis-Ceyhan” , (Çevrimiçi) <http://www.btc.com.tr/> , 12.12.2004.

KARLUK, Rıdvan , TONUS, Özgür ve ÇATALBAŞ, Nazım: “Güneydoğu Asya ve Rusya Krizi Karşısında Türkiye” , (Çevrimiçi) <http://www.econturk.org/tonus.pdf> , 10.11.2005.

ÖZTÜRK, Hüseyin: “Korunma Önlemleri İle Diğer Ticaret Politikası Araçlarının Birlikte İrdelenmesi” , T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/nisan98/korunma.htm>, 10.09.2005.

PAKER , Feyza : “Bulgaristan`ın Ekonomik Göstergeleri ve Türkiye-Bulgaristan Dış Ticareti” , İzmir Ticaret Odası Dış Ekonomik İlişkiler Müdürlüğü İzmir,2004, (Çevrimiçi) [http://www . izto. org .tr/NR/rdonlyres/CAD210F3-8468-4DD9-98B9-7D5800BD3B62/3615/Bulgaria2004.pdf](http://www.izto.org.tr/NR/rdonlyres/CAD210F3-8468-4DD9-98B9-7D5800BD3B62/3615/Bulgaria2004.pdf) , 28.04.2005.

PEUCH , Jean - Christophe “Armenia/Turkey: Economic Necessity Pushing Yerevan, Ankara Closer” , **Eurasia Insight**, (Çevrimiçi) <http://www.eurasianet.org/departments/insight/articles/eav072603.shtml>, 28.03.2005.

SAATCİOĞLU, Cem: “Dış Ticaretin Önündeki Engeller ve Çevresel Kriterler İle Dış Ticaret İlişkisi” , T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/dtdergi/ekim2001/engeller.html>, 02.09.2004.

SABIR, Hasan: “Gelişmekte Olan Ülkeler Arasında Ekonomik Entegrasyon” , 2002, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/DTDERGI/temmuz2002/gelistmekte.htm>, 05.09.2005.

SAPMAZ, Yıldız: “Yunanistan ülke raporu”, T.C. Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Küçük Ve Orta Ölçekli Sanayi Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı, Pazar Araştırma ve İhracatı Geliştirme Merkezi, 2004, (Çevrimiçi) <http://www.kosgeb.gov.tr/Ekler/Dosyalar/Yayin/91%5C%20YUNANISTAN%20ULKE%20RAPORU.doc>, 18.02.2005.

ŞENER, Halil İbrahim: “Lizbon Stratejisi ve Türkiye'nin Rekabet Gücü”, T.C.Dış Ticaret Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/Nisan2004/Lizbon.htm>, 12.11.2005.

T.C.BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, “1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ekonomi/75yilbk/1980so.htm>, 15.06.2005.

T.C.BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, “Türkiye – Yunanistan Temel Göstergeler ve İkili İlişkiler” ,Haziran 2005, (Çevrimiçi) [http://www.deik.org.tr/bultenler/2005781125 Yunanistan-haziran2005.pdf](http://www.deik.org.tr/bultenler/2005781125%20Yunanistan-haziran2005.pdf), 08.09.2005.

T.C.BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, “Azerbaycan Cumhuriyeti’nin 1997 Yılı Ocak-Nisan (4 Aylık) Ekonomik-Ticari Gelişmeleri ve Türkiye İle Olan İlişkileri”, (Çevrimiçi) <http://www.foreigntrade.gov.tr/DUNYA/RAPOR/baku/azerbay.htm>, 05.10.2003.

T.C.BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, “İhracat Stratejisi”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr> , 18.06.2005.

T.C.BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, “1980 Sonrası Ekonomik Politikalar ve Dış Ticaret Politikası” , (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ekonomi/75yilbk/1980so.htm> , 15.06.2005.

T.C.BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, “Muhtemel Gelişmeler”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/ekim98/trkdistic.htm> , 30.03.2005.

T.C.BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, “Suriye” , (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/YAYIN/kitap/suriye.htm>, 04.08.2005.

T.C.BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, “Türk-Bulgar Ekonomik ve Teknik İşbirliği Karma Komitesi Ondördüncü Dönem Toplantısı Protokolü”, (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/pazaragiris/kek/bulgaristan.htm> , 12.04.2005.

T.C.BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, “Azerbaycan Cumhuriyeti”, (Çevrimiçi) <http://www.tika.gov.tr/Dosyalar/Azerbaycan.doc> , 03.01.2005.

T.C.BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, “Cumhuriyet Öncesi Dönemde Dış Ticaret” , (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ekonomi/75yilbk/cumdis.htm> , 08.11.2005.

T.C. BAŞBAKANLIK DIŞ TİCARET MÜSTEŞARLIĞI, “Doğu Asya Krizi ” , (Çevrimiçi) <http://www.dtm.gov.tr/ead/DTDERGI/mart98/dakrz.htm>, 27.12.2005.

T.C.DIŞ İŞLERİ BAKANLIĞI, “Türkiye ve Dünya , 2010-2020 Küresel bir aktörün doğuşu” , Dış İşleri Bakanlığı Mensuplarının Hazırladığı Tanıtı Kitabı , 1998 , (Çevrimiçi) <http://www.mfa.gov.tr/turkce/grugh/hh/bolum8.htm> , 16.10.2005.

THE CENTRAL INTELLIGENCE AGENCY , The World Fact Book ,(Çevrimiçi) <http://www.cia.gov/cia/publications/factbook/geos/ee.html>, 14.03.2005.

TURHAN, Ali: “Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ≠ GATT” , T.C.Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, (Çevrimiçi) <http://ekutup.dpt.gov.tr/ticaret/turhana/dto.doc> , 08.12.2005.

TURKISHTIME, “Avrupa Birliği Yolunda Bulgaristan” , 15 Kasım-Aralık 2002, (Çevrimiçi) http://www.turkishtime.org/kasim/66_tr.htm , 08.06.2005.

ULUSLARARASI NAKLİYECİLER DERNEĞİ, “Bulgaristan Ülke Profili” , AR-GE ve İstatistik Departmanı, İstanbul, 2003, (Çevrimiçi) www.und.org.tr/ulkeler/BULGARISTAN.pdf, 18.09.2005.

Yunanistan Ulusal İstatistik Hizmetleri (National Statistical Agency of Greece), (Çevrimiçi) <http://www.statistics.gr>.

YENTÜRK, Nurhan: “Yangın Söndü, Arsayı Kurtardık” , (Çevrimiçi) <http://www.aciksite.com/incs/yazilar.asp?Id=1459> , 16.04.2005.